CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

Coll. No. 2

Title BHAGAVANTA-BHASKARA.
(NITI-MAYUKHA)

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 2 Subject : Dharmaśāstra.

Title : Bhagavant Bhāskara (Nīti Mayūkha)

Author : Nīlakaṇṭha Bhaṭṭa Scribe : —

Date of the work : c. 1640 A.D. Date of the Ms. : —

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 10.2" by 4.8" Extent : 56 folios

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : Complete.

II

॥ॐ श्रीगणेशाय नमः॥ देवर्षिरिष्टः संख्यानामवाङ्मणिर्गिरां चरः। प्रत्यक्षं मापितः झामसर्वदा सतु पस्मरे
१ विरोधमार्गद्रुपदर्शनाय द्विधा बभवात्र परः पुमान्यः श्रीशंकरो भट्ट इहैकरूपो मीमांसकाद्वैतगुरीचकी
२ पितत्सौहित्यसंततिद्धिं हेतम्मुक्ताप्तपतत्कृतः नीलकंठः प्रकुरुते नाम्ना नीतिं नृपादृतां तत्र राजन्यः क्षत्रियमा
त्रे इत्येके नराज्ययोगिनी अभिषेकोत्तरभाविराज्ययोगात् प्रागपि राजानमाभिषिंचेदित्यादिः शास्त्रीयप्रयो
गस्य क्षत्रियमात्रेऽपि सद्भावादिति निर्णयं वेष्यधिकोरिरोगतस्य च विधिवदभिषिक्तस्य प्राजापालनं धर्मइ
त्याह मनुः ब्राह्मणं प्राप्तेन संस्कारं क्षत्रियेण यथाविधि सर्वस्यास्य यथान्याय्यं कर्त्तव्यं परिरक्षणं ब्राह्मणस्सं
स्कारो ब्राह्मणैः कृतोभिषेकः अभिषेकविधिश्च विष्णुधर्मोत्तरे इति संभृतसंभारो राज्ञः सांवत्सरस्ततः कालेभि
षेचनं कुर्यात् कालं कथ्यामिते सांवत्सरो ज्योतिर्वित् मृते राज्ञि तु कालस्य नियमोत्र विधीयते तत्रास्यावपनं
कार्यं विधिवत्तिलसर्षपैः घोषयित्वा जयं चास्य संवत्सरः पुरोहितौ अन्यासनोपविष्टस्य दर्शयित्वा जनं ज
नैः ससातयित्वा तु जनं मुक्त्वा बंधनगांस्ततः अभयं घोषयित्वा तु कालाकांक्षी ततो भवेत् अत्र यदा पूर्वरा
ज्ञानिमृतेन्योभिषिच्यते तदासौतिस्वसर्षपस्नानाद्यभयघोषांतं कृतेन्यासनस्थः प्रजाः पालयन्नाभिषेकका
धकालं प्रतीक्षेत् तम् कृत्वा काल एवाभिषेककार्यः तमेव कालमाह नाभिषिच्योन्नपश्चैत्रे नाधिमासे च भार्गव न
प्रसुप्ते तथा विष्णौ विशेषात्प्रावृषी द्विजः प्राहतो विशेषतो निषेधो तौ तद्भिन्नविष्णुशयनकालान्यनुज्ञाप्यः १

न च भौमदिने राम चतुर्थ्यां च तथैव च नक्षत्राणि प्रशस्तानि भूमिपालाभिषेचने वैष्णवं श्रवणः
शाक्रं ज्येष्ठा हास्तमाश्विनी कार्या पौरंदरी शांतिः प्रागेवास्य पुरोधसा पौरंदरी ऐंद्री सा च वक्ष्यति प्राक्ताभि
षेकदिवसे सोपवासः पुरोहितः सितमाल्योपवीतस्य सर्वाभरणभूषितः वेदीमुख्यस्य मंत्रेण हुत्वा चावि
धिवत्ततः शर्मवर्मगणं चैव तथा स्वस्त्ययनं गणं आयुष्यमभयं चैव तथैव चापराजितं इति पंचगणं अ
त्र वह्नेस्तु संपातवंतं कलशं तं तथा कुर्यात् सुकांचनं वह्नेर्दक्षिणपार्श्वस्थ श्वेतचंदनभूषितं श्वेतानुलेप
नः स्रग्वी सर्वाभरणभूषितः आसनस्थः सुखं पश्येन्निमित्तानि हुताशने प्रसन्नपुरस्ते च तथानास्ति
हा देवज्ञवाक्करनिपुणं बभूपः सांवत्सरस्याप्यसदस्यमुख्यः स दृश्यमुख्यस्य पुरोहितश्च प्रदक्षिणाव
र्त्तशिखास्तप्तजांबूनदप्रभः रथौघमेघनिर्घोषो विधूमश्च हुताशनः अनुलोमः सुगंधश्च स्वस्तिका
कारसन्निभः वर्द्धमानाकृतिश्चैव नंद्यावर्त्तनिभस्तथा स्वस्तिकं वर्द्धमानं च नंद्यावर्त्तो राजगृहभेदाः प्रसन्ना
र्चिर्महाज्वालः स्फुलिंगरहितो हितः स्वाहावसाने ज्वलनः स्वयं देवमुखं हविः यदा भुंक्ते महाभागस्तदा
राज्ञो हितं वदेत् हविषश्च यदा वह्नेर्नस्याद्गिमिगिमायितं शाखानुकारणमात्रमेनत वजेयुश्चमध्येन मा
र्जारमृगपक्षिणः पिपीलिकाश्रवनमज्ञानहाकुयज्जिपंनृपे अंगहारादिलाभे तु वह्नेराज्ञो जयं वदेत् तथै
व जपं ब्रूयात्तस्य सांवत्सरस्यापि यदा हिनि स्नानं समारभेद्राज्ञो होमकाले पुरोहितः आदौ तु स्वेदमृत्तिकाः पूर्वं
कृत्वा स्नानं समारभेत् ऋचः प्रयोगवक्ष्यं तेषु नर्मशिनितिकाचित्पाठः एवं तास्मृत्वा वक्नस्तद्धानं शोधयेन्नृपः

वल्मीकाग्रमृदा कर्णौ वदनं केशवालयात् इंद्रालयमृदा ग्रीवां हृदयं तु नृपाजिरात् करिदंतोद्धृतमृदा दक्षि
णं तु तथा भुजं सरोमृदा तथा पृष्ठं उदरं संगमान्मृदा नदीकूलद्वयमृदा पार्श्वे संशोधयेत्तथा वेश्याद्वा
रमृदा राज्ञः कटिशौचं विधीयते गजस्थानात्तथैवोरू गोस्थानाज्जानुनी तथा अश्वस्थानात्तथा जंघे राज्ञः
संशोधयेद्बुधः रथचक्रोद्धृतमृदा तथैव चरणद्वयं तथैव च करद्वयमिति क्वचित्पाठः मृत्सु ततः स्नपनी
यः स्यात्पंचगव्यजलेन तु ततो भद्रासनगतं मुख्यामात्यचतुष्टयं बलप्रधानं भूपालमभिषिंचेद्यथावि
धि पूर्वतो हेमकुंभेन वैश्यः पश्चिमतो द्विजः दक्षिणे क्षीरपूर्णेन रौप्यकुंभेन क्षत्रियः दध्ना च ताम्र
कुंभेन वैश्यः पश्चिमतो द्विजः माहिषेण जलेनोदक् शूद्रामात्योभिषेचयेत् माहेयगोशृंगपुंखसं
बांधितनोभिषेकं नृपतेर्बह्वृचप्रवरो द्विजः कौबेर्यामिधुनाराम छंदोगोप्यभुनोदकैः संपातवंतं कलशं
तथाहृत्य पुरोहितः विधाय वह्निरक्षां तु सदस्येषु यथाविधि बाहरुद्ध्वमिति प्रोच्यैतत्पपर्णे: राजस्त्वभिषे
केतु ये मंत्राः परिकीर्तिताः तैस्तु दद्यान्महाभाग ब्राह्मणानीश्वरं तु ते च मंत्राः प्रयोगे ज्ञेयाः ततः पुरोहि
तो गच्छेद्वेदिमूलं तदैव तु विभूषितं तु राजानं संस्थितं भद्रआसने भद्रासनलक्षणं देवीपुराणे हैमं
च राजतं ताम्रं क्षीरवृक्षमयं च वा भद्रासनं च कर्तव्यं सार्धहस्तसमुच्छ्रितं सपादहस्तमानं च राज्ञो मां
डलिकान्तरात् वरात्संहितायां त्रिविधस्तस्योच्छ्रायो हस्ताः पादाधिको द्वौ पुत्रश्च माण्डलिकानां तरजि २
समस्तराज्याधिपतीमुदः विष्णुधर्मोत्तरे मतांक्ष इंद्रपात्रेण सौवर्णेन यथाविधि अभिषिंचेत धर्मज्ञः

सम्यग्वेदविशारदः या ओषधीरोषधीभिः सुसमाहितः रथे तिष्ठेति गंधैश्च आश्वसन्न ब्राह्मणेति च वि
जैः पुष्पैस्तथा श्रीमंतामपुष्पवतीति च तेनैव चैव मंत्रेण फलैस्तमभिषेचयेत् आयुः शिल्पानइल्वं स
वरलैश्चभागैर्वा येदेवाः पुरतः सदेति कुशाङ्गैः परिमार्जयेत् ऋग्वेदवित्ततो राज्ञो रोचनायां यथाविधि
मूर्धानं च तथा कंठे गंधद्वारेति संस्पृशेत् ततो ब्राह्मणमुख्यश्च क्षत्रियश्च विशस्तथा शूद्राश्चान्ये तु सर्वा
श्चैनं नानातीर्थसमुद्भवैः नादेयैः सारसैः कौपैर्नानाकलशसंस्थितैः चतुःसागरजैर्जाद्यैर्दत्तानि द्विज
कल्पितैः अगंगायमुनयोश्चैवानिर्झरेश्च तथा द्विजैः वस्त्रपाणिं च वेत्काश्चित्केचिच्चामरमाल्यकैः अ
मात्यमुख्यास्तत्काले केचिच्छत्रधरास्तथा शंखभेरीनिनादेन वादित्राणां स्वनेन च गीतवादित्रघोषेण द्वि
जकोलाहलेन च राजानमभिषिंचेयुः समेत्य सहिता जनाः सर्वलोकाभिषिक्तस्य सांत्रिभ्रजलसंपुतं
सर्वौषधियुतं पुण्यं सर्वगंधयुतं तथा रत्नबीजसमायुक्तं फलपुष्पसमन्वितं पूजितं सितसूत्रेण वे
ष्टितग्रीवमेव च श्वेतवस्त्रावकंठं तेन संवीतं भुविभूषितं वस्त्रावर्जैश्चैति क्वचित्पाठः बिल्वपत्रकुंदादिपु
षकमलाद्याकारतया कृतितवकेशरितितदर्पः क्षीरवृक्षलताच्छन्नं सुदृढं कांचनं नवं आदाय कलशं
माङ्गेः स्वयं सांवत्सरस्तदा मंत्रावसाने कलशं दद्यादूर्ध्वमुखे द्विजः मंत्रा अश्रीत्युजरे स्नातं वृक्षपत्रे सुरास्त्वो
मित्याद्याः दद्यादभिषिक्तेन ततः पश्येन्मुखं राजा दर्पणे वाप्यसर्पिषि ताम्लीषः स्मितपत्रमंगला
लंचनं तथा ततः संपूज्य विधिवद्ब्राह्मणांश्च समर्चयेत् राजा द्वौ चार्चयेत्तत्र सांवत्सरपुरोहितौ मधुपर्केण

नीतिम०
२

श्री

धर्मैणि सूतास्ताम्स्तु दैववित् पट्टबंधं प्रकुर्वीत ततस्तस्य च बंधनं पट्टलक्षणं तु देवीपुराणे सर्वरत्नान
मलंकारं रोचनाख्यं च पाटकं दृष्ट्वाष्टांगुलमंगुल्या पञ्चत्रिकं पट्टांगुलावधि दत्तं वा चतुरस्रं वाप यकात्रि कु
गामिनं वत्सरापप मत्तो धगोध स्वस्तिकविनायकैः श्रीश्रीवृक्षवरार्होडएस्त्वामदेविशुभान्वितं
आङ्गुलं सप्तांगुलं एकांगुल्यामाहितामष्टांगुलमित्यर्थः ततआषट्त्रिंशाद्गुलं सप्तसप्तांगुलं
वृद्धिर्वा तेनाष्टौ पंचदश द्वाविंशतिरेकोनत्रिंशाषट्त्रिंशदंगुलानि दैर्घ्यं दैर्घ्यार्द्धेन मध्ये वि
स्तारः तदर्द्धेनान्तयोः स च रत्ना पत्ताथ्युक्तस्तायतो वा पच त्रिकं पञ्चपत्रं पंचवत्सः श्रीवत्सः ईशः शिवः इ
भगो वृषदेहं गजमुखं वराहश्चाप्येवं केवलयोर्गजवृषयोर्विघ्नेकर्मणा निषेधात् वराल्लामपि म
ध्यविस्तारस्तु श्रीसर्वे द्विगुणायामामध्यार्द्धेन पार्श्वविस्ताराः सर्वे विशुद्धकांचनोद्गीर्णमिताः श्रे
यसो वृध्यो पंचशिखो नृपस्य तो त्रिशिखो युवराज राजमहिष्योः एकशिखः सैन्यपतेः प्रसादपट्टो
विनाशिखया विघ्नकर्मापि व्याघ्रव्यालगजाः सिंहा अश्वोष्ट्री महिषो वृषः भक्षणेषु त्यजेदृष्टा यदी
छेद्दीर्घजीवितं वने चराजलचराः कृमिकीटपतंगकाः न तानाभरणे कुर्याद्यदिच्छेज्जीवितं चिरं एवं
पट्टबंधानंतरं कार्यमुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे ततः स बद्धमुकुटः कलिपूर्वमयो दिते पञ्चमुक्तरणोपेते रा
मं चैव बद्धो ध्वरत्नरव्द ध्रुवाद्यौरितिमंत्रेणासौपवेश्यः पुरोधसाः वृषस्य वृषदं शोस्य द्वीपिनस्त्व ३
च्छ द्वह तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परं वृषदंशो मार्जारः द्वीपी द्वीपान्तरगतो व्याघ्र

इति नातचरणः तरक्षुरिति केचित् तत्रोपविष्टस्य तदा प्रतिहारः प्रदर्शयेत् आमात्यांश्च ततः पौरान्नैगमां
श्चापणेश्वरान् तथा प्रकृतयश्चान्याः पश्यावदतु पर्वतिः ततो ग्रहारवस्त्रैश्च वैतुरंगकनकोत्तमैः गोजाविग्र
हदानैश्च सांवत्सरपुरोहितौ पूजयित्वा ततः पश्चात्पूजयेद्ब्राह्मणत्रयं अनेनैव विधानेन येन राजाभि
षेचितः ततः सदन्यान्तप्रूज्य सांवत्सरपुरोधसः तान्ब्राह्मणमुख्यानां पूजनं तु समाचरेत् गोवस्त्र
तिलकृष्णान्नियन्त्रकांचनगोरसैः मोदकैः श्वेतपुष्पैश्च महादानैश्च सुव्रते मंगलालंभनं कृत्वा गृही
त्वा सशरं धनुः वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य तथा गुरुं पृष्टतो वृषमालभ्य गां सवत्सां च पार्थिवः
पूजयित्वा तु तुरगं मंत्रितं चाभिषेचितं तमारुह्य ततो नागं पूजयेच्चाभिषेचितं मंत्रितं दक्षिणे कर्णे
स्वयं देवावदाततः आरुह्य राजमार्गेण स्वपुरं तु परिक्रमेत् मुख्यामात्यैः समासं तैः सांवत्सरपु
रोहितैः सहितः कुञ्जरारूढः रम्यं गच्छेच्च देवताः तास्तां संपूजनं कृत्वा नगरं पातिवेष्टितः प्रविशेत्त
ग्रे हं राजा प्रहृष्टनरवाहनः दानमानादिसत्कारैः युक्ती पौरप्रकृतिस्ततः संपूजितस्तांश्च सौ विसर्जयि
त्वा गृहे स्वके स्यान्मादितो महात्मा विधानमेतत्समवाप्य राजा कृत्स्नां तु धात्रीं विरगां विदध्यादिति सं
क्षेपतस्तु गोपथब्राह्मणे अथ राजाभिषेक विधिं व्याख्यास्यामो बिल्वप्रभृतिन्संभारान्संभृत्य षोडश
कलशानं सोड ऽविल्व निवल्मीकस्य च मृत्तिकां सर्वान्नं सुवर्णरत्नानि सर्व बीजानि तत्र चत्वारः सौवर्णा
श्चत्वारस्ताम्राः चत्वारो मृन्मयास्तान् हृदसरस्सि वो ध्वस्तुतो नामेनाम इल्लुदकेन पूरयित्वा वेदिपृष्ठे

संस्थाप्य कुंभे बिल्वमेकैकं दद्यात्तत्र वह्निं सर्वरत्नानि सर्वबीजानि च प्रक्षिप्याभ्यर्चेदपराजितैरायुष्यसूक्तप्र
पनैः सौवर्णेषु संपातान्संभाव्यैः संसिक्तैरैश्वराजतेषु चैषज्यवैरं होमं चैत्तान्नेषु संवेशं संवत्पार्श्वां
तातीयैः प्राणस्तक्रेन च मन्मयेषु ततस्तान्कलशान्गृहीत्वाश्लोत्रियैः पवित्रियैरभिषेचयेद्राजानमभिषिं
चेत भूमिमिंद्रियं च वर्द्धयन्क्षत्रियं म इति सिंहासनमारूढमभिमंत्रयेत एवमभिषिक्तस्तस्मात्प्राश्नीया
न्वित्रेभ्यश्च दद्यात्ततो सहस्रं सदस्येभ्यः कर्त्रे ग्राम च सविपुलयं पुरः प्राप्नोति मुक्तो धुरां जितशत्रुः सदा नंवेदि
ति अन्नं तंदुलादि यदुक्तं न प्ररोहति बीजं प्ररोहार्हं व्रीह्यादि उर्ध्वस्तिक मुखं यषां तेऽर्धं स्तुतः नामेना
म अभयाअपराजिता वा मंत्राः प्रयोगे वक्ष्यंते अत्र बहुवचनेन त्रयस्त्रयो ग्राह्याः कपिंजलन्यायात् संवर्त्तसं
वेशप्राणस्तकेषु केकेष्वेतिना तत्र चरणः अथ प्रयोगः तत्र यदा पूर्वराजनि मृते तन्याभिषिच्यते तदा सांवत्स
रपुरोहितौ तांनि रत्न स्नानप्रकारेण तिलसर्षपैः संस्नाप्य राष्ट्रपरांजेति तस्य जयपसुद्घोषपूर्वराजासना
दासनांतरमुपर्य वत्सं मंत्रादिकं नागरजनांश्च दर्शयेत राजा च तान्सत्कृत्य कारागृह निगडबद्धान्
मुक्त्वाभयं दत्वा तदा प्रभृत्येव राज्यं कुर्वन्कालं प्रतीक्षेत प्राप्ते चाभिषेककाले आत्मानमभिषेचयेत
पूर्वस्मिन्राजनि जीवति कारणांतरेणान्याभिषेके तु न कालप्रतीक्षा नो विधिः किं त्वभिषेककालेऽभि
षेककाल एव अभिषेकदिनात्पूर्वमेवमकस्मिंश्चिद्वा शुभे दिने पुरोधा ऐंद्रीं शांतिं कुर्यात् सा चैवं
वं पुरोधाः सुदिने मासपक्षाद्युद्दिश्य करिष्यमाणराज्याभिषेकांगतयैंद्रीं शांतिं करिष्य इति संक ६

ल्प्य गणेशपूजा स्वस्तिवाचन त्वग्वरणानि कुंडलांगुलीयकवास आदिभिस्तत्पूजां च कुर्यात् ततः असंख्य
यसंख्य विलंबिष्यामिमायया ताभ्यामुभधत्यवेमप्प कर्माणि कुर्म्स्हेगप्रयच्छ परंभुं त्वस्याहसोषभ्यातिषे
न्न इति दात्रं गृह्णाति ओषधीर्दर्शतु पर्वमिति मूलादुपरि बर्हिर्जुनाति ॐ श्रीश्चस्तेभमवर्षाणिशारदइमं
तः शिशिरो वसंतः ऋतवस्ते विहिता हायनी रहोरात्रे पृथिवी नो दुहानम्मति मुवमुपस्थाय्याचामि धूप
यस्वती घृताची देवान्यंधेनुरपस्पर्शया इंद्रः सोमे पितुरक्षो मो अग्निः प्रस्तोताविमृधोनुदस्व दा
दशांगुलां शमीसमिधमनुमंत्रयते अथ वेदिः सा च षट्समिदायता पूर्वपश्चिमयोः पश्चि
मादीशि चतुःसमिद्विस्तारा पूर्वपश्चिमयोः प्रत्येकं समिद्द्वयापेक्षा मध्यभागे दक्षिणोत्तरयोः
प्रत्येकमर्द्धसमित्यागेन समित्रयविस्ताराग्रसेनमनक्रमेण साऽर्द्धसमित्रयविस्तारा तन्मध्ये प
श्चिमतः समित्रयपर्वतः समिन्मात्रत्यक्त्वा समिद्वय चतुरस्रान्तरवेदिः सा च कुंडालिकास्थंडि
लालिकावा उत्तरवेदितः प्राच्यादक्षिणोत्तरयोश्च वेदितोऽर्द्धसमिन्मितैव भूमिस्त्यक्तव्या ततई
शानकोणात्प्रदक्षिणक्रमेण वालुकापांसूभिर्महावेदिसामरेखां कुर्यात् ततः ॐ बृहस्पतेपरि
गृहाण वेदिं स्वगावो देवाः सदनानि संतु अस्यां बर्हिः प्रथतां साध्वंतर हिंस्राणः पृथिवी देवी देवस्तु
ष्टुति त्रिरेखामनुमंत्र्य तं ततः प्रथमं महावेदिमध्ये श्रीधाश्चैभमैवर्षाणिशारदेमंतः शिशिरो वसं
तः ऋतवस्ते विहिता हायनी रहोरात्रे पृथिवी नो दुहाना यत्ते भूमे विखनामि क्षिप्रं तदपिरोहतु मा ते व मर्म वि

५ मृग्वरिमाति हृदयमपि बिंभ्र खनतं ततः ॐ यत्त ऊनं तत्र आपूरयाति प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्येति खनि
तपूरणं ततः ॐ त्वमस्यावपनी जनानामदितिः कामदुघा पप्रथाना नीति वालुकाग्निमतीं वेदिं पूरयति
पुनः कुद्दालिकां स्फुटिकां तामिकां वोत्तरवेदिं पांसापपूर्वं विद्वेखां कृत्वा बृहस्पतेपरिग्रहाणेति मंत्रेण
त्रीचारात्संस्पृश्य पूर्वविदनुमंत्रयेत ततः असंबाधं बध्यतो मानवानां यस्या उद्वतः प्रवतः समं बहु
नानावीर्या ओषधीर्या बिभर्ति पृथिवी नः प्रथतां राध्यतां नः इत्युत्तरवेद्यां वालुकां विस्तारयति ततो यस्या
श्चतस्रः प्रतिदिशः पृथिव्यां यस्यामन्नं कृष्टयः संबभूवुः या बिभर्ति बहुधा प्राणदेव तत्सा नो भूमिर्गोष्व
न्ये दधात्विति वालुकाभिर्वेदिं चतुरस्रां करोति ततो देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनो बाहुभ्यां पूष्णो ह
स्ताभ्यां प्रसूतः प्राशित्वा परिगृह्णामीत्यनेन खनित्रीं गृह्णाति ततः इंद्रः सीतां निगृह्णातु तां पूषाभिर
क्षतु सा नः पयस्वती दुहामुत्तरामुत्तरां सममित्युत्तरवेद्यामाग्नेयकोणं दारभ्य वामावर्तेन तद्दिक्षु लेखाः
कृत्वा पुनराग्नेयकोणं दारभ्य ईशानकोणपर्यंतं पूर्वतउद्रिक्षतन्मध्ये पिपूर्वाग्रास्तिस्रो लेखाः कृ
रोति अथ तस्यां व्रीहियवौ तत्सीं विकीर्य वेदेण भूमिः पृथिवीवृता सा नो दधातु भद्रया प्रियेधा इत्यनेन सं
प्रोक्ष्य ॐ यस्यामन्नं व्रीहियवौ यस्या इमाः पंच कृष्टयः भूम्यै पर्जन्यपत्न्यै नमोऽस्तु वर्षमेदसे इति
५ भुवं नत्वा ॐ त्वामग्ने भृगवो निषेदुस्त्वां मांगिरसः सदने श्रेय एवहि विश्वकर्मा पुरस्तु प्रजानां धिष्ण्यं ५
पथ्यानमन्तु तोतोदिशास्ती भद्रं पथ्यामनु तेदिशामः श्रियं पंथामनु तेदिशामः स्वस्तिं पंथामनु तोदिशामइत्य

ग्निसन्निधापनं ततो भद्रानवश्रेयो भवस्तत्तपो भवेति व्रीहियव[illegible]कांस्यादिपात्रस्थ एवाग्नौ प्रक्षिप्य ॐ विश्वं
भरा वसुधानी प्रतिष्ठा हिरण्यवक्षा जगतो निवेशनी वैश्वानरं बिभ्रती भूमिरग्निमिंद्रऋषभा द्रविणे नोद
धात्वित्यग्निं स्थापयति ममाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु वयं त्वेंधानास्तन्वं पुषेम नमंतां प्रदिशश्चतस्रस्त्वया
ध्यक्षेण पृतना जयेमेति सामिद्वयं जुहुयात् एवं व्रतग्रहणं तत्कृत्वा तेन तावत्रतप तइत्येकां समिधं स्वा
हाकारवर्जं [illegible] त्वा अग्नेरीशानभागे सौवर्णं रौप्यं ताम्रं वा जलपूर्णं गंधसर्वौषधिदूर्वापंचपल्लवपंचरत्न
पंचगव्यपंचामृतसप्तमृत्तिकापुष्पफलपंचरत्नसुवर्णयुक्तकलशं तोयं तंकलशं अक्षतेषु संस्थाप्य
तदुपरि अग्नेः पुरस्तात् ओचममात्रं गोमयेनोपलिप्य तदहतेनोदग्दशेन वाससा संच्छाद्य तदुपरि अष्टदलं
पद्ममालिख्य तत्र वा पूजितदइति दद्रु सुवर्णनिर्मितमिंद्रं संस्थाप्य राजोपचारैः पूजयेत् तत्रेमा आप
इति स्नानं मधुपर्कं कुंकुमाद्यंजनाकोद्याभरणछत्रचामरध्वजपताकादीन्यर्पयेत त्रातारमिंद्रमिति
पुष्पांजलिः ततस्तत्सीपवित्रे कृत्वा विष्णोर्मनसा पूते स्थ इति प्रथमं पवित्राभ्यां द्भ्य प्रोक्षणं विष्णोर्म
नसा पूतमसीति द्वितीयं देवस्त्वा सविता पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण तथा[illegible]रेण सहस्रधारेण
सुपोत्पुनामीति तृतीयं चतुर्थं तत्सीं अग्नेस्त्वा जुष्टं प्रोक्षामीत्यनेनेध्मसन्निधापनं अथेध्ममाप
पवं अग्निर्भूम्यामोषधीष्वग्निमापो बिभ्रत्यग्निरश्मसु अग्निरंतः पुरुषेषु गोष्वश्वेष्वग्नयः १ अग्निर्दिव आ
तपत्यग्नेर्देवस्योर्वंतरिक्षं अग्निं मर्तास इंधते हव्यवाहं घृतप्रियं अग्निवासाः पृथिव्यसितज्ञूस्त्विषि

मंतंसंशितंमाकृणोतु अस्मांदेवेभ्योदधातियत्तंह्यमरंकृतं अस्मांमनुष्याजीवंतोस्वधयान्नेनमर्त्यास्ना
नोऽग्निःप्राणमायुर्दधातुजरदष्टिंमापृथिवीकृणोतु ३ एतमिवांस्तमाहितंजुषाणोअग्नेप्रतिहर्यतिहो
मैः तस्मिन्निंधेमसुमतिंस्वस्तिंप्रज्ञांचक्षुःपशून्त्समिद्धेजातवेदसिब्रह्मणाः ४ अस्मैक्षत्राणिधा
रयंतमग्नेयुनज्मित्वाब्रह्मणादैव्येनदिदीहिअस्मभ्यंद्रविणेहभद्रंप्रेमंवोचोहविर्धांदेवतासु ५
एभिःपंचभिर्मंत्रैर्जुहोति ततः त्वंभराम्यमृतंत्वेष्योजस्त्वंवेधासिदत्तिवाकद्धेरंत्वांपवित्रमृषयो
भरंतस्त्वंपुनीहिदुरितान्यस्मान्नोतिबर्हिःप्रोक्षणं ततः कृष्णाजिनंप्रस्तृणोति नमोऽस्तुदेवायप्रस्तरायेति
दक्षिणतोब्रह्मासनंनिदधाति ततस्त्वंभूपतेभुवनपतेभुवांपतेमहतोभूतस्यपतेब्रह्माणंत्वांवृणी
महे इतिद्रावणमंत्रब्रह्माणमुद्दिश्यकर्तापठति ततः अहंभूपतिरहंभुवनपतिरहंभुवांपतिरहंमह
तोभूतस्यपतिस्तदहंमनसेप्रब्रवीमिमनोवाचेवागायत्रीगायत्र्युष्णिहउष्णिगनुष्टुभेअनुष्टुब्बृह
त्यैबृहतीपंक्त्यैपंक्तिस्त्रिष्टुभेत्रिष्टुब्जगत्यैजगतीप्रजापतयेप्रजापतिर्विश्वेभ्योदेवेभ्यः ॐ भूर्भुवः
स्वः स्वर्जनदोइतिब्रह्माजपति ततः ॐ अहंदेवेषुव्योत्तदास्तिष्ठान्वस्यसदनेसीदयोस्माल्पाकतरइ
ति ब्रह्मास्वासनमन्वीक्षते ॐ निरस्तःपरावसुः सहपाप्मनानिरस्तःसोऽस्तुयोऽस्मान्द्वेष्टियंचवयंद्वि
ष्मः इतिब्रह्मासनाद्दक्षिणेतृणंनिरस्यति अपोऽस्तनमालभ्यजपतिइदमहमर्वावसोःसदनेसीदा ६

म्यतस्यसदनेसीदामिसत्यस्यसदनेसीदामीष्टस्यसदनेसीदनेसीदामिपूर्तस्यसदनेसीदामिमामृष
देववर्हिःस्वामस्थाल्वाधयासदेयंतृणमिदमनामिमोकं विमृग्वरीपृथिवीमोवदामिक्षमा अस्मिंब्रह्मण
वारुनोकर्मपृथिवीविश्वतीमन्नभागंघृतवतीमिनिषीदेवमस्मे अथोपविशत्यासनेब्रह्माजपतिबृहस्प
ति ब्रह्मातम्ब्रह्मसदनआसिष्यतेबृहस्पतेयज्ञंगोपाय ततः यज्ञहुतउत्तिवतःसेकोयंपांतांद्यावा
पृथिवीध्यानमितिद्यावापृथिव्यौसमीक्षते अथहोतावर्हिमुष्टिमादायदक्षिणामित्रीन्वारानग्नेपैत्री
न्दक्षिणतः त्रीन्पश्चिमायांस्रुकलाःस्त्रीन्वायव्येपूर्वतोमृजानिव्यादधत्स्त्रीनुत्तरतस्त्रीनिरणेय
त्रस्थमागच्छतितद्दक्षिणतरंकरोति इतिभाष्यं ब्रह्मा च देवस्यत्वासवितुःप्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णो
हस्ताभ्यांप्रसूतः प्रविष्टाप्रस्तरणमिपठित्वा इतिआग्नेयकोणादीशानपर्यंतंपंक्तित्रयंपूर्वाग्रा
न्दर्भानास्तृणाति एवंपश्चिमास्तृतदर्भाग्राच्छादितमूलानुत्तरतोदर्भानास्तीर्यनिर्ऋतिकोणादारभ्य
पूर्ववत्पंक्तित्रयेणप्राग्ग्राग्रान्वायव्यपर्यंतंतथैवनिर्ऋतिकोणादारभ्यवायव्यपर्यंतं तथैववायव्यकोण
दारभ्यप्राग्ग्रानीशानपर्यंतंपरिस्तीर्यचरमईशानपरिस्तीर्णदर्भाग्रान्प्रथमगईशानपरिस्तृतदर्भाग्राणां
अधःस्थापयेत् ततः हविषामाद्यप्रोक्षामीत्यनेनास्तीर्णदर्भान्प्रोक्षते अथहोताआस्तीर्णदर्भमध्ये
क्रांश्चिद्दर्भान्नादायतान्स्वासनेसमास्तीर्य अहोदोधषइत्यनेनस्वासनमन्वीक्षते निरस्तइत्यादिना
तृणंनिरस्यतिआसनमालभ्यइदमहमित्यादिजपति उपविश्यबृहस्पतिर्ब्रह्मेत्यादिजपति पारि

त्वाग्ने पुरं वयं विप्रं सहस्य धीमहि धृष्णुं दिवे दिवे हंतारं भंगुरावतः इति उपरिष्टादित्यादिनाध्या
वापृथिव्यौ समीक्षते ॐ यज्ञाग्नेऽत्र सपत्नस्य पतिः सत्यधर्मा अदाभ्यः द्वस्यस्तुः स्वरूपं दपात्रमग्ने
रुत्तरतः स्थापयति तत्र पवित्रे निक्षिप्य ॐ इह ते देवा स्वतंत्रसानाहरण्यवर्णा अनवद्यत्वया आ
पः समुद्रो वरुणश्च राजा संपात्रभागान्न हविषो जुषंतां इंद्र प्राशिषा वरुणप्रसूता आपः समुद्रादि
वसुधर्हंतु इंद्रप्राविष्टा वरुणप्रसूतां दिवस्पृथिव्याः श्रियमावहंतु अनेन मंत्रेणोदपात्रे उदकं क्षिपति
विलीनयत्याज्यमस्याधिश्रित्य परित्वाग्ने पुरं वयं विप्रं सहस्य धीमहि धृषद्वर्णं दिवे दिवे हंतारं भं
गुरावतः इति त्रिः पर्यग्निकृत्वा उदगुद्वास्य पश्चादग्नेरासाद्य पवित्राभ्यामुत्पुनाति ततो दर्भाग्रै
र्स्रुवसंमार्जनं ततो निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः इति स्रुवप्रतपनं अथ ॐ विष्णोर्हस्तो
ऽसि दक्षिणेन दृष्टो [illegible] तं बृहस्पतेस्त्वा हस्ते स्रुवमाददे वानां हव्यवाहनं अयं स्रुवेणानिदधाति
होमार्हं ताज्यास्थं दर्भो जाग तेन सर्वयज्ञस्य समन्वाहिकीविष्टावार्हस्पत्येन राम एणादेशः तिस्रु
वामिमं त्रेणं ततः संस्कृतमेव घृतं स्रुवाम भागेग्नेः पश्चात् स्थापिताज्यधानीनामकपात्रांतरं स्रुवे
णकुर्यात् ॐ भूः स्वाहा त्यै त्वा गृह्णे भूतये इति प्रथमं गृह्णाति ॐ भुवः संतुष्टे त्वा गृह्णे पुष्टये इ
ति द्वितीयं ॐ स्वः स्वां त्वा गृह्णे सहस्रपोषाय इति तृतीयं ॐ जनः स्वा त्वा गृह्णे परिमितपोषाये ७

ति चतुर्थं ततः स्रुवेण तत् उद्घृतं जुहुयात् ॐ अयावाग्निश्चरति प्राविष्ट ऋषीणां पुत्रो अभिशस्तिपा उ न
मस्कारेण नमस्ता ते जुहोमि मा देवानामित्थुपाकर्मभागं स्वाहा इदाय तमनसा जातवेदो विश्वानि देव
वयुनानि विद्वान् सन्तास्यानि तव जातवेदस्तेभ्यो जुहोम स जुषस्व हव्यं स्वाहा पुरस्ताद् घृतको वह जातवे
दो अग्ने विधिक्रियमाणं यथेदं त्वमिषयं पश्यासि कृत्वा प्रियागा मम्वं रूपं सनेम स्वाहा यज्ञस्य चक्षुः प्र
तिमुखं च वाचा श्रोत्रेण मनसा जुहोति इमं यज्ञं विततं विश्वकर्मणा देवायंतु सुमनस्यमानाः स्वा
हा इति हुत्वा ॐ वृक्षिव हतेस्त्वा वृदे अग्ने येष्वृक्ंहरामि त्विषीमते स नः स्थिरान्बलवतः कृणोतु
ज्योक् चरो जीवाम वेत्यं ददात्वमृतये स्वाहा इत्युत्तरपूर्वार्धे अथ दक्षिणपूर्वार्धे ॐ त्वं सोम दिव्यो
नृचक्षाः सुगं अस्मभ्यं पथो अनु ख्यः आमिनो त्रावृह पव ने यो द्वानो वाच मुत्तरोतीद्गायत्सोमा
य स्वाहा इत्याज्यभागौ हुत्वा अभ्यातानहोमं कुर्यात् तद्यथा सविता प्रसवानामधिपतिः स
मावतु अस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्क्षत्रे कर्मण्यस्यां पुरोधायामस्यां प्रतिष्ठायामस्यां चित्यामस्यमा
कूत्यामाशिष्यस्यां देवहूत्यां स्वाहा सवित्रे प्रसवानामधिपतये अग्निर्वनस्पतीनामधि
पतिः इत्यादि पूर्ववत् २ त्वंस्त्वर्वत्राप्पस्यै द्यावापृथिवी दातृणामधिपती ३ वरुणोपामधि
पतिः ४ मित्रावरुणौ वृष्ट्या अधिपती ५ मरुतः पर्वतानामधिपतयः सोमारवंतु ६ सोम ओष
धीनामधिपतिः ७ वायुरंतरिक्षस्य इति ८ सूर्यश्चक्षुषामधिपतिः ९ चंद्रमा नक्षत्राणां

माधिपतिः १० इंद्रो दिवाधिपतिः ११ मरुतां पिता पशूनामधिपतिः १२ मृत्युः प्रजानामधिपतिः १३ यमः
पितॄणामधिपतिः १४ यत्तरः परतमा पत्न्युद्धान्ना अवतरे तेभ्यो वोवित्वि मा पूर्ववत् १५ ततस्तनामुहा
तेभ्यो वालितिपूर्ववत् अभ्यातानाख्यानि तत्र पूर्ववत्सपादरूपाहुत्यात्मकं अभ्यातानहोमं कृत्वा
शुक्लपक्षश्चेत्पूर्णपश्चादाहुतम् पूर्णे पुरस्तादुन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय तस्यां देवाः सं
वसंतो महित्वा नाकस्य पृष्ठे समीसामदेमस्वाहेति जुहोति कृष्णपक्षश्चेत् यत्ते देवा अकृण्वन्
भागधेयममावास्ये संवसंतो महित्वेतेनो यज्ञं पिपृहि विश्ववारे रयिं नो धेहि सुभगे सुवीरं स्वाहा
अप आहूत्यै स्वाहा कामाय त्वा स्वाहा समृधे त्वा स्वाहा त्वा मा कामाय त्वा समृधे त्वा स्वाहा ऋचा
स्तोमं समर्धय गायत्रेण रथंतरं बृहद्गायत्रवर्तनि स्वाहा इत्याहुतिपंचकं जुहुयात् इति स
मृद्धिहोमः ततः ॐ पृथिव्यामग्नये समनमत्स आर्ध्नोति यथा पृथिव्यामग्नये समनमन्नेवा
मह्यं संनमः संनमंतु ततः पृथिवी धेनुस्तस्या अग्निर्वत्सः स मेऽग्निना वत्सेन इषमूर्जं कामं
दुहां आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा अंतरिक्षे वायवे समनमत्स आर्ध्नोति यथांतरि
क्षे वायवे समनमन्नेवा मह्यं संनमः संनमंतु अंतरिक्षं धेनुस्तस्या वायुर्वत्सः सा मे वायु
ना वत्सेनेषमूर्जं कामं दुहं आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा दिव्यादित्याय समनमत्स आ ८
र्ध्नोति यथा दिव्यादित्याय समनमन्नेवा मह्यं संनमः संनमंतु द्यौर्धेनुस्तस्या आदित्यो वत्सः

साम आदित्येन वत्सेनेषमूर्जं कामं दुहां आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा दिक्षु चंद्राय समनमत्स
आर्ध्नोति यथा दिक्षु चंद्राय समनमन्नेवा मह्यं संनमः संनमंतु दिशो धेनवस्तासां चंद्रो वत्सः ता
मे चंद्रेण वत्सेनेषमूर्जं कामं दुहा आयुः प्रथमं प्रजां पोषं रयिं स्वाहा इत्याहुतिचतुष्टयं संनति
होमः प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा रूपाणि परिभूर्जजान यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं
स्याम पतयो रयीणां स्वाहा इत्युपस्तीर्यहोमः ततो नैकृतर पूर्वार्धे आ देवानामपि पंथामगन्म
यच्छक्नवाम तदनुप्रवोढुं अग्निर्विद्वान्स यजात्स इद्धोता सोऽध्वरान्स ऋतून्कल्पयाति अग्नये
स्विष्टकृते स्वाहा इति मंत्रेण जुहुयादिति स्विष्टकृत् अथैकादश प्रायश्चित्ताहुतीः स्वाहेभ्यः स्वा
हा अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तीश्च सत्यमित्वमया असि अयासा मनसा कृतोयासन् हव्यमूहि
षः स्वाहा ॐ स्वाहा भूः स्वाहा भुवः स्वाहा स्वः स्वाहा ॐ भूर्भुवस्वः स्वाहेति प्रति प्रायश्चित्त होमः त
तः यन्मे स्कन्नं मनसो जातवेदो यद्घा स्कन्दद्धविषो यत्र यत्र यत्पुरुषः विप्रुषः संजुहोमि सत्याः सं
दः ततः माहिलं ततः प्रुचेतः सुरवं मसारविभ्याय अग्ने तत्वमस्तु नः स्वाहा इत्यस्मृति होमः ततः
यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वान्यूनमिहाकरम् अग्निष्टत्स्विष्टकृद्विद्वान् ... प्रतान्य

स्त्युपमास्ति सोमं स्वाहा समिंद्र णो मनसा नेषि गोभिः संसूरिभिर्हरिवन्त्संस्वस्त्या संब्रह्मणा देवहितं यद
स्ति संदेवानां सुमत्या यज्ञियानां स्वाहा या आवह उशतो देवदेवांस्तांन्प्रेरय स्वे अग्ने सधस्थे पपिवांसः
पपिवांसो मधून्यस्मै धत्त वसवो वसूनि स्वाहा सुगा वो देवाः सदना अकर्म आजग्म सवनेमा जुषाणाः
वहमानां भरमाणाः स्वा वसूनि वसुं घर्मं दिवमारोहतानु स्वाहा यज्ञ यज्ञं गच्छ यज्ञपतिं गच्छ स्वां यो
निं गच्छ स्वाहा एष ते यज्ञो यज्ञपते सहसूक्तवाकः सुवीर्यः स्वाहा वषट्कृतेभ्यो वषडहुतेभ्यः देवा
गातुविदो गातुं वित्वा गातुमित स्वाहा इत्याहुतिसप्तकं संस्थितिहोमः ततः मनस्पत इमं नो दिवि
देवेषु यज्ञं स्वाहा दिवि स्वाहा पृथिव्यां स्वाहा अंतरिक्षे स्वाहा वाते धाः स्वाहेत्याहुतिपंचकं हुत्वा
आज्यस्थालीधृतमुत्तमं चतुर्वारं चतुर्वारं स्रुवेण गृहीत्वा आज्यधान्यां संस्थाप्य स्रुवेणैकवारं त वी
लीं जुहुयात् इति समानहोमः अप्यस्तरणक्रमेण बर्हिरुत्थाप्य त्रिरुदक्तं कृत्वाज्यधान्या घृतेनाभ्य
नक्ति पृथिव्यै त्वेति मंत्रेणाग्रं मूलं युनक्ति अंतरिक्षाय त्वेति मध्यं युनक्ति मिंद्रं गच्छतु बर्हिः स्वाहे
त्यनेन बर्हिर्जुहोति अप्यसंस्रवभागास्थाविषाबृहंतः प्रस्तरेष्ठा बर्हिषदश्च देवाः इमां वाचमभिविश्वे
गृणंतः स्वाहा देवा अमृता मादयंतां स्वाहा इति संस्रावभागहोमः स्रुवोसीति स्रुवं प्राग्दंडं निदधाति
स्रुवस्तत्र प्रणीतानां इंद्र चंदनपुष्पधूपदीपनैवेद्यतांबूलदक्षिणाभिः पूजयेत् ततो त्रातारमिंद्रमिति

पुष्पांजलिं दद्यात् ततोग्न्यायतनस्य समंतात् दिक्षु विदिक्षु च माषभक्तबलिं सदीपं दिक्पालेभ्यो दद्यात्
त्रातारमिंद्रमिति इंद्राय सांगाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय एष माषभक्तबलिर्नमः भो इंद्र
दिशं रक्ष बलिं भक्ष यजमानस्यायुःकर्ता क्षेमकर्ता शुभकर्ता शांतिकर्ता भव इति प्रार्थयेत् एवं सर्वत्र
अग्नेर्नय इत्यग्नये यम मंत्रेणाम्ये नमोस्तु ते निर्ऋत इति नैर्ऋत्ये पिप इत्यादिति पश्चिमे वायो इति स
वितुरिति वायव्ये उपस्तरं तदुत्तरे ईशानानामीशानेति दिक्पालेभ्यो बलिं दद्यात् ततो म
हाबलिं कुंकुमादियुक्तपुष्पादियुतं सदीपं सदक्षिणं क्षेत्रपालाय दद्यात् क्षेत्रपालत्वे वा क्षेत्र
स्य पतिमा क्षेत्रपालाय भूतप्रेतपिशाचराक्षसशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवारयुताय इद
मं बलिं भद्रे णद्रव्यलिणेन वा चतुष्पथे अन्यत्र वा नापयेत् ततः प्रक्षालितपाणिपाद आचांतो देशका
लौ स्मृत्वा वस्त्रयुतनारिकेलादिफलं चंदनादियुतं तदुपरि निधाय पूर्णाहुतिं अग्निर्मूर्द्धा इत्येतैस्त्रि
भिः स्तुतैराशीर्वचनैर्ब्रह्म हुत्वा कर्मशेषं समापयेदाचार्यः विमुंचामात्यादि समित्रयहोमः तेजोसी
ति मुखं विमार्ष्टि दक्षिणाग्निं नत्वा विष्णुक्रमान्क्रमते विष्णोः क्रमोसीति स्वस्त्या वर्तमित्यभिद
क्षिणमावर्तते अगन्मस्वरित्यादि मीक्षते इंद्र वयं च सा वयमिंद्रस्य वरुणस्य च ब्रह्मणस्त्वा
पितपात्रं पुनस्त्वा पयामसि अपरेणाग्निं मुंचपात्रं परिहृत्योत्तरेणाग्निं आपोहिष्ठामयोभुवस्ता
इति मार्जयित्वा बर्हिषि पवित्रजलं निनयति समुद्रं वः प्रहिणोमीति वीरपत्न्यहं भस्मासंय

दायजमानस्तद्वीरपुरुषोहं भूयासमितिमुखनिमार्ष्टि व्रतानिव्रतपतिइतिसमिदमादधाति सत्यंत्वर्ते
नेतिसहहविर्भिः पर्युक्ष्य उदीचीविरूढ्छिष्टान्युद्वासपतिपूर्णपात्रं दक्षिणा ब्रह्मोत्थापनं अग्निष्ट्रत्नामुण
स्पतइतियस्मात्कोशादितिनमस्कारः ततःकलशोदकेन शांत्युदकेन चदूर्वापल्लवैरुदङ्मुखआचार्य
ऋत्विजश्चातिष्ठतः प्राङ्मुखं सकुटुंबंयुपतिष्टंराजानमभिषिंचेयुः अभिषेकपत्नीवामभागेपवित्रं
स्रातधारं प्रयतितैतःपामिलक्ष्मीतिचतस्त्रइहिरण्यवर्णाः एवमभिषेकानंतरं सर्वौषधीभिरनुलि
प्यशुद्धोदकेनस्नात्वापरिधानोत्तरवाससीपरिधायशुक्लमाल्यांबरानुलेपनः सपत्नीकोयजमानआचा
र्यादीन्संपूज्यतेभ्योदक्षिणांदद्यात् ब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदद्यात् अनड्वाहं ततोधिकं सीमाधिकं ततो वैश्यस्त
थाप्रादेशिकोहयं राजादद्याद्ग्रामंसम्राड्होराज्यवतश्चा यथोक्तां दक्षिणांदद्यात् सकलं फलमश्नुते
अद्येत्यादित्तिमयमुन्नार्यकृतस्यैंद्र्यांत्यमस्यकर्मणः प्रतिष्ठा[illegible]दक्षिणेन [illegible]देवत्याः
अमुकगोत्रायब्राह्मणायतुभ्यमहं संप्रददे एवमनडुह्ग्रामभूमिलक्ष्म्यश्वरथरत्नादिदद्यात् स्थाप
तदेवतापूजनं नमस्कारो आवाहनं नजानामि अपराधसहस्त्राणि क्रियंतेहर्निशं मया यस्यस्मृत्या
चनामोक्त्या तपोयज्ञक्रियादिषु न्यूनं० यांतुदेवगणाइतिपीठदेवताविसृज्य प्रतिमांसोपस्कारा
माचार्यायदत्वाग्निंसंपूज्य गच्छगच्छसुरश्रेष्ठेति विसर्ज्यपपाराग्निं ब्राह्मणान्भोजयित्वा चतु १०

र्भिश्चतुर्भिर्द्वाभ्यां पंचभिरेवच हूयते च पुनर्द्वाभ्यां समे विष्णुः प्रसीदतु इतिपठेत् इत्यैंद्रीशांतिप्रयो
गः अभिषेकदिने च कृतनित्यक्रियो दर्भपाणिराजा प्राङ्मुख आसन उपविश्य इष्टदेवताध्यात्वानमस्कृत्य मा
सपक्षाद्युल्लिख्य सकलराष्ट्रवशताकामोहं संवत्सरं पुरोहितामात्यानां मातृनमात्रिपेचयिष्ये इतिसंकल्प्य गणे
शपूजां स्वस्तिवाचमातृकापूजनमात्यामामग्ने चैकं विप्रममात्यमन्यं चैकं अन्यतमं वेदविदं कृत्वा मधुप
र्ककुंडलकेयूरकटककंगामरणांगुलीयकवस्त्रादिभिस्तान्संपूज्य चतुर्वर्णमुख्यानुपवेशयेत् अथ
पूर्वदिने कृतोपवासः पुरोहितः सितमाल्यचंदनवासाः सौम्यांश्चोहोमदेशं परिकल्प्यतस्मादुत्तरतोर
णकदलीस्तंभमंडितायांस्नानशालायां व्रीहियवयुवामोवणं नवकलशं यथाविधिसंस्थाप्ययथाप्राप्तं
भवमनेकतीर्थजलेनपूर्यसर्वौषधीसर्वगंधसर्वरत्नसर्वबीजफलक्षीरवृक्षक्षीरिलतापल्लवान्क्षिप्त्वा
बहुभिः सितवस्त्रैर्मालिकाभिश्चावेष्ट्य तत्समीपएकं पंचगव्ययुतं जलपूर्णं मृन्मयं घृतेनपूर्णं हैमं कुंभं दु
ग्धेनराजतंदध्नाताम्रं मधुनामार्तिकं कुशोदकेनचमार्तिकं [illegible]छिद्रंचसौवर्णमन्यांश्चयथाजलंनदी
सरःकूपचतुःसमुद्रोदकपूर्णान्मार्तिकान्स्थापयेत् सर्वेषांचकलशानां मुखंताम्रंषोडशांगुलं वेपुल्यं
द्विपंचाशदंगुलं सर्ववेष्टनयोग्यं ततःपुरोहितो होमदेशे अथर्वणगृह्योक्तेनाथव[illegible]त्यैंद्रीशांतिप्रयो
गलिखितेनप्रकारेणाग्निस्थापनादिस्थालीपाकांतं कृत्वाभिषेकोक्तान् होमांतानिपूर्वांगानि कृत्वा शर्मवर्म
स्वस्त्ययना १ पुष्प २ अक्षत ४ पराजिता ५ [illegible]चमिसुलेनाथर्वणपरिशिष्टोक्तेराज्यंजुहुयात् तेवग

११ ण बृहस्पते होमं हुत्वा स्थापित हैमकलशे च संपातान् निक्षिपेत् राजा चासितचंदनपुष्पवासः सर्वालंकारयुतो
ऽग्नेर्दक्षिणतः उपविश्य स्तोत्रस्त्र प्रभृतिभिर्देवज्ञैः सदस्यमुख्यैः पुरोहितैश्च हूयमानाग्नेर्निमित्तानि पश्येत्
तानि च निमित्तानि प्रमाणनिर्णये दक्षिणावर्त्तशिखत्वादीन्युक्तानि एवं पुरोहितैः प्रधानहोमं समाप्येंद्र
शांत्युक्तेनैव प्रकारेण स्विष्टकृदादि हुत्वा संपातानवहोमादि संस्थाप्य नमस्कारं तानुज्ञां गानि कृत्वा
सुगंधतैलादिना स्विष्टसाकृत स्नानं स्नानशालायामानीयासन उपवेश्य मृद्भिः स्नपयेत् तत्र सहस्रवन्ती
चेति पर्वताग्रमृदा शिरः अश्वक्रांतेति वल्मीकांतमृदा कर्णौ तेनैव बिल्वायमृदाय मुखं ग्रीवाम्प्रस्तादिती
इंद्रध्वजस्थानमृदा ग्रीवां आत्रेभ्य इति राजांगणमृदा हृदयं यस्य विश्वानि हस्तयोरिति जगदंतोद्धृतमृदा
दक्षिणवामभुजौ ब्रह्मीनाप्रितेति विप्ररोमृदा पृष्ठं नाभानाभिं नङ्गति संगममृदा हृतमृदा दक्षिणवामभुजौ ब्रह्मी
नाप्रितेति हरं अतेस्मिं चामीति नदीकूलद्वयमृदा पार्श्वौ स्तोमानं स्वरणं इति वेश्याद्वारमृदा कटिं कुकुभ्यांत
इति गजस्थानमृदोक्षमेहनाद्धुलमिति गोष्ठमृदा जानुनी तेनैवाश्वस्थानमृदा जंघे एतावानस्येति रथ्यच
क्रौधतामृदा पादौ अंगादंगादिति सर्वमृद्भिः सर्वांगानि ततः पूर्वस्थापितेन पंचगव्यपूतेन जलकुंभेन स्न
पयेत् मंत्रास्तु गंधद्वारां आप्यायस्व दधिक्राव्णः तेजोसि शुक्रं आपोहिष्ठेत्याद्याश्च तदा राजा
तदासनं त्यक्त्वा भद्रासने उपविशेत् भद्रासनं तु हेमरजतताम्रक्षीरिदारुजं वा मांडलिकस्य हस्तो ११
नोच्चमायतं च अनंरजितः सपादहस्तो महाराजस्य सार्द्धहस्तेन ततो विप्रामात्य प्याय स्वेति दुग्ध

तेजोसीति पूर्वस्थापितेन घृतपूर्णहैमकुंभेन प्राच्यां स्थित्वाभिषिंचेत् क्षत्रियामात्य आप्यायस्वेति दुग्धपू
र्णेन रौप्यकुंभेन दक्षिणतः स्थित्वा वैश्यामात्यो दधिक्राव्णेति दधिपूर्णेन ताम्रकुंभेन पश्चिमतः स्थित्वा छंदोगो
मात्यो मधुवाता इति तैर्वेन मधुपूर्णेन मृत्कुंभेनोत्तरतः स्थित्वा सर्ववस्यत्वेति कुशोदकपूर्णेन मृत्कुंभेन तत्रैव
स्थित्वा देवस्य त्वेत्यस्या ते अभिषिंचामीति वाक्यशेषः ततः पुरोहितो गिररक्षधामिति सदस्यान्प्रेष्य संपातयु
तेन हैमकुंभेन राजसूयाभिषेकमंत्रैरभिषिंचेत् ते च या जुषास्ता वत्सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिंचाम्यग्ने
र्भ्राजसा सूर्यस्य वर्चसेंद्रियेण क्षत्राणां क्षत्रपतिरेध्यग्नेति द्युम्नाहिंद्रं देवा अस्सपत्नं सुवध्वं महते क्षत्रा
य महते ज्यैष्ठ्याय महते जानराज्यायेंद्रस्येंद्रियाय इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश एष वो मी राजासो
मास्माकं ब्राह्मणानां राजेति इत्यमित्यंत्यस्थाने द्वितीयां तृतीयां राज्ञो नाममुष्येत्यत्र षष्ठ्यंतं तत्पितुः अमुष्या
इत्यत्र षष्ठ्यां तन्मातुः इमा आपः शिवतमा इति तच्चरु ग्वेदिको देवस्यत्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां
पूष्णो हस्ताभ्यामग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसेंद्रस्येंद्रियेणाभिषिंचामि यजुः ततः भर्गुवस्त्वमिति व्यासतय
श्चाएवमन्योपि तच्छाखीयाबोध्याः ततः पुरोहितो वह्निसमीपं गच्छेत् ततो वेदशास्त्ररत्नविद्वान्यो विप्रो भद्रा
सनूगतमेव राजानं ब्राह्मणाच्छिद्रसौवर्णः कुंभेनाभिषेचयेत् ततः या ओषधीरिति सर्वौषधीभिर्नासुदकं
क्षिपेत् रथ्येति वेति यजुषाक्तेन गंधस्पोदके आब्रह्मन्ब्राह्मण इति यजुषा बीजानां पुष्पवतीत्यपर्व
णमंत्रेण पुष्पावतीरनेनैव मंत्रेण नेकफलानां आप्युः शिन्नानइति स्तके नरस्नानां ये देवाः पुरः सदेति.

कुशानामुदकेन केचित्तु कुशाद्वर्षिवैरनेनमंत्रेण राजांगानि मार्जयेदित्याहुः ततोन्यऋग्वेदी विप्रोगो
चेपा गंधद्वारेति मंत्रेण राज्ञः शिरः कंठं च लिंपेत ततः समीचीना विप्राः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राः अनुलोमाश्च
यथ्पालाशेगंगायमुनाद्यनेकनदीसरः कूपचतुःसमुद्रस्थितजलपूर्णैः पूर्वासादितैरनेककलशैः स्वस्वत्रा
खीयैर्मंत्रैः शूद्रानुलोमादयश्च तूष्णीमेवाभिषिंचेयुः एतस्मिन्नेककाले मात्यसुरश्चाच्छत्रचामर
वेनणान्धारयेयुः वादकाः शंखभेर्यादीनि वादयेयुः विप्रा मंत्रपाठं वंदिनश्च स्तुतिं कुर्युः ततः सांवत्सरः
सर्वकुंभमध्य आसादितहेमकुंभोदकं कुंभेण हेमलावष्टप्सा एणैः सुरास्त्वामभिषिंचंत्वित्यादिभिरष्टा
ष्टोत्तरशतैः श्लोकैरभिषिंचेन्मंत्रास्तु अभिषिंचंत्विति क्रियापदानुसारेण कस्माद्द्वित्रिश्लोका ज्ञेयाः
सर्वमंत्रांते सर्वं तत्कलशस्थं जलं क्षिपेत ते च श्लोकाः समामेवक्ष्यंते ततो राजा सुगंधितैलोद्वर्तन
शुद्धोदकैः स्नात्वा श्वेतोस्त्रीषादिवस्त्राणि धृत्वा दर्पणे आज्ये च प्रतिबिंबं दृष्ट्वा तदाज्यपात्रं ससुवर्णं ब्रा
ह्मणाय दत्वा चंदनकुसुमदधिदूर्वादिमंगलद्रव्याण्यालभ्य श्रीविष्णुसुवर्णप्रतिमायां सर्यमंडले कृत
पूजे वा षोडशोपचारैः ब्राह्मणान्वस्त्रालंकारादिभिः सांवत्सरपुरोहितौ च मधुपर्कैर्वस्त्रालंकारादिभिः
पूजयेत अथ दैवज्ञः प्रागुक्तलक्षणं पट्टं ललाटे मुकुटं च मूर्ध्नि विबध्नीयात ततः पुरोधा राजानं शुभ
लग्ने तत्रोत्तरक्रमेण वृषमार्जारतरक्षुसिंहव्याघ्रचर्मवहर्म्यल्पवस्त्रोत्तरच्छदेन चोपर्युपर्यास्तीर्णे
मंचमुपवेशयेत ततो द्रव्यपाजस्तत्रोपविष्टाय राज्ञे पात्यामात्यसेनान्येजः प्रकृतीश्च क्रमेण दर्शयेत १२

राजानुग्रामवास्तोगजाश्वसुवर्णगोजाविगृहेरभिषेचकौ सांवत्सरपुरोहितौ संपूज्य ऋग्यजुःसामविदः
त्रीन्विप्रांश्च तथैव संपूज्यान्यांश्च ज्योतिर्विदः पुरोहितं विप्रमुख्यांश्च यथाविभवं संपूज्य गोरसमोद
कादिभिः संभोज्य गोवस्त्रतिलकृष्णाजिनफलहेमसुपुष्पभस्मादीनि तेभ्योग्निं प्रदक्षिणं दत्वा चंद
नकेसरादिभिरलंकृतो दधिदूर्वादीनि मंगलद्रव्याण्यालभ्य गजाश्वापरस्तोग्निं प्रदक्षिणीकृत्य गु
र्वादीन्नत्वामत्यावृषभं गां च सवत्सां पृष्टदेशे स्पृशेत ततः पुरोधाः सलक्षणं जात्यश्वं महागजं च तत्रा
नाय्य तौ सर्वौषधिकल्कैर्या ओषधीरिति संस्नाप्य वस्त्रपर्याणसुवर्णकल्पालंकारादिभिरलंकृ
त्याश्वं राज्ञः पुरत आनीयाभिमंत्रयेत ते च मंत्रा अश्वस्यांतौ उच्चैःश्रवास्त्वं भव राजस्तुरंगाद्यः प्र
तिष्ठितः स्मराद्यजत्ययाः पुत्रस्त्वं गंधर्वकुलतपास्मर यथा नृपेण मयं राजा तथा त्वं भव वाजिनां यथा
भवंतं नृपतिर्नित्यमेवाभिरक्षति तथा त्वं रक्ष राजानं सर्वावस्थागतं हय दर्शयाश्च तथा चैभे देवोदी
षमुपागतं तुरगान्सकलान्रक्ष त्वापि भारोपमर्पितः अद्यप्रभृति राजा त्वामर्चये सम्भोतिभ
क्तितः अथ प्रचयिष्योतिमदा गंधमाल्यानुलेपनैः आशीर्भिश्च द्विजातीनां तथा च स्वस्तिवाचनैः
रक्षतु त्वां महेंद्रस्तु पूर्वेणात्रिदशाधिपः दक्षिणेन यमो देवः पश्चिमेन जलाधिपः उदग्वैश्र
वणो देवः सर्वे रक्षंतु सर्वतः इति ततो गजमपि दक्षिणे कर्णे देवविदा मंत्रितं राजानोरेत तन्मंत्रा
स्तु गजनां त्वमुक्ताः श्रीगज त्वं कृतो राज्ञा भव तस्य गजाग्रणीः गंधमाल्यान्नभक्ष्यैस्त्वां पूजयिष्या

तिपाप्रिवि: लोकःसदाभःसप्ताकोकरिष्यतियथातव पालनीयस्त्वयाराजायुद्धेधनितयागरे तिर्यग्भा
वेसमुत्पन्नज्यदिव्यभावमनुस्मर देवासुरेयुरायुद्धेश्रीगजास्त्रिदशैःकृतः ऐरावणसुतःश्रीमान्नरिष्टो
नामवारणः श्रीगजानांतुयंतेजःसर्वमेवोपतिष्ठतु ततोजस्तावनागेंद्रदिव्यभावस्समन्वितं उपतिष्ठ
तुभद्रंतेरक्षराजानमाहवेइति अथराजानंगजमारूह्यगजारूपेरेवसुख्यामात्यसामंतसांवत्सर
पुरोहितादिभिःसहमहापथेनचतुरंपरिभ्रम्यादेवतायतनानिगत्वायथाविभवंदेवताःसंपू
ज्यगजारूढोगजारूढैरेवतैःसहस्वग्रहमागत्यगजादवतीर्यऽर्ग्यावतीभिर्मात्यादिभिःसहां
तर्गृहंप्रविश्यतान्सर्वानिन्योश्चजौकान्यथाविभवंदानमानेसंत्कारश्चीयवंचोत्तिः सत्कृत्यकोटि
लक्षायुतान्यतमसंख्ययाविप्रान्संभोज्यदीनाध्येभ्योभूयसींदक्षिणांदत्वास्वस्तिवाचनंकारयित्वास्त
र्वान्विसर्ज्यसुहृद्यादियुतोऽतिष्टमेनाभुंजीत इतिराजाभिषेकप्रयोगः अथपूर्वोक्तिषुकार्मव
क्षितिगणः यथाद्यौश्चपृथिवीचनबिभीतोनारिष्यतः एवामेप्राणमाबिभेः१ यथाहश्चरात्रीचनबिभी
तोनारिष्यथः एवामेघथास्तूर्यश्चचंद्रश्च ३ यथाब्रह्मचक्षत्रंचर्४ यथासत्यंचानृतंचाः५ यथाभूतं
चभव्यंच ६ प्राणापानौमृत्योर्मापातंस्वाहा द्यावापृथिवीउपश्रुत्यामाः सूर्यचक्षुषामापाहिः अग्ने
वैश्वानरविश्वैर्मादेवैःपाहि विश्वंभरविश्वेनमाभरसापाहि ५ ओंजोस्योजोमेदाःस्वाहासहो १३
स्तिसहोमेदाःस्वाहा बलमसिबलंमेदाः आयुरस्यायुर्मेदाः श्रोत्रमसिश्रोत्रंमेदाः चक्षुरसिचक्षुर्मेदाः दाः

परिमाणमसिपरिमाणंमेदाः७ तुभ्यमेवजरिमन्वर्द्धतामयंमेमन्येमृत्यवोहिंसिषुःशतंये मातेवपुत्रंप्रमना
उपस्थेमित्रएनंमित्रियात्पात्वंहसः मित्रएनंवरुणोवारिशादाजरामृत्युंकृणुतांसंविदानौ तदग्निर्होतावयु
नानिविद्वान्विश्वादेवानांजनिमाविवक्ति त्वमीशिषेपशूनांपार्थिवानांयेजाताउतवायेजनित्राः
मेमंप्राणोहासीन्मोअपानोमेमंमित्रावधिषुर्मोअमित्राः द्यौष्ट्वापितापृथिवीमाताजरामृत्युंकृण
तांसंविदाने यथाजीवाअदितेरुपस्थेप्राणापानाभ्यांगुपितःशतंहिमाः इममग्नआयुषेवर्चसे
नयप्रियंरेतोवरुणमित्रराजन्मातेवास्माअदितेशर्मयच्छविश्वेदेवाजरदष्टिर्यथासत् अक्षीभ्यांते
नासिकाभ्यांकर्णाभ्यांचुबुकादधि यक्ष्मंशीर्षण्यंमस्तिष्काज्जिह्वायाविवृहामिते ग्रीवाभ्यस्तउष्णि
हाभ्यःकीकसाभ्योअनूक्यात् यक्ष्मंदोषण्यमंसाभ्यांबाहुभ्यांविवृहामिते २ हृदयात्तेपरिक्लो
म्नोहलीक्ष्णात्पार्श्वाभ्यां यक्ष्मंमतस्नाभ्यांप्लीह्नोयक्नस्तेविवृहामसि आंत्रेभ्यस्तेगुदाभ्योवनिष्ठो
रुदरादधि यक्ष्मंकुक्षिभ्यांप्लाशेर्नाभ्याविवृहामिते ऊरुभ्यांतेष्ठीवद्भ्यांपार्ष्णिभ्यांप्रपदाभ्यां य
क्ष्मंभसद्यंश्रोणिभ्यांभासदंभंससोविवृहामिते अंगेअंगेलोम्निलोम्नियस्तेपर्वणिपर्वणि
यक्ष्मंत्वचस्यंतेवयंकश्यपस्यवीबर्हेणविष्वंचंविवृहामसि ७ मुंचामित्वाहविषाजीवनायक
मज्ञातयक्ष्मादुतराजयक्ष्मात् ग्राहिर्जग्राहयद्येतदेनंतस्याइंद्राग्नीप्रमुमुक्तमेनं १ यदि
क्षितायुर्यदिवापरेतोयदिमृत्योरंतिकंनीतएव तमाहरामिनिर्ऋतेरुपस्थादस्पार्षमेनंशतशार

नीतिम०
१९

पाप २ सहस्राक्षेण शतवीर्येण शतायुषा हविषाहार्षमेनं इंद्रो यथैनं शरदो नयात्यति विश्वस्य दुरि
तस्य पारं शतं जीव शरदो वर्द्धमानः शतं हेमंतान् शतमु वसंतान् शतं ते इंद्रो अग्निः सविता
बृहस्पतिः शतायुषा हविषाहार्षमेनं ४ विशतं प्राणापानावनड्वाहाविव व्रजं कान्ये यंतु मृ
त्यवो यानाहुरितरान् शतं इहैव स्तं प्राणापानौ माप गातमितो युवं शरीरमस्यांगानि जरसे व
हतं पुनः जरायै त्वा परिददामि जरायै नि धुवामि त्वा जरा त्वा भद्रा नेष्ट व्यन्ये यंतु मृत्यवो याना
हुरितरान् शतं उत देवा अवहितं देवा उन्नयथा पुनः उतागश्चक्रुषं देवा देवा जीवयथा पुनः
द्वाविमौ वातौ वात आसिंधोरापरावतः दक्षं ते अन्य आवातु व्यन्यो वातु यद्रपः आवात वाहि भे
षजं विवात वाहि यद्रपः त्वं हि विश्वभेषजो देवानां दूत ईयसे त्रायंतामिमं देवास्त्रायतां मरुतां
गणः त्रायंतां विश्वा भूतानि यथायमरपा असत् आत्वागमं शंतातिभिरथो अरिष्टतातिभिः
यक्ष्मं ते उग्रमाभारिषं परा यक्ष्मं सुवामि ते अयं मे हस्तो भगवानयं मे भगवत्तरः अयं मे विश्वभे
षजोयं शिवाभिमर्शनः हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यां जिह्वा वाचः पुरोगवी अनामयित्नुभ्यां हस्ताभ्यां
ताभ्यां त्वाभिमृशामसि ओवतस्ता आवतः परावतः आवतः इहैव भव मा नु गा मा पूर्वाननु गाः पि
त्रेन सु बध्नामि ते दृढं यस्त्वामिचेरुः पुरुषः स्वो यदरणो जनः उन्मोचन प्रमोचने उभे वाचा वदामि
ते यदुद्रोहिथ शेपिषे स्त्रियै पुंसे अचित्त्या उन्मोः यदेनसो मातृकृताच्छेपे पितृकृताच्च यत् उन्मो: य १९

ते माता यत्ते पिता जामिर्भ्राता च सर्ज्जतः प्रत्यक् सेवस्व भेषजं जरदष्टिं कृणोमि त्वा इहैवधि पुरुष
सर्वेण मनसा सह दूतौ यमस्य मानुगा अधि जीवपुरा इहि अनुहूतः पुनरेहि विद्वानुदयनं पथः आ
रोहणमाक्रमणं जीवतो जीवतोयनं मा बिभेर्न मरिष्यसि जरदष्टिं कृणोमि त्वा निरवोचमहं यक्ष्ममंगेभ्यो
अंगज्वरं तव अंगभेदो अंगज्वरो यश्च ते हृदयामयः यक्ष्मः श्येन इव प्रापप्तद्वाचा साढः परस्तरां ऋषी बो
धप्रतीबोधावस्वप्नो यश्च जागृविः तौ ते प्राणस्य गोप्तारौ दिवा नक्तं च जागृतां अयमग्निरुपसद्य इ
ह सूर्य उदेतु ते उदेहि मृत्योर्गंभीरात्कृष्णाच्चित्तमसस्परि नमो यमाय नमो अस्तु मृत्यवे नमः पितृभ्य उ
त ये नयंति उत्पारणस्य यो वेद तमग्निं पुरो दधेस्मा अरिष्टतातये ऐतु प्राण एतु मन एतु चक्षु
रथो बलं शरीरमस्य संविदां तत्पद्भ्यां प्रतितिष्ठतु प्राणेनाग्ने ससृजेतु धातः प्राणेन संदितः प्राणे
न विश्वतो मुखं सूर्यं देवा अजनयन् आयुषायुः कृतां जीवायुष्मान् जीव मा मृथाः प्राणेनात्मन्वतां जीव मा मृ
त्योरुदगा वशं देवानां निहितं निधिं यमिंद्रोन्वविंदत् पथिभिर्देवयानैः आपोतिरलमं जः उप्युत्रिरृद्धि
स्तारक्षं त्रिवृता त्रिवृद्भिः त्रीन्नाकांस्त्रीन् समुद्रांस्त्रीन् ब्रध्नांस्त्रीन् वैष्टपांस्त्रीन् मातरिश्वनस्त्रीन्सूर्यान्
गोप्तॄन्कल्पयामि ते उप प्रियं पनिप्नतं युवानमाहुतीवृधं अगन्म बिभ्रतो नमो दीर्घमायुः कृणोतु मे
अंतकाय मृत्यवे नमः प्राणापाना इह ते रमंतां इहायमस्तु पुरुषः सहासुना सूर्यस्य भागे अमृतस्य लोके
उदेनं भगो अग्रभीदुदेनं सोमो अंशुमान् उदेनं मरुतो देवा उदिंद्राग्नी स्वस्तये इहैवासुरिह प्राण इहा

पुरिहितोमनः उत्वानिर्ऋत्याःपाशेभ्योदैव्यावाचाभरामसि उक्रामातःपुरुषमावपत्थामृत्योःषड्वीशमव
मुंचमानःमाछित्थाअस्माल्लोकादग्नेःसूर्यस्यसंदृशः तुभ्यंवातःपवतांमातरिश्वातुभ्यंवर्षंत्वमृतान्या
पः सूर्यस्तेतन्वे २ शंतपातित्वांमृत्युर्दयतांमाप्रमेष्ठाः उद्यानंतेपुरुषंनवयानंजीवातुंतेदक्षतां
तिंकृणोमिआहिरोहेममृतंसुखंरथमथजिर्विर्विदथमवदासि मातेमनस्तत्रगान्मातिरोभून्मा
जीवेभ्यःप्रमदोमानुगाःपितॄन् विश्वेदेवाअभिरक्षंतुत्वेह मागतानामादीधीथायेनयंतिपरावतं १
आरोहतमसोज्योतिरेह्याते हस्तौरभामहे श्यामश्चत्वामाशबलश्चप्रेषितौयमस्ययौपथिरक्षी
श्वानौ अर्वाङेहिमाविदीध्योमात्रतिष्ठःपराङ्मनाः मैतंपंथामनुगाभीमएषयेनपूर्वंनेयथतं
ब्रवीमि तमएतत्पुरुषमाप्रपत्थाभयंपरस्तादभयंतेअर्वाक् १० द्विपदाः रक्षंतुत्वाग्नयोयेअप
स्वंतारक्षंतुत्वामनुष्या ३ यमिंधतेवैश्वानरोरक्षतुत्वाद्यौरक्षतुपृथिवीसूर्यश्चत्वारक्षतांचंद्रमा
श्च अंतरिक्षंरक्षतुदेवहेत्याः बोधश्चत्वाप्रतिबोधश्चरक्षतामस्वप्नश्चत्वानवद्राणश्चरक्षतां गो
पायंश्चत्वाजागृविश्चरक्षतां तेत्वारक्षंतु तेत्वागोपायंतु तेभ्योनमस्तेभ्यःस्वाहा जीवेभ्यस्त्वासमुदेवा
युरिंद्रोधाताद्धातुसविता त्रायमाणः मात्वाप्राणोबलंहासीदसुंतेनुह्वयामसि मात्वाजंभः संहनु
र्मातिमोविदन्मावर्हिः प्रमयुःकथास्याः उत्वादित्यावसवोभरंतूदिंद्राग्नीस्वस्तये उत्वाद्यौरुतपृथि
व्यस्ति उत्प्रजापतिरग्रवीत् उत्वामृत्योरोषधयःसोमराज्ञीरपीपरन् अयंदेवाइहैवास्त्वयंमामुत्रगा

दितःइमंसहस्रवीर्येणमृत्योरुत्पारयामसि उत्वामृत्योरपीपरंसंबंधंमंतुवयोधनःमात्वाव्यक्तेश्योमात्वा
पुरुषोवदन् आर्षमिमिदंत्वापुनरागाःपुनर्णवः सर्वांगस्सर्वंतेचक्षुःसर्वमायुश्चतेविदन् व्यवात्तेज्योति
रभूदपत्वात्तमोअक्रमीत् अपत्वन्मृत्युंनिर्ऋतिमपयक्ष्मंनिदध्मसि आरभस्वेमाममृतस्यश्नुष्टिं
रच्छिद्यमानाजरदष्टिरस्तुते असुंतआयुःपुनराभरामिरजस्तमोमोपगामाप्रमेष्ठाः जीवतांज्योति
रभ्येह्यर्वाङात्वाहरामिशतशारदाय अवमुंचमृत्युपाशानशस्तिंद्राघीयआयुःप्रतरंतेदधामि
वातात्तेप्राणमविदंसूर्याच्चक्षुरहंतव यत्तेमनस्त्वयितद्धारयामिसंवित्स्वांगैर्वदजिह्वयालपन्
प्राणेनत्वाद्विपदांचतुष्पदामग्निमिवजातमभिसंधमामि नमस्तेमृत्योचक्षुषेनमः प्राणायतेक
रन् अयंजीवतुमामृतेमंसमीरयामसि कृणोम्यस्मैभेषजंमृत्योमापुरुषंवधीः जीवलांनघारि
षांजीवंतीमोषधीमहं त्रायमाणांसहमानांसहस्वतीमिहहुवेस्मा अरिष्टतातये अधिब्रूहिमार
भथाः सृजेमंतवैवसंतसर्वहरा इहास्तु भवाशर्वौमृडतंशर्मयच्छतमपसिध्यदुरितंधत्तमायुः
अस्मैमृत्योअधिब्रूहिमंदयस्वोदितेयमेतु अरिष्टः सर्वांगःसुश्रुज्जरसाशतहायनआत्मनाभुजम
श्नुतां देवानांहेतिःपरित्वावृणक्तुपारयामित्वारजसउत्वामृत्योरपीपरन् आरादग्निंक्रव्यादंनि
रूहंजीवातवेतेपरिधिंदधामि यत्तेनियानंरजसंमृत्योअनवधर्ष्यं पथइमंतस्माद्रक्षंतोब्रह्मा
स्मैवर्मकृण्मसि १ कृणोमितेप्राणापानौजरांमृत्युंदीर्घमायुःस्वस्ति वैवस्वतेनप्रहितान्यमदूतांश्च

रतीपृत्सुधारमिस्त्ववनि अरादरातिंनिर्ऋतिंपरोग्राहिंक्रव्यादःपिशाचान् रक्षोयत्सर्वंदुर्भूतंतत्तमइवाप
हन्मसि अग्नेष्टेप्राणममृतादायुष्मतोवन्वेजातवेदसः यथानरिष्याअमृतःसजूरसस्तत्तेकृणोमि
तदुतेसमृध्यतां शिवेतेस्तांद्यावापृथिवीअसंतापेअभिश्रियौ शंतेसूर्यआतपतुशंवातोवातुतेहृ
दे शिवाअभिक्षरंतुत्वापोदिव्याःपयस्वतीः शिवास्तेसंत्वोषधयउत्वाहार्षमधरस्याउत्तरांपृथि
वीमभी तंत्रत्वादित्यौरक्षतांसूर्याचंद्रमसावुभा यत्तेवासःपरिधानंयांनिविंकृणुषेत्वं शिवंतेतन्वे
तत्कृण्मःसंस्पर्शेद्रूक्ष्णमस्तुते यत्क्षुरेणमर्चयतासुतेजसावप्तावपसिकेशश्मश्रु शुभंमुखं
मानआयुःप्रमोषीः शिवौतेस्तांव्रीहियवावबलासावदोमधौ एतौयक्ष्मंविबाधेते एतौमुंचतोअं
हसः यदश्नासियत्पिबसिधान्यंकृष्याःपयः यदाद्यंयदनाद्यंसर्वंतेअन्नमविषंकृणोमि अन्हेच
त्वारात्रयेचोभाभ्यांपरिदद्मसि अरायेभ्योजिघत्सुभ्यइमंमेपरिरक्षत शतंतेयुतंहायनान्द्वेयुगेत्रीणिचत्वारि
कृण्मः इंद्राग्नीविश्वेदेवास्तेनुमन्यंतामहृणीयमानाः शरदेत्वाहेमंतायवसंतायग्रीष्मायपरिदद्मसि व
र्षाणितुभ्यंस्योनानियेषुवर्द्धंतओषधीः मृत्युरीशेद्विपदांमृत्युरीशेचतुष्पदां तस्मात्वांमृत्योर्गोपते
रुद्भरामिसमाबिभेः सोरिष्टनमरिष्यसिनमरिष्यसिमाबिभेः नवैतत्रम्रियंतेनोयंत्यधमंतमः स
र्वोवैतत्रजीवतिगौरश्वःपुरुषःपशुः यत्रेदंब्रह्मक्रियतेपरिधिर्जीवनायकं परित्वापातुसमानेभ्यो १५

अभिचारात्सबंधुभ्यः अम्रिर्भवामृतोतिजीवोमातेहासिषुरसवःशरीरं येमृत्यवएकशतंपानाष्ट्राअतिता
र्याः मुंचंतुतस्मात्वांदेवाअग्नेर्वैश्वानरादधि अग्नेःशरीरमसिपारयिष्णुरक्षोहासिसपत्नहा अथोअमी
वचातनःपूतुद्रुर्नामभेषजं प्राणायनमोयस्यसर्वमिदंवशे योभूतःसर्वस्येश्वरोयस्मिन्सर्वंप्रतिष्ठितं
नमस्तेप्राणक्रंदायनमस्तेस्तनयित्नवे नमस्तेप्राणविद्युतेनमस्तेप्राणवर्षते यत्प्राणस्तनयित्नुनाअ
भिक्रंदत्योषधीः प्रवीयंतेगर्भांदधतेथोबह्वीर्विजायंते यत्प्राणऋतावागतेअभिक्रंदत्योषधीः सर्वंतदा
प्रमोदतेयत्किंचभूम्यामधि यदाप्राणोअभ्यवर्षीद्वर्षेणपृथिवींमहीं पशवस्तत्प्रमोदंतेमहोवैनोभ
विष्यति अभिवृष्टाओषधयःप्राणेनसमवादिरन् आयुर्वैनःप्रातीतरःसर्वानःसुरभीरकः नमस्तेअस्त्वा
अस्त्वायतेनमोअस्तुपरायते नमस्तेप्राणतिष्ठतआसीनायोततेनमः नमस्तेप्राणप्राणतेनमोअस्त्वपा
नते पराचीनायतेनमःप्रतीचीनायतेनमः सर्वस्मैतइदंनमः यातेप्राणप्रियातनूर्यातेप्राणप्रेयसी
अथोयद्भेषजंतवतस्यनोधेहिजीवसे प्राणःप्रजाअनुवस्तेपितापुत्रमिवप्रियं प्राणोहसर्वस्येश्वरो
यच्चप्राणतियच्चन प्राणोमृत्युःप्राणस्तक्माप्राणंदेवाउपासते प्राणोहसत्यवादिनमुत्तमेलो
कआदधत् प्राणोविराट्प्राणोदेष्ट्रीप्राणंसर्वउपासते प्राणोहसूर्यश्चंद्रमाःप्राणमाहुःप्र
जापतिं प्राणापानौव्रीहियवावनड्वान्प्राणउच्यते यवेहप्राणआहितोअपानोव्रीहिरुच्यते अ
पानतिप्राणतिपुरुषोगर्भेअंतरा यदात्वंप्राणजिन्वस्यथसजायतेपुनः प्राणमाहुर्मातरिश्वानं

७७ वातो ह प्राण उच्यते प्राणे ह भूतं भव्यं च प्राणे सर्वं प्रतिष्ठितं अथर्वणीरांगिरसीर्दैवीर्मनुष्यजा उत
ओषधयः प्रजायंते [illegible]वंप्राणे याः काश्च वीरुधः यस्ति प्राणेदं वे ह्यस्मिंश्चास्ति प्रतिष्ठितं सर्वे तस्मै बलिं
हरानमुष्मिंल्लोक उत्तमे यथा प्राण बलिहृतस्तुभ्यं सर्वाः प्रजा इमाः एवा बलिं हरान्यस्त्वा शृणवत्सु
श्रवः अंतर्ग[illegible]श्चरति देवतास्वाभूतो भूतः स उ जायसे पुनः स भूतो भव्यं भविष्यात्पिता पुत्रं प्रावि[illegible]शा
शचीः एकं पादं नोत्खिदति सलिलाद्धंस उच्चरन् यदंग स तमुत्खिदन्नैवाद्य न श्वः स्यान्न रात्री नाह
स्यान्न व्युछेत्कदाचन अष्टाचक्रं वर्तत एकनेमि सहस्राक्षरं प्र पुरो नि पश्चात् अर्द्धेन विश्वं भुवनं ज
जान यदस्यार्द्धं कतमः स केतुः यो अस्य विश्वजन्मन ईशे विश्वस्य चेष्टतः अन्येषु क्षिप्रधन्वने
प्राण नमोस्तु ते यो अस्य सर्वजन्मन ईशे सर्वस्य चेष्टतः अतंद्रो ब्रह्मणा धीरः प्राणो मानु तिष्ठतु
ऊर्ध्वः सुप्तेषु जागर ननु तिर्यङ् नि पद्यते न सुप्तमस्य सुप्तेष्वनु शुश्राव कश्चन प्राण मामत्पर्या
वृतो न मदन्यो भविष्यसि अपां गर्भमिव जीवसे प्राण बध्नामि त्वा मयि इत्यायुष्यगणः १५ विषा
सहिं सहमानं सासहानं सहीयांसं सहमानं सहोजितं स्वर्जितं गोजितं संधनाजितं ईड्यं नाम ह्व इंद्र
मायुष्मान् भूयासं विषासहिमिति सर्पूर्णः पुनः ईड्यं नाम ह्व इंद्रं प्रियो देवानां भूयासं विषासहिं
ईड्यः इंद्र प्रियः प्रजानां वि[illegible]ः ईड्यः प्रियः इंद्र पशूना वि[illegible] ईड्यः इंद्र प्रियः समानानां उदिह्युदिहि
सूर्य वर्चसा माभ्युदिहि द्विषंश्च मह्यं रध्यतु मा चाहं द्विषते रधं तवेद्विष्णो बहुधा वीर्याणि त्वं नः प्र ७७

णीहि पशुभिर्विश्वरूपैः सुधायां मा धेहि परमे व्योमन् उदस्युदिव्यो भूः पश्यामि यांश्च ते ष्वमा सुमतिं कृषि
वेतः त्वं न प्रामात्वा द भूल ले अ पुण्यं तमेयोस्ति न उ पतिष्ठेत्यत्वं त्र नेइंद्रोतिभिः शिवाभिः शंतमो भव आरो
हंस्त्रिदिवो गृणानः सोमपीतये प्रियधामा स्वस्तये तवेः त्वन्नः १० हित्वा यज्ञं निंदवसा कृ समेतां स
नोमृड सुमतौ ते स्याम तवेः त्वन्नः त्वन्न इंद्र महते सौभगाय दब्धेभिः परिपाह्यक्तुभिस्तवेः त्वमिंद्रा
सि विश्वजित्सर्व[illegible]वित्पुरुहूतस्त्वमिंद्र त्वमिंद्रेमं सुहवं स्तोममेरयस्व स नो मृड सुमतौ ते अस्माम्
तवेद्विः त्वन्नः प्रः अदब्धो दिव अदब्धो दिवि पृथिव्यामुतासि न त आपुर्महिमानमंतरिक्षे अदब्धेन ब्र
ह्मणा वावृधानः स त्वन्न इंद्र दिवि षंच्छर्म यच्छ तवेद्विः त्वंनः पात इंद्र तन्न रक्षु पापृ पिक्ष्वांपात स्वो
पातइंद्र पवमानेस्वर्विदि ये इंद्र तन्वं तरिक्षं व्यापिप्यतपान इंद्र तन्वा उ शर्म यच्छ तवेद्विः त्वन्नः त्वमिं
द्र त्वं न ण वर्द्धयंतः सत्राणि येद्रु रूयो नाधमानास्तवेद्विः त्वन्नः त्वं तनू त्वं पर्येषु छंस सहस्रधारं विद्य
स्वर्विदं तवेद्विः ५ त्वन्नः त्वं रश्मिभिः प्रदिशश्च तश्चस्त्वं रोचिषा न भासि विभासि त्वमिमा विश्वा भुवना
न् नि तिर्षसि ऋतस्य पथामन्वोषि विद्वांस्तवेः त्वन्नः ६ पंचभिः पराङ् तपस्येकयार्वाङ् न रक्ष्वेमेस्तु
दिन्निबाधमानस्तवेद्विः त्वन्नः ७ त्वमिंद्रस्त्वं लोकस्त्वं प्रजापतिः तुभ्यं यज्ञो विजायते तुभ्यं जुह्व
ति जुह्वतस्तवेद्विः त्वन्नः ८ असति सत्प्रतिष्ठितं सति भूतं प्रतिष्ठितं भूतं ह भव्य आहितं भव्यं भूते प्र

१८ तीक्ष्णतं तवेह्रिः त्वन्नः प्रणाहि पशुभिर्विश्वरूपैः सुधायां माधेहि परमे व्योमन् २ सुक्तोसि भ्राजो
सि यथा त्वं भ्राजता भ्राजोस्येवाहं भ्राजता भ्राज्यास रुचिरसि रोचोसि स यथा त्वं रुच्या रोचोस्येवाहं
पशुभिश्च ब्राह्मणवर्चसेन च रुचीषीय ३ घृते नमः पराय ते नमः उदिताय नमः । विराजे नमः स्वरा
जे नमः अस्तं यते नमोस्तमेष्यते नमोस्तमिताय नमः । विराजे नमः स्वराजे नमः सम्राजे नमः उद्
गादयमादित्यो विश्वेन सहसा सह सपत्नान्मह्यं रन्धयन्मा चाहं द्विषते रधं तवेह्रिः त्वन्नः
आदित्य नावमारुक्षः शतारित्रां स्वस्तये आहर्मात्यपीपरो रात्रीं सत्रातिपारय सूर्य नावमारुक्षः
शतारित्रां स्वस्तये रात्रीं मात्यपीपरोहः सत्रातिपारमा प्रजापतेरावृतो ब्रह्मणा वर्मणाहं कश्यपस्य
ज्योतिषा वर्चसा च जरदष्टिः कृतवीर्यो विहायाः सहस्रायुः सुकृतश्चरेयं परिवृतो ब्रह्मणा मामा
प्रापत्पाशा मामोत मृत्युरंतर्दधेहं सलिलेन वाचः अग्निर्मा गोप्ता परि पातु विश्वतः उद्यन्त्सूर्यो नुदतां
मृत्युपाशान् व्युच्छंतीरुषसः पर्वता ध्रुवाः सहस्रं प्राणा मय्यायतंतां इत्याकृष्यगणः अपस्तं
वैश्यगणः ये त्रिसप्ताः परियंति विश्वा रूपाणि बिभ्रतः वाचस्पतिर्बला तेषां तन्वो अद्य दधातु मे
पुनरेहि वाचस्पते देवेन मनसा सह वसोष्पते निरमय मय्येवास्तु मयि श्रुतं इहैवाभि वितनू १८
नूते आर्त्नी इव ज्यया वाचस्पतिर्नियच्छतु मय्येवः उपहूतो वाचस्पतिरुपास्मान्वाचस्पतिर्ह्वयत्

तां संश्रुतेन गमेम मा श्रुतेन विराधिषि अस्मिन्वसु वसवो धारयंत्विंद्रः पूषा वरुणो मित्रो अग्निः इममा
दित्या उत विश्वेदेवा उत्तरस्मिन् ज्योतिषि धारयंतु अस्य देवाः प्रदिशि ज्योतिरस्तु सूर्यो अग्निरुत वा हि
रण्यं सपत्ना अस्मदधरे भवंतूत्तमं नाकमधिरोहयेमं येनेंद्राय समभरः पयांस्युत्तमेन ब्रह्मणा जात
वेदः तेन त्वमग्न इह वर्धयेमं सजातानां श्रैष्ठ्य आधेह्येनं ऐनायज्ञमुत वचो ददेहं रायस्पोषमुत वि
त्तान्यग्ने अपत्ना अप्सु येमं प्रातरग्निं प्रातरिंद्रं हवामहे सम रुचः ७ प्रथमा या ह्वितीयां हुवेमत्य
त्र हुवामहे उतादितो घवन्न अस्तु देवस्ते नावयं वसुविदं भगं मे हस्तिवर्चसं प्रथतां बृहद्यशो अदि
त्या यत्तन्वः संबभूव तत्सर्वे समदुर्मह्यमेतद् विश्वेदेवा अदितिः सजोषाः मित्रावरुणश्चेंद्रो रुद्रश्च
चेततु देवासो विश्वधायसस्तेमांजंतु वर्चसा येन हस्ती वर्चसा संबभूव येन राजा मनुष्येष्वप्स्वंतः
येन देवा देवता अग्र आयं तेन मामद्य वर्चसाग्ने वर्चस्विनं कृणु यत्ते वर्चो जातवेदो बृहद्भवत्याहुतेः
यावत्सूर्यस्य वर्च आसुरस्य च हस्तिनः तावन्मे अश्विना वर्च आधत्तां पुष्करस्रजा यावच्चतस्रः प्रदि
शश्चक्षुर्यावत्समश्नुते तावत्समैत्विंद्रियं मयि तद्धस्तिवर्चसं हस्ती मृगाणां सुषदामतिष्ठावान्बभूव हि
तस्य भगेन वर्चसाभिषिंचामि मामहं सिंहे व्याघ्र उत या पृदाकौ त्विषिरग्नौ ब्राह्मणे सूर्ये या इंद्रं या देवी
सानर्वर्चसानि ऐतु वर्चसः यशोतविर्वृद्धतामिंद्रजतं सहस्रवीर्यं सुभृतं सहस्कृतं यः प्रसरस्त्राणम्
उदीघायचक्षसे हविष्मंतं मा वर्धय ज्येष्ठतातये अच्छामइंद्रं यशा सयशोनियशास्विनं नमसामावि

१९ धेमसनो गस्त्वमिंद्र जूतं तस्य ते रातौ यशसः स्याम यशा इंद्रो यशा अग्निर्यशाः सोमो अजायत यशा विश्वस्य
भूतस्याहमस्मि यशस्तमः यशसं मे द्रोमघवान् कृणोतु यशसं द्यावापृथिवी उभे इमे यशसं मा देवः
सविता कृणोतु प्रियो दातुर्दक्षिणाया इह स्यां मयेंद्रो द्यावापृथिव्योर्यशस्वान्यथाय ओषधीषु विश्व
ती एवं विश्वेषु देवेषु वयं सर्वेषु यशसः स्याम यशा इंद्रो यशा अग्निः गिरावरगराटेषु हिरण्येषु गो
षु यद्यशः सुरायां सिच्यमानायां कीलाले यो मधु तन्मयी अश्विना सारघेण मा मधुनांक्तं शुभस्पती य
था वर्चस्वतीं वाचमावदानि जनानां अनु मयि वर्चो अथो पयो अथो यजस्य यत्पयः तन्मयि प्रजापति
र्दिवि द्यामिव दृंहतु यथा सोमः प्रातः सवने अश्विनोर्भवति प्रियः एवा मे अश्विना वर्च आत्मनि ध्रि
यतां यथा सोमो द्वितीये सवन इंद्राग्न्योर्भवति प्रियः एवा म इंद्राग्नी वर्च आत्मनि ध्रियतां यथा सोमस्तृ
तीये सवन ऋभूणां भवति प्रियः एवा म ऋभवो वर्च आत्मनि ध्रियतां यद्गिरिषु पर्वतेषु गो
ष्वश्वेषु यन्मधु सुरायां सिच्यमानायां यत्तत्र मधु तन्मयि अश्विना सारघेण वा मधुना गं शुभस्पती
यथा वर्चस्वतीं वाचं मावदानि जनाँ अनु स्तनयित्नुस्ते वाक् प्रजापते वृषा शुष्मं क्षिपसि भूम्यां दि
वि तां पशव उपजीवंति सर्वे तेनो सेषमूर्जं पिपर्ति पृथिवी दंडो अंतरिक्षं गर्भो द्यौः कशा विद्युत् प्रकशो हि
रण्मयो बिन्दुः य वै कशायाः सप्त मधूनि वेद मधुमान् भवति ब्राह्मणश्च राजा च धेनुश्चानड्वांश्च व्रीहिश्च
यवश्च मधु सप्तमं मधुमान्भवति मधुमदस्याहार्यं भवति मधुमतो लोकाञ्जयति य एवं वेद १९

यद्भिरेष पतिः प्रजापतिरेव तत्प्रजाभ्यः प्रादुर्भवति तस्मात्प्राचीनोपवीतस्तिष्ठेत् प्रजापते तु मा बुध्यस्वे
ति अन्वेनं प्रजा अनु प्रजापतिर्बुध्यते य एवं वेद यद्वर्चो अस्ति सुरायां च यदाहितं यज्जो अश्वि
ना वर्चसावतं योनिध्रोदीद पदस्कातर्य विप्रास्तई लते अध्वरेषु अपां नमधुपन्मधुमतीरयो दापा
निरिंद्रो वावृधे वीर्यावानिदमहं रूपं तन्वाभंतन्नं दूषिमयो हामि यो भद्रो रोचनस्तमुदचामि आसि
ब्राह्मणस्नपनीहिरं त्ववीरघ्नी रुद्रजंल्पाः अर्यमणं अग्निं पर्येतु पूषन्प्रतीक्षंते श्वसुरो देवरश्च ग्र
तांहिरण्यवर्णा मधुसंकाशाः शं मे धिर्नवतु शंयुगस्यतार्द्रं शं त आपः शत पवित्रा भवंतु सं पत्या तन्वं
संस्पृशस्व वर्चस्विगणाः समाप्ताः अथः पारिपदाकृत्रिषता जिजेरायवः तांस्ताञ्जरायुभिर्वरमाह्वं
मपिन्वयामस्यपापोपरिपृष्ठि नविश्वचेतुकं ततोपिनाकमिवविभ्रतीवि ध ध क पुन भवामनो अस
म द्वा अघायवेनवरुवः समेवकं नाचक्रो अभिदाधमुः वेणीरजाउवामिनो मास्मैद्धा अघायवः प्रेषो
नस्कुरतं वहतं प्राणतो गृहात् इंद्राण्येतु प्रथमा जीता मुषिता पुरः पातं न इंद्रापूषणा दितिः पांतु म
रुतः अपां नपात् सिंधवः सप्त पातन पातु नो विष्णुरुत द्यौः प्र पातं नो द्यावापृथिवी अभीष्टये पातु ग्रा
वा पातु सोमो नो अंहसः पातु नो देवी सुभगा सरस्वती पात्वग्निः शिवाये अस्य पापकः पातं नो देवाश्वि
ना शुभस्पती उषासानक्तोत न उरुष्यतां अपां नपादभिह्रुती गयस्य चिद्देव त्वष्टर्वर्धयसर्वतातये ले
द्दामे दैव्यं वचः पर्जन्यो ब्रह्मणस्पतिः पुत्रैर्भ्रातृभिरदितिर्नु पातु नो दुष्टरं त्रायमाणं सहः ये नेत्तो

२० माऽदितिः यथाऽमित्रवाचुंत्यदुहतेनानोवसाग्गहि येनसोमसाहंत्यासुरांरंधयासिनः तेनानोअतिवोचता
नः येनदेवाअसुराणामोजांस्यवृणीधंतेनानः शर्मयछत यथाद्यक्षांजिबृजास्समंतंपरिशास्व ते ए
वाघमस्मिन्यज्ञस्समांयथाआमोकामिन्वसोयथामानोपगाअसः नमोदेववधेभ्योराजवधेभ्यः यथो
यंविप्रानांवधस्तेभ्योमृत्योनमोस्तुते नमस्तेअधिवाकाय परावाकायतेनमः सुमत्यैमृत्योतेनमोदुर्म
त्योनइदंनमः नमस्तेयातुधानेभ्योनमस्तेभेषजेभ्यः नमस्तेमृत्योमूलेभ्योब्राह्मणेभ्यइदंनमः
अयंमित्रावरुणाविपहास्तुनोअभयंसोमसवितानः कृणोतु अभयंनोस्तुपर्वंतरिक्षंसप्तऋषी
णांचहविषाभयंनोअस्तु अनमित्रंनोअधरादनमित्रंनउत्तरात इंद्रानमित्रंनःपश्चादनमित्रं
पुरस्कृधि उपश्वासंगत्सहस्राक्षोयु क्षाचशपथोरथं सपाप्तमन्विच्छन्मधकइवावित्तोगतंपरि
णोवृङ्धिशपथहृदमग्नीरिवादहन् सपत्नमत्रनोजहिदिवोवृक्षमिवाशनिः योनः शपादशपतोय
वि श्चनःशपतःशपात् वृक्षइवविद्युताहतआमूलादनुशुष्यतु अनमित्रंनोअधरादनमित्रंनउ
त्तरात इंद्रानमित्रंनःपश्चादनमित्रंपुरःस्कृधि मनसेचेतसेधियआकूतयउतचित्तये मत्यैश्रुताय
चक्षसेविधेमहविषावयं अपानायव्यानायप्राणायभूरिधायसे सरस्वत्याउरुव्यचेविधेमहवि
षावयं यमोमृत्युरघमारोनिरृथोबभ्रुःशर्वोस्तानीलशिखंडिनः देवदेवजनाःसेनयोत्तस्थिवांस २०
स्तेअस्माकंपरिपंतुवीरान् मनसाहोमैर्हविषाघृतेनपयायाम्नउग्राशोभयाय नमस्येभ्योनम

एभ्यः कृणोम्यत्यत्रास्मदघविषानयंतु त्रायध्वंनोअघविषाभ्योवधाद्विश्वेदेवामरुतोविश्वेदेवसः
अग्निषोमावरुणःपूतदक्षावातापर्जन्ययोःसुमतौस्यामः बृहस्पतिर्मस्त्यमूषु॰ त्रातारमिद्र॰ इंद्रःसुत्रामा
अभयंनःकृणोत्वितिविशेषः समुत्रामास्स्ववां॰ तस्यवयं विपरिते १ आमंद्रैरिंद्रहरिःवर्ममेद्यावापृथिवीम
महर्वर्मसूर्यःवर्ममेविश्वेदेवाःकृन्मामाप्रापत्प्रतीचिकाः ऐंद्रोग्नेवर्मबहुलंविश्वेदेवानातिविध्यंतिसर्वेत
न्मेतन्वंत्रायतांसर्वतोबृहदायुष्मांजरदष्टिर्यथासत गिरयस्तेपर्वताहिमवंतोरण्यंतेपृथिविस्योनम
स्तु भुवंकृष्णांरोहिणिविश्वरूपांध्रुवांभूमिंपृथिवीमिंद्रगुप्ता यत्रेमधेपृथिवी यत्रनभ्यंयास्तऊर्जस्तन्वः
अधरायाश्चपश्चात् स्योनास्तामह्यंचरतेभवंतुमानिपप्तंभुवनेशिश्रीयाणः १ मानःपश्चान्मापुरस्तान्नु
दिष्टामुत्तरादधरादुत स्वस्तिभूमेनोभवमाविदन्परिपंथिनोवरीयोयावयावधं स्वस्त्ययनंगणः स्वस्ति
दाविशांपतिर्वृत्रहाशासनःपर्युकामितिकावेजनार्षदेन सनेवैसत्विचिषीमतिजतान्भरेणेंद्रेणमेदिना
निहन्तिःशत्रुरभिदासनंस्तुयेसेनाभिवर्धमायंतस्मात् समर्पयेंद्रमहतावधेनद्रातेशत्रूणामंगहारोविधः
१ आतन्वाआपद्धेतास्यंतायेव्रधावतानिर्हस्ताः शत्रवःस्थानेंद्रोवोध्वपराशरैः निर्हस्ताःशत्रवःस्थानो
मेदुलापपामसि यथैषामिंद्रवेदांस्यनत्राविभजामहै परिवत्मानिसर्वतइंद्रःपूषाचतस्रतुः
मसुत्वंधामृःसेनाअमित्राणांपरस्परं मूढाअमित्राश्चरताशीर्षाणइवाहयः तेषांवाअग्निमूढा

नामिंद्रोहंतुवरंवरं मेधुनसुपृषाजिनं हरिएस्मानियंकृधि पराऊस्त्रिएबलवर्चीगोस्पेसतु अ
मित्रयथिंद्रो अमिभूरग्निरमिभूः सोमो अस्मभ्यं अविश्वाः पृतनायथासान्वेवीमाविधेमानिहविरिंद्र
दंत्ताविः स्वधास्तुमित्रावरुणविपश्चिताप्रजावत् क्षत्रंमधुनेहपिन्वतं पाधेथ्यांहृतिंपराते: कृतं
चितेनप्रमुमुग्धमस्मत् इमंवीरमनुहर्षध्वमुग्रमिंद्रंसखायो अनुसंरभध्वं ग्रामजितंगोजितंवज्रबा
हुंजयंतमज्मप्रमृणंतमोजसा इंद्राजयाविजपराज्याता अधिराजोराजसुराजपाते चर्कृत्यइ
ड्योवंद्यश्चोपसद्योनमस्योभवेह त्वमिंद्राधिराजः श्रवस्युस्त्वंभरविभूतिर्जनानांत्वंदैवीविशइ
माविराजाप्युष्मत क्षत्रमजरंतेअस्तु प्राच्यादिशस्त्वमिंद्रासिराजोतोदीच्यादिशोवृत्रहंच्छत्रुहोसियत्र
यंतिस्त्रोत्योस्तज्जितंतेदक्षिणतोवृषभएषिहव्यः अजिवेंद्रवस्मितः पुरात्वांहरामहेवे सृपामुप्यं
वेतारंपुरुषाणांमामिकं यो अद्यसेत्योवधोजिघांसंनउदीरते इंद्रस्यतत्रबाहूसमंतंपरिदध्मः परि
दध्मइंद्रस्यबाहूसम त्रातुस्त्रायतांनः देवसवितः सोमराजंसुमनसंमाकृणुस्वस्तये अपरा
जितगणः यःसपत्नोयोसपत्नोयश्चद्विषंछपातिनः देवास्तंसर्वेधूर्वंतुब्रह्मवर्ममेतदाहरा
स्मैनायाधिपत्नीरे सिनीवालीप्रजापतौभगस्यसुमनावसत उद्धर्षिरश्म्यानुंत्वापापाच्श्रीणि श्री
मुंचत माहुत्तोनेनस्तावश्यावस्तुनमारता अधोरचक्षुरपतिघ्नी स्योनाश्मस्मास्तुशेवासुयमा
तस्ये हेभ्यः वीरस्तर्देवकामास्तत्वयाधिषुमहिसुमनस्यमाना इतः अथ पदं तत्र्यंबकंवरुणपावय २१

विमहच्छर्मयच्छंवरिपोयावयावर्धअपेंद्राद्विषःजासतोवधः विमहच्छर्मःपूतंनःप्रवतोनयान्मरुतः
सर्यत्विचसः शर्मयच्छायन्त्रप्रथाः इममस्त्रआयुषेवर्चसेनयप्रियं रेतोपप्रियंरेतोवरुणमित्रामतिःति
स्त्रोदेवामहिनः शर्मयच्छतुप्रजायैनस्तन्व यच्छपुष्टं महास्माहिप्रजयाः उरुव्यचानोमहिषः
शर्मयच्छत्वास्मिः इंद्रस्यशर्मासि तंत्वाप्रपद्येतत्वाप्रविशामिसर्वगुःसर्वपुरुषः सर्वात्मासर्वतनूः
सहयन्मेस्तितेन अस्मवर्मास्तियोमाप्राच्यादिशोघायुरभिदासात एतत्सऋच्छात् योमादक्षि
णायाः योःमाप्रतिच्याः योमोदीच्याः योहोमाध्रुवायाः योमोर्ध्वायाः ब्रहतोमनउपह्वयेमातरिश्वनः
नाप्राणापानौ मसाद्यक्षुरंतरिक्षाच्छ्रोत्रंपृथिव्याःशरीरं येनदेवाअसुराणामोजांस्यवृणीध्वं तेनानः
शर्मयच्छप यथावृक्षंलिबुजासमंतंपरिषस्वजे एवापरिष्वजस्वमांयथामांकामिन्यः सोयथापाद
दृं लिबुजासमंतंपरिषस्वजो एवापरिष्वजस्वमांयथामांकामिन्यःसोयथामन्नायगाअसःय
थमेद्यावापृथिवीसद्यः पर्येतिसूर्यः एवापर्येमितेमनोयथामांकामः यथासुवर्णंःप्रपतत्पक्षाभ्यांनि
हंतिभूम्यां एवानितन्मितेमनोयथामांकामः वांछमेतन्वं२ पदौवांछाक्षौ२ वांछसक्थ्यौअक्षौ
वृषण्यंताः केशामांतेकामेनशुष्यंतु ममत्वादोषणिःश्रिरांहृदयमृणमिहृदयश्रितंयथावतः परोग
सौमामुष्याहंकदाचन अनड्वान्स्त्वंप्रथमंधेनुभ्यस्त्वमरुंधतिः अधेनवेवयसेशर्मयच्छच
तुष्पदे शर्मयच्छत्वोषधिः सहदेवीररुंधती करत्पयस्वंतंगोष्ठमयक्ष्मानुतपुरुषात् निस्वरूपां

सुभगामत्वा वदामि जीवलां सानो रुद्रस्यास्तां होतं दूरं नयतु गोभ्यः तनूषे वाजिं तन्वा २ मम्प धावतु
शर्मतुभ्यं अपहन्तो महो धरूणाय प्रदेवो दिवी वृज्योति स्वम्भिमीयात् वाजस्य तु प्रसवं मातरं महिमादि
तिं नाम वचसा करामहि यस्य ज्यपस्तु त्वं १ तरिक्षं सतानः शर्म त्रिवरूथं नियच्छात् देवानां पत्नीरदित्रा
तीः १ यद्वं तु सूमाप्तो अधिब्राहिमी रभ्यपास्तु नेमत वैवस्तं सर्वहा यादू हास्तु भवात्रां वेमिंड तंत्रा
मर्य ब्रह्मयास्ति धपदुरितं मधायुः रक्षोहणं वाजि १ स्वाक्तिं मे द्यावापृथिवी स्वाक्तिं अकुरयं स्वाक्तिं मे
ब्रह्मणस्पतिः स्वाक्तिं सविता करत् वर्म मे द्यावापृथिवी स्वस्त्ययनो क्ता १ ऐंद्राग्नं वर्मः १ इयमापितत्र
वर्म नाघमयं मणिः फालाज्जातः करिष्यति पूर्णो मं थेनमागम इूसेन सहवर्चसा मित्रः पृथिव्योदक्रा
मत्तां पुरः प्रणयामि वः तामाविशतां प्रविशतेशाब शर्म च वर्म यच्छतु वायुरंतरिक्षेणोदः स्यों दि
वो चंद्रमा मन क्षत्रैः सोम ओषधीभिः यज्ञो दक्षिणाभिः समुद्रो नदीभिः ब्रह्म ब्रह्मचारिभिः
इंद्रो वीर्येणः देवा अमृतेण प्रजापतिः प्रजापतिभिः अपन्य धुपोरुप्येयं वधंयमिंद्राग्नी धीनास
विता बृहस्पतिः सोमा राजा वरुणा आस्मिनायमः पूषास्मान्परिपातु मृत्योः यानि चकार स्पुनर बृ
हस्पतिः प्रजापतिर्मातरिश्वा प्रजान्यः प्रदिशो यानि वसते दिशश्च तानि मे वर्माणि बहुलानि सं
तु यतेनन्तु घनद्यं तदेवाधिराज्ञयो धेयिन इंद्रो यच्चक्रे वर्म तस्मान्यान्सर्वतः वर्म मे द्यावापृथिवी २२
स्वस्त्ययनो क्ता अपस्तपलं पुरस्तान्मुश्चा नो अभयं कृतं सविता दक्षिणत उत्तरान्मा शची पतिः

दिवो दित्या रक्षंतु भूम्यां क्षत्वनयः इंद्राग्नी रक्षतां मा पुरस्तादश्विनावभितः शर्म यच्छतां तिरश्चिनध्न्या रक्षतु जा
तवेदा भूतकृ मे सर्वतः संतु यमी द्विपदाः ३ इतिस्मर्वर्म गणः अपप्रवोक्ता अमात्तुतर शतंम्लोकाः
सुरास्त्वामभिषिंचंतु ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वराः वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः १ प्रद्युम्न
श्चानिरुद्धश्च भवंतु विजयाय ते आखंडलोग्निर्भगवान्यमो वै निरृतिस्तथा २ वरुणः पवनश्चै
व धनाध्यक्षस्तथा शिवः ब्रह्मणा सहिताः शेषो दिक्पालाः पांतु ते सदा ३ रूद्रो धर्मो मनुर्दक्षो
रुचिः श्रद्धा तु पार्थिव भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च सनकश्च सनंदनः ४ सनत्कुमारश्च तथा भगवान्
पिचांगिराः पुलहश्च पुलस्त्यश्च मरीचिः कश्यपः प्रभुः ए ते त्वामभिषिंचंतु प्रजाध्यक्षाः समाग
ताः प्रभाकरा बर्हिषदो अग्निष्वात्तास्तथैव च क्रव्यादश्चोपहूतश्च आज्यपाश्च सुकालिनः ए
ते त्वामभिषिंचंतु पितरश्चाग्निभिः सह ७ लक्ष्मीर्वेदी शची ख्याती नरूसा तथा स्मृतिः संभूतिः
संनुतिश्चैव क्षमा प्रीतिस्तथैव च स्वाहा स्वधा च ते राजन्नभिषिंचंतु मातरः कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृ
तिर्मेधा पुष्टिर्लक्ष्मीस्तथा क्रिया बुद्धिर्लज्जा वपुः शांतिस्तुष्टिः सिद्धिश्च पार्थिव एतास्त्वामभि
षिंचंतु धर्मपत्न्यः समागताः १० अरुंधती वसुर्यामिर्लंबा भानुर्मरुत्वती संकल्पा च मु
हूर्ता च साध्या विश्वा तथैव च धर्मपत्न्यो दशान्यास्त्वामभिषिंचंतु पार्थिव अदितिर्दितिर्दनुः
कालासुरहसानाथुषा मुनिः कद्रूः क्रोधवशा प्राची विनतासुरभिस्तथा एतास्त्वामभिषिंचंतु

२२ कश्यपस्य प्रिया: स्त्रिय: पत्नीति बहुपुत्रस्य सुपुत्रा या च भामिनी समायात्वभिषेकाय विजया चैव पा
र्थिव कृशाश्वपत्नी च तथा सुप्रभा तु जया तथा सुदर्शना तथा पुत्रा विजयं विदधातु ते मनोरमा भा
नुमती विशाला या च बाहुदा आरिष्टनेमिपत्न्यस्त्वामभिषिंचंतु पार्थिव कृत्तिका रोहिणी देवी विशाखा
च तथानघ अनुराधा तथा ज्येष्ठा मूलं चेतसु धाधिप आषाढा च तथा पूर्वा तथान्या चोत्तराह्व
या अभिजिच्च तथा श्रवणा धनिष्ठा च तथैव च तथा शतभिषक् चैव पूर्वाभाद्रपदा तथा २० उ
त्तरा रेवती राजन् अश्विनी भरणी तथा एतास्त्वामभिषिंचंतु सोमपत्न्य: समागता: मृगी च मृगम
न्दा च श्वेता भद्रा च रोहिणी: पताचकपिता दंष्ट्रा सुरसा सुलभा तथा एता: पुलस्त्यपत्न्यस्त्वामभिषि
चंतु पार्थिव श्येनी भासी तथा क्रौंची धृतराष्ट्री तथा शुकी पत्न्यस्त्वामभिषिंचंतु अरुणस्य कस्या
स्य आपली नियतेश्चैव रात्रिनिद्रा च पार्थिव एतास्त्वामभिषिंचंतु लोकसंस्थानहेतव: उमा
मेना शची चैव धूम्रोर्णा निर्ऋतिस्तथा गौरी शिवा च बुद्धिश्च चलया चैव नंदना अनंतका च तथा
ज्योत्स्ना या च देवी वनस्पति एतास्त्वामभिषिंचंतु कालस्यावयवा शुभा: आदित्यश्चंद्रमा भौमो
बुधजीवासितार्कजा: ग्रहास्त्वामभिषिंचंतु राहुकेतुश्च तर्पिता: स्वायंभुवो मनो ध्रुवो मनु: स्वारोचि
षस्तथा औत्तमस्तामसाश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा वैवस्वतोपसावर्णो दक्षब्रह्मसुतावुभौ २२
धर्मपुत्रो रुद्रपुत्रो रोच्यो भौत्यश्च यो मनु: एतेस्त्वामभिषिंचंतु मनवश्च चतुर्दश ३० वि

श्वभुग्विपतश्चित्ररथुश्शांत: सुसुखी विभु: मनोजवस्तथौजस्वी बलिरद्भुतमां[illegible]कौ वृषभश्च कृतिधामा च
दिविस्पृक् शुचिरेव च एतेस्त्वामभिषिंचंतु देवपालाश्चतुर्दश रेवंतश्च कुमारश्च तथा वर्चा: कुमारका:
वीरभद्रश्च नंदी च विश्वकर्मा पुरोजव: एतेत्वामभिषिंचंतु सुरमुख्या: समागता: आत्मा ह्यायुर्मनो
दक्ष: पड्: प्राणस्तथैव च हविष्मांश्च गविष्टश्च क्रमत: सत्य पार्थिव अभिषिंचंतु राजंस्त्वां देवाह्वे
गिरस्तोदया ऋतुर्दक्षो वसु: सत्य: कालकामो मुनिस्तथा धृतिमान् मनुजश्चैव रोचमानस्तथैव च
एतेस्त्वामभिषिंचंतु विश्वेदेवास्तथा दश अजैकपादहिर्बुध्न्य: पुष्पकेतुस्तथा बुध: भरतश्च तथा
मृत्यु: कापालिरथ किंकिणि: एकादशैते रुद्रस्त्वामभिषिंचंतु पार्थिवा भुवनो भावनश्चैव सुज
न्य: सुजनस्तथा क्रतु: सुवर्णवर्णश्च व्यजश्च वसुतस्तथा प्रसवश्चाव्ययश्चैव दक्षश्च मनुजाधि
प एतेत्वामभिषिंचंतु भृगवो नाम देवता: मनो मरुश्च प्राणश्च नरोपानश्च वीर्यवान् एतेत्वामभि
षिंचंतु साध्या ह्वादश पार्थिव धाता मित्रोर्यमा पूषा शक्रोंशो वरुणो भग: त्वष्टा विवस्वान् सवि
ता विष्णुर्द्वादश्याम स्मृता: एतेत्वामभिषिंचंतु कश्यपादितिसंभवा: एकद्वित्रिचतुर्ज्योति: पंच
ज्योतिस्तथैव च मितश्च संमितश्चैव अमितश्च महाबल: इंद्रश्च गव्याद्द्रसंते प्रतिरक्रस्तथै
व च मितश्च संमितश्चैव अमितश्च महाबल: ऋतजित्सत्यजिच्चैव सुषेण: सुरसेणस्सेनजित्तथा
अतिमित्रस्तथामित्रपुरुजिच्चापराजित: कृतश्च कृतबांधाता वरुणो विधृतो ध्रुव: विधारणो महातेजा

२४ वास[illegible]परः सखा इन्द्रगन्धादनश्चैव धर्मितश्च महाबलः कृतजितसत्यजिच्चैव सुषेणः सेन
जित्तथा अतिमित्रस्तथामित्रपुरुजिच्चापराजितः कृतश्च कृतबाधाता एतान्गमिताग्गन्नः क्री
डनश्च तथा ग्राक्षिः आरभश्च महायशः धातुकश्चोतुनिर्भीमो अतिमुक्तः क्षिपः सहः घृतिर्वसुरनाद्रस्ता
वासः कामो जयो विराट् एते त्वामभिषिंचंतु मरुतश्च समागताः देवा ह्येकोनपंचाशन्महाबलपराक्र
माः चित्रांगदश्चित्ररथश्चित्रसेनश्च वीर्यवान् ऊर्णायुरनघश्चैव उग्रसेनश्च वीर्यवान् धृतराष्ट्रश्च
सोमश्च सूर्यवर्चास्तथैव च युगाधस्तृणपः कार्ष्णिनादश्चित्ररथस्तथैव च कलिश्चाप्यंगिराराजा पर्जन्योना
रदश्च तथा वृषपर्वा च हंसश्च तथा चैव हहाहुहुः विश्वावसुस्तुम्बुरुश्च तथा वसुरुचिश्च यः एतेत्वा
मभिषिंचंतु गंधर्वाः पृथिवीपते आहल्या सोमवंत्यश्चैव गग्गवत्यस्तथैव च आधवत्यस्तथोजंश्चैतथा
बुकुबुरुः यः शुभाः बभ्रवश्चामृतरुचोऽशुवश्चैव रुचस्तथा भीरवः चोन्नयंतश्चादित्यास्य ग्रस्तां गणाः ए
तास्त्वामभिषिंचंतु कामित्यस्तपुरगप्रियाः अनुत्तमा सुरूपा च सुकेशी च मनोवती मेनका सहजन्या च
पर्णाः पुंजिकास्थला ऋतुस्थला घृताची च विश्वाची पूर्वचित्यपि १० प्रम्लोचा प्रपन्नुदनोचा रंभा चैवैवंगीत वा
था पंचचूडास्तामवति चित्रलेखा तथा पार्थिव मिश्रकेशी सुगंधेश्च विद्युत्पर्णा तिलोत्तमा अद्रयालम्ब
णाक्षेमा अलंबुषा कुचिका तथा सुव्रता चक्रबाहुश्च सुबोधा सुवपुस्तथा पुंडरीका सुदारा च सुराधा सु
रसा तथा हेमा सरस्वती चैव कामलाक्ष नृतालया सुमुखा हंसपादी च वासी तालारतिलालसा ता २४

एतास्त्वामभिषिंचंतु रंभा गम्या घराक्षसाः सुरुद्धो मालिमद्रश्च सुमनो नंदनस्तथा एते त्वामभिषिंचंतु स
राजन्नेक्षस्तः शुभा प्रल्हादश्च महातेजास्तथा राजा विरोचनः धनी बाणस्तथान्ये च दितिपुत्राः समागताः
अभिषिंचंतु सौदैत्याश्चादिव्यनाथं भस्मास्त्वयं विप्रचित्तिमुखाः सर्वे दानवास्तु समागताः अभिषिंचंतु राजा
नं राज्यं कर्तुं सुसत्वराः हेमश्चैव प्रहेत्यश्च तलिलिंद्रस्तथैव च सुकेशी पोकश्च यश्च यज्ञहा पुरुपादकः वि
द्युत्पर्णस्तथा व्यासो वधश्च सस्तनस्तथा एते त्वामभिषिंचंतु समागम्याघराक्षसाः सुरुद्धो मालिभद्रश्च
सुमनो नंदनस्तथा कंदतिः पंचगवेश्च मणिमान्वसुमांस्तथा सर्वानुभूतिः शंखश्च पिंगाक्षश्च तुरस्तथा
पद्मो मंदारसो भीमः पद्म चंद्र प्रभाकरः मेघवर्णश्च भव्यश्च प्रपीतश्च महायशाः मतिमान्केतुमांश्चैव
मौलिमाश्च चतुर्दश श्वेतश्च विपुलश्चैव प्रद्युम्नश्च जपापहः पक्षापक्षोबजाकश्च कुमुदश्च बलाहकः
पद्मनाभः सुगंधश्च सुवीरो विजयाकृति पौर्णमासो हिरण्याक्षः शतजिद्वसवीर्यवान् एते त्वामभिषि
चंतु राजन्दुंडाश्च सत्तमाः शंखपद्मश्च राडेंद्र मकरः कच्छपस्तथा महापद्मश्च नीलश्च खर्वः कुंदो मुकु
दकः एते त्वामभिषिंचंतु निधयः सुसमागताः गच्छलाश्चैकवक्राश्च ये च लीमुखवान्नृपाः दुःपुरस्ता विषा
दाश्च ज्वलनाग्गारकास्तथा कुंभमात्राः प्रतुंडाश्च उपवीराश्च लूखलाः अकर्णाश्च करखंडाश्च तथा ये पात्र
पाणयः पांसवश्च वितुंडाश्च विपुलाः स्कंदनास्तथा एते त्वामभिषिंचंतु पिशाचानां तु जातयः अस्त
च ये ह्य ताद्यांताः सर्वत्राः सर्वदंष्ट्रिणः नानाप्रकारवदना नानाबाहुशिरोधराः चतुष्पपदादालम्बु

न्यालयनिकेतनाः त्रिपुरारिभवं देवं येगजामनुजेश्वर एतेत्वामभिषिंचंतु गणश्च तपतेःस्वयं महाका
लंपुरस्कृत्यनारसिंहं चमातरः सर्वस्त्वमभिषिंचंतु राजराज्येनराधिप गुहस्कंदोविशाखश्चनैग
मेयस्तथैवच अभिषिंचंतु राजंस्त्वां सर्वस्कंदग्रहाः शुभाः डाकिन्योयाश्चयोगिन्यः खेचर्योभूचरा
स्तथा सर्वास्त्वामभिषिंचंतु समेत्यमनुजेश्वरः गरुडश्चारुणश्चैव आरुणिश्चमहाखगः संपातीवि
नतश्चैवविष्णुर्गधकुमारकः एतत्वामभिषिंचंतु सुपर्णाःपृथिवीपते अनंतश्चमहानागोवासु
किः केषतक्षकौ सुपर्णशिश्चकुंभश्चवामनोयांजनोत्तमः ऐरावतोमहापद्मः कंबलाश्वतरावुभौ
एलापत्रश्चखंडश्चकर्कोटिकधनंजयौ महाकर्णमहीनीलो धृतराष्ट्रबलाहकौ कुमारःपुष्प
दंतश्चगंधर्वश्चमनस्विकौ नहुषः खररोमाचशंखपालस्तथैवच पद्मश्च कुलिकश्चैवपाणिरि
त्येवमादयः नागास्त्वामभिषिंचंतु राजराज्येनराधिप कुमुदोरावतोपद्मः पुष्पदंतोथवामनः
सुप्रतीकौंजनोनीलः पातुत्वांसर्वतोद्विपाः पैतामहास्तथाहंसावृषभः शांकरस्तथा उच्चैःश्रवा
श्वाश्वपतिस्तथाधन्वंतरिर्नृप कौस्तुभः शंखराजश्चपातुत्वांसर्वतःसदा चक्रंत्रिशूलंवज्रश्चनंदकोस्त्राणिवाप्यप सर्वेनिषेकंदत्वाचदिशंतुविजयंध्रुवं धर्मश्चवृद्धमाणश्चसत्यंदानंतपस्तथायमोनियमश्चतथैवापुब्रह्मचर्यंदमःशमः एतेस्त्वामभिषिंचंतुचित्रगुप्तश्चपार्थिव दंडःपिंगलकश्चैवमृत्युःकालांतकावुभौ बालखिल्यास्तथास्तथास्तवेनेवंतुविजयायपते दिग्धेनवश्च २५

तस्मस्त्वांसुरभिषिंचंतपानृप अभिषिंचंतुसर्वांस्तेगोप्त्रोः साङ्गंनरेश्वर वेदव्यासश्चवाल्मीकिःश्र
मनोयपराजितःस्मरः देवलःपर्वतश्चैववसुवास्तोभार्गवःशुचिः याज्ञवल्क्यःसजाबालिर्जमदग्निः
शुचिःश्रवाः विश्वामित्रःस्थूलकक्षोवर्द्धनोत्रिविदुरपः एकंतश्चद्वितश्चैवत्रितोगोतमगालवौ मांडि
व्यश्चभरद्वाजोमौजल्योवेदवाहनः बृहदश्वः कुटिमिजैजयजानुर्घटोदरः यवक्रीतोपरैभ्यश्चआ
त्माधामश्चजैमिनिः ऋषिःसारंगवश्चैवतथागस्त्योमहातपाः दुर्मदुश्चैववर्द्धद्बहाहुर्महोदयः का यत्रश्च
त्यायनश्चककएवश्चबलाकश्चभनंदनः एतेत्वामभिषिंचंतुनृपःपार्थिवोत्तमः पृथुर्दिलीपोभर
तोदुष्यंतःशत्रुजिद्बली मनुःककुस्थश्चानेनायुवनाश्वोजयद्रथः माधातामुचुकुंदश्चतथारा
जापुरूरवः इक्ष्वाकुश्चयदुश्चैवपुरिररिश्रवास्तथा अंबरीषश्चनाभागोबृहदश्वोमहाहनुः प्रद्यु
म्नश्चस्त्वसुधुन्नोभूरिद्युश्चनसंजयः एते चान्येचराजानस्तवराजन्यादवंगताः समाद्यांत्वभिषे
कायविजयायतथाश्रियै पर्जन्याद्यास्तथाभूपमेघाःसर्वेसमागताः दुमाश्चौषधयोरत्नंबीजानि
विविधानिच सर्वेत्वामभिषिंचंतु राजराज्येसुसत्वराः पुरुषश्चात्रपयात्मामहाभूतानियानिच
पृथिवीवायुराकाशमापोज्योतिस्तथैव मनोबुद्धिस्तथैवात्माअव्यक्तश्चमहीपते एतेत्वामभिषि
चंतुसमंतावस्तुधाधिप रुक्मभौमःशिलाभौमःपातालोनालमृत्तिकः पीतर[illegible]सिताश्चैवश्वे
तभौमास्तथैवच एतेत्वामभिषिंचंतुविजयायमहीयते जंतुशाकःकुशः क्रौंचःशाल्मली

२६ द्वीपएवच प्लक्षश्च पुष्करश्चैव तस्त्वाम्यं प्रदिशंतु ते उत्तराकुरवः पुण्या रम्याहैरण्वतास्तथा भद्राश्वः
केतुमालश्च वर्षश्चैव इलावृतः हरिवर्षः किंपुरुषो वर्षो भारतकस्तथा एते त्वामभिषिंचंतु समेत्यव
सुधाधिप इक्षुद्वीपः कसेरुश्च ताम्रवर्णो गभस्तिमान् नागद्वीपस्तथा सौम्यो गंधर्वो वारुणस्तथा अ
यं च नवमस्तेषां स्वस्त्याम्यं प्रदिशंतु ते हिमवान् हेमकूटश्च निषधो नीलएव तु श्वेतश्शृंगवांमे
रुमाल्यवजं धमादनौ महेंद्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान ऋक्षवांस्तथा विंध्यश्च पारियात्रश्च सर्व एवम
हीधराः समागम्याभिषिंचंतु त्वाम्थवसुधाधिप ऋग्वेदोथयजुर्वेदः सामवेदस्तथैव च अथर्व
वेदो वेदाश्च मानिषिंचंतु पार्थिव इतिहासो धनुर्वेदो गंधर्वश्चायुसंज्ञकः सप्ताप्यवेदाश्च तथा
विजयाय भवंतु ते शिक्षाकल्पो व्याकरणं निरुक्तं ज्योतिषां गतिः छंदोधिचितिषष्ठानि विजया
य भवंतु ते अंगानि वेदाश्चत्वारो मीमांसान्यायविस्तरः धर्मशास्त्रपुराणं च विद्यास्त्वेतायश्च
तुर्दश सांख्ययोगः पांचरात्रो वेदः पाशुपतं तथा कृतांतपंचकं चैव शास्त्राणि विविधानि च
गायत्री पापशमनी गंगा देवी महाशिवा गांधारी च तथा नारी विजयं प्रदिशंतु ते देवदानव
गंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयो मनवो गावो देवमातरएव च देवपत्न्यो द्रुमानागा दैत्य २५
श्चाप्सरसां गणाः अस्त्राणि सर्वशास्त्राणि राजानो वाहनानि च जीमूतानि च सर्वाणि [illegible]
नाश्च सर्वशः उक्तानि चाप्यनुक्तानि विजयाय भवंतु ते लवणः क्षीरतोयाश्च घृतमंडोदकास्तथा

दधिमंडोदकाश्चैव सुरोदश्च नराधिप तथैवेक्षुरसोदश्च तथास्वादूदकश्च यः गर्भोदकश्च तोयश्च म
भिषिंचंतु पार्थिव चत्वारः सागराश्चैव श्वेततोयेन पार्थिव समागम्याभिषेकं तु विजयं प्रदिशंतु ते पुष्करश्च
प्रयागश्च प्रभासो नैमिषं तथा तथा ब्रह्मसरः पुण्यं गयाशीर्षं च पार्थिव कालोदको नंदिकुंडस्तथैवोत
रमानसः स्वर्गमार्गप्रदश्चैव तथा पंचनदश्च यः भृगुतीर्थं प्रभासश्च तथैवामरकंटकः आश्रमः कालिलि
कायाश्च तरण बिंदोसस्तथाश्रमः गोतीर्थं वाशितीर्थं च विमलः स्वर्ग एव च जंबुमार्गश्च विमलपुण्यास्तांदुलि
काश्रमः कपिलाश्च तथा तीर्थोतीर्थोवितिकरवडिको महासरस्तथागस्त्यं कुमारीतीर्थमेव च गंगाद्वारकु
शावर्तो बिल्वको नीलपर्वतः वाराहः पर्वतश्चैव तीर्थं कनखलं तथा सुगंधा च धरा कुब्जास्तथा शाकंभरीति
या भृगुतुंगः सकुब्जाम्रः कपिलश्च तथाश्रमः चमसोद्भेदनः पुण्यस्तथा विनशनं शुभं अजतुंगश्च मोच
श्चैअश्वगंधश्च पार्थिव कालंजरः सकेदारः कोटि[illegible]थैव च महालयश्च यक्षराजेंद्रः बदर्याश्रम एव च
नंदा च सोमतीर्थं च सरस्वती च शतक्रतोः अश्विनोर्वरुणस्याथ वायोर्वैश्रवणस्य च ब्रह्मणश्चैव शर्वस्य च
मस्य च्यवनस्य च विरूपाक्षस्य धर्मस्य तथा चाप्सरसां नृप ऋषीणां च वसूनां च साध्यानां मरुतां तथा
आदित्यानां च रुद्राणां तथा चांगिरसां नृप विश्वेदेवमरुद्गणां च तथान्येषां च मादन प्लक्षप्रस्रवणश्चै
वसुपुत्राव नराधिप शालिग्रामस्तथाश्चैव वाराहो मानसस्तथा कामाश्रमस्त्रिकूटश्च चित्रकूटस्तथै
व च सप्तर्षिः ऋतुसारश्च तथा विष्णुपदं सरः कपिलं च तथा तीर्थं वासुकस्तीर्थमेव तु सिंधूत्तमस्तथा

श्रीशोण्यथस्तस्यारकुंनकः पुंडरीकस्त्रगजेंद्र गंगासागरसंगमः सिंधुसागरयोश्चैवसंगमः सुमनोहरः तथा
कुंभावर्तुदश्चमानसंचतथाम्सरः तथाविंदुसरः पुण्यंसरस्वत्युदकंतथा धर्मारण्यंफल्गुलीतीर्थमिविमुक्तं
तथैवच लौहित्यश्चतथापुण्यो बदरीयावनःशिवः तीर्थाम्यिम्नरूपीणिच वन्हिती र्थंतुपार्थिव पुण्य
वस्त्रापथ्याअगच्छत्रेश्चतुपार्थिव पुष्यन्यासस्तथा चैवतीर्थेहिंसपदस्तथा अच्युतीर्थंस्त्रकर्णश्चोमोणि
मंथमस्थैवच देविकाइंद्रमार्गश्चस्वर्णबिंदुस्तथैवच आहतवान्यकस्तथातीर्थतीर्थश्चैरावतस्तथा
ऐरावतीसमुद्रेदे तीर्थभोगमपरःपरः करवीरादयंचैवनागमोचनिकस्तथा पापमोचनिकश्चैव
ऋणमोचनिकस्तथा उद्वेजनस्तथापुण्यास्यपरज्यःसरस्तोवरः देवब्रह्मसरःपुण्यास्तावि दिघितुपा
र्थिवा एतेचान्येचबहवः पुण्यंसंकीर्तनानिच तोयैस्त्वामभिषिंचंतुसर्वपातकनाशनैः गंगान
दीमहापुण्याह्लदिनीह्लादिनीधुनिः पावनीचतथातासीताचक्षुःसिंधुश्चनर्मदा सुप्रभाकांचना
क्षीचविशालामानसीह्रदा सरस्वत्योघनादाचसुवेषाविमलोदका शिप्राशोणश्चतर्पश्चसरयूर्गंडकीत
था अच्छोदाचविपाशाच चंद्रभागाइरावती वितस्तादेविकारंभाकेशोदेवह्रदाशिवा तथावेत्रम
तीपुण्याकौशिकीयमुनातथा पर्णाशाचंदना चैवसदानीराकुमुद्वती पीताचर्मण्वतीधर्मा विद २७
नीवेणुमत्यपि अवंतीचतथाकुंतीसुस्तार्णवपलाशिनी मंदाकिनीदशार्णाचसिंधुरेखाकुमुद्वती

तपनीपिप्पलीश्येनीकरतोयापिशृणुद्रिका चित्रापलाचित्रवर्णमंजुलीवाकुजामती शुक्तिमतीसिनी
वालीमहेंद्रजुणीतृपिकाकपः तापीपयोष्णीनिर्विंध्या सिताचावधावति वेण्यावैतरणीभीमामंदाएव
तथाकुहूः तोयाचैवमहागौरीदुर्गमाशिवमिंपुगजातथा गोदावरीभीमरथीकृष्णवर्णाभपंकरा तुंगभ
द्रासुप्रकाशावाचाकावेदरिरेवा कृतमालाताम्रवर्णीपुष्पभद्रोत्पलावती नृत्यमाऋषिकुल्याच
इक्षुकात्रिदिवाजया लांगुलीनीवरापधारि जंबूकश्चसुकलावती ऋषिकावरूकेगाचमंदगामंद
वाहिनी क्षमादेवीदयाव्योमापयोष्णीकालवाहिनी कंपनाचविशालाचकरतोयासुवाहिनी क्ष
मादेवीक्षयाव्योमापयोष्णीकालवाहिनी कंपनाचविशालाचकरतोयासुवाहिनी ताम्राऋणावेत्रवतीसु
भद्राचाम्रवत्यपि अद्रिकाचंद्रभागाचसुप्रकाशाहिरण्मयी आपगाजोपलाभासीसंध्यातुकडवानदी
महेंद्रवाणीमालाचमालिकामलयावती नीलोद्धतकराचैवबाहुदावनवासिनी नंदाचापरनंदाच
सुनंदावनवासिनी एताचान्याश्चयाऽज्जेंद्र नद्यस्तथविश्वधोदकाः सर्वपापप्रशमनाःसर्वलोक
स्यमातरः सतोयपूर्णैःकलशैरभिषिंचंतुपार्थिवः एतैर्यथोक्तैर्नृपराजराज्ये दत्ताभिषेकः
पृथिवींसमग्रं ससागरांभुंक्ष्वचिरं चजीवधर्मे चतेबुद्धिरतीवचास्तु इतिश्रीभट्टनीलकंठ
कृतेराजनीतिमयूखेराजाभिषेकप्रयोगः एवंकृताभिषेकोराज्यंकुर्यात् तच्चसप्तांगं ता
निचस्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानिषिचेति क्रमेदकोपि स्वाम्यमात्येश्वराष्ट्रंचदुर्गकोशो

बलं गुरुत्व एतावदुच्यते राज्यं सत्त्वबुद्धिव्यपाश्रयं नीतिशास्त्रस्य दृष्टार्थेनात्र कर्मणि निवेशः कार्यः
तत्र स्वामी राजा तत्र देवानामंशाः संतीत्याह मनुः इंद्राग्नियमार्काणां अग्नेश्च वरुणस्य च इंद्रवित्तेशा
योश्चैव मात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः यस्मादेषां सुरेंद्राणां मात्राभ्यो निर्गतो नृपः तस्मादभिभवत्येष सर्वभू
तानि तेजसा सोग्निर्भवति वायुश्च सोर्कः सोमः स धर्मराट् स महेंद्रः स ईशः सः कुबेरश्च प्रभावत
इति कामंदकोपि राजास्य जगतो हेतुर्वृद्धेर्वृद्धाभिसंमतः नयनानंदजननः शशांक इव तोयधेः य
दि न स्यान्नरपतिः सम्यक् नेता ततः प्रजा अकर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव धार्मिकं पालन
परं सम्यक् परपुरंजयं राजानमभिमन्येत प्रजापतिमिव प्रजाः न्यायप्रवृत्तो नृपतिरात्मानमपि च
प्रजाः त्रिवर्गेणोपसंधत्ते निहंति ध्रुवमन्यथा धर्माद्वैपवनो राजा निधाय बुभुजे भुवं अधर्मा
च्चैव नहुषः प्रतिपेदे रसातलं तस्माद्धर्मं पुरस्कृत्य यतेतार्थाय पार्थिवः धर्मेण वर्धते राज्यं तस्य
स्वादुफलं श्रियं आराजगुणसंपत्त्या तं च नीतिसारे न्यायेनार्जनमर्थस्य रक्षणं वर्धनं तथा सत्पात्रप्र
तिपत्तिश्च राजवृत्तं चतुर्विधं नयस्य विनयो मूलं विनयः शास्त्रनिश्चयः विनयो हींद्रियजयस्तद्युक्तः
शास्त्रमृच्छति तथा शास्त्रं प्रज्ञा धृतिर्दाक्ष्यं प्रागल्भ्यं धारयिष्णुता उत्साहो वाग्मिता दार्ढ्यं आपत्क्ले
शसहिष्णुता प्रभावः शुचिता मैत्री त्यागः सत्यं कृतज्ञता कुलं शीलं दमश्चेति गुणाः संपत्तिहेतवः २
आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत् ततोमात्यांस्ततो भृत्यांस्ततः पुत्रांस्ततः प्रजाः सदानुरक्त

प्रकृतिः प्रजापालनतत्परः विनीतात्मा हि नृपतिर्भूयसीं श्रियमश्नुते प्रकीर्णविषयारण्ये धावंतं विप्रमाथि
नं ज्ञानांकुशेन कुर्वीत वश्यमिंद्रियदंतिनं तथा विषयामिषलोभेन मनः प्रेरयतींद्रियं तन्निरुंध्यात्प्र
यत्नेन जिते तस्मिन् जितेंद्रियः एवं करणसामग्र्यां नियम्यात्मानमात्मना नयापनयविद्राजा कुर्वी
त हितमात्मनः एकस्यैव हि योशक्तो मनसः संनिबर्हणे महीं सागरपर्यंतां स कथं ह्यवजेष्यति क्रि
यावसानविरसैर्विषयैरपहारिभिः गच्छत्याक्षिप्तहृदयः कश्चिन्नृपतिग्रहं शब्दस्पर्शश्च रूपं च रसो
गंधश्च पंचमः एकैकमलमेतेषां विनाशप्रतिपत्तये पंचानां निदर्शनमाह शुचिदर्भांकुराहारो विदू
रभ्रमणक्षमः लुब्धकाहितलोभेन मृगो मृगयते वधं गिरींद्रशिखराकारो लीलयोन्मूलितद्रुमः क
रिणीस्पर्शसंमोहाद्यालानं याति वारणः स्निग्धदीपशिखालोकविलोकितविलोचनः मृत्युमृच्छति
संमोहात्पतंगः सहसा पतन् दूरेपि हि भवन् वृष्टिरगाधसलिले वसन् मीनस्तु सामिषं लोहमास्वा
द्याति मृत्यवे द्विरेफो गंधलोभेन कमलं याति बंधनं एकैकशो विनिघ्नंति विषया विषसन्निभाः
क्षयी तु स कथं न स्याद्युगपत्पंच यस्सेवते सेवेत विषयान्काले युक्तात्मा तत्परस्तांवशी सुखं हि फलमर्थ
६ स्य तन्निरोधे द्वयाश्रियः धर्मार्थोर्थितः कामः कामात्सुखफलोदयः आत्मानं हंति तौ हत्वा युक्त्या
यो नान्निषेवते स कामासक्तमनसां कांतामुखविलोकने गलंति गलिताश्रूणि यौवनेन सह श्रि
यः नामापि स्त्रीति संल्हादि विकरोत्येव मानसं किं पुनर्दर्शनं तस्या विलासोल्लसितभ्रुवः रहःप्रचार

२९ कुशाजोमृदुगजेंद्रभाविली कंननारिरमयतिरक्तकांतलोचना मनोरपिमनोवक्त्योस्सरागंकुरुते
गनाः तत्रकानिचित्रिदंति मृगयाक्षास्तथापानंस्त्रियइति निमहीभुजां दृष्टास्तेभस्तुविपदपादुर्नेव
धरालिप्सु कामः क्रोधस्तथामोहो लोभोमानोमदस्तथा षड्वर्गमुत्सृजेदेनमस्मिन्त्यक्ते सुखी
नृपः दंडक्योनृपतिःकामात्क्रोधाज्जनमेजय लोभादैलस्तुराजर्षिर्वातापीमोहतोसुरः पौलस्त्य
राक्षसोमानान्मदाद्दंभोद्भवोनृप प्रयातानिधनंह्येतेशत्रुषड्वर्गमाश्रिताः शत्रुषड्वर्गमुत्सृज्य
जामदग्न्योजितेंद्रियः अंबरीषोमहाभागोबुभुजातेचिरंमहीं वर्द्धयन्निहधर्मांश्चसेवितोसाद्धिरा
दरात् निग्रहीतेंद्रियग्रामः कुर्वीतगुरुसेवनं शास्त्रार्थगुरुसंयोगः शास्त्रंविनयहेतवे विद्यावि
नीतोनृपतिःसतांभवतिसंमतः श्रेयमालोप्यसहृते नाकार्येषुप्रवर्त्तते आददानःप्रतिदिनंकला
सम्यकमहीपतिः जितेंद्रियस्यनृपतेनीतिशास्त्रानुसारिणः भवत्युतलिताल्लक्ष्म्यकीर्त्तयश्चनभ
स्पृशः तथा इयंहिलोकेव्यतिरेकवर्त्तिनीस्वभावतः पार्थिवतास्समुद्धता बलाद्दत्तेनाविनयेन
योजयेन्नृपस्यास्त्रेवोविनयःपुरःसरः गुरुस्तुविद्याधिगमायसेव्यतेश्रुतोचविद्यामतयेमहात्मना
श्रुतानिधुरण्यानिमतानिवेधसामसंशयंसाधुभवंतिभूतये वेदसांप्रवदगुरुणाणं विद्यानिरूपिणं
नीतिसारे आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्तादंडनीतिश्चशाश्वती विद्याश्चतस्रएवैता इतिनोउरूदर्शनं २९
आन्वीक्षिक्यात्मविज्ञानंधर्माधर्मौत्रयीस्थितौ अर्थानर्थौतुवार्त्तायांदंडनीतौनयानयौ अन्वीक्षिकी

तर्कशास्त्रविदंताद्यंतभावतः त्रय्यांमीमांसास्मृत्यादिः तथा वर्णाश्रमास्सर्वाश्चैवविद्यास्वासुप्रतिष्ठिताः ई
क्षणरक्षणंतासांतद्धर्मस्यांशभाक्नृपः अन्वीक्षिक्यात्मविद्यास्यादीक्षणात्सुखदुःखयोः ईक्षमाणस्त
यातत्वं हर्षशोकौव्युदस्यति ऋग्यजुःसामनामानः त्रयोविद्यास्त्रयीमता उभौलोकाववाप्नोतित्रय्यांतिष्ठन्
यथाविधि अंगानिवेदाश्चत्वारोमीमांसान्यायविस्तरः धर्मशास्त्रंपुराणंचत्रयीदंसर्वमुच्यते पाशु
पाल्यंकृषिःपण्यंवार्त्तावार्त्तानिजीवनान्यपि संपन्नोवार्त्तयासाधुर्नवृत्तेर्भयमृच्छति दमोदंडइतिख्यातस्त
स्माद्दंडोमहीपतिः तस्यनीतिचशास्त्रोक्तैर्नृपनान्नीतिरुच्यते तथात्मानंबलोपाय्यविद्यापायान्मही
पतिः विद्यालोकोपकारिण्यस्तत्पातातांहिमहीपतिः अहिंसासूनृतावाणीसत्यंशौचंदयाक्षमा व
र्णानांलिंगिनांचैवसामान्योधर्मउच्यते स्वर्गानंत्यायधर्मोयंसर्वेषांसर्वलिंगिनां तथा सर्वस्यास्य
धात्व्यायंभूपतिःसप्रवर्त्तकः तस्याभावेधर्मनाशस्तदभावेजगच्च्युतिः वर्णाश्रमाचारयुक्तोवर्णाश्र
मविभागवित् पातावर्णाश्रमाणांचपार्थिवःसर्वलोकभाक् तथा आनृशंस्यंपरोधर्मसर्वप्राणभृ
तांमतः तस्माद्राजानृशंस्येनपालयेत्कृपणंजनं नहिस्वसुखमन्विच्छन्पीडयेत्कृपणंनृपः कृ
पणःपीड्यमानोहिमन्युनाहंतिपार्थिवं कोहिनामकुलेजातः सुखलेशेनलोभितः अल्पसाराणिभू प
तानिपीडयेदविचारयन् आधिव्याधिपरितापअद्यश्वोवाविनाशिने कोहिनामशरीरायधर्मा
पेतंसमाचरेत् तथा स्वजनैःस्वजनंकुर्याद्धर्मायचसुखायच सन्मानस्तुस्वजनैर्महानतिविराजते

हिमांशुमालिनस्तथा न चोत्कुन्नोत्पलं सरः आनंदयति चेतांसि यथा सज्जनचेष्टितं ग्रीष्मसूर्यां
शुसंतप्तमुद्वेजनसमाश्रयं मरुस्थलमिवोद्ग्रमं जेत दुर्जनसंगतिः निश्चासो जीर्णहुतभुक्
धूम धूम्रीकृताननैः वाप्सानाशीविषैः संगं कुर्यान्नित्वेव दुर्जनैः क्रियतेभ्यर्हणीयाय स्वजनाय य
थांजलिः ततः साधुतरः कार्यो दुर्जनाय हितार्थिना नित्यमन्नोपहारिण्या वाचा प्रह्लादयेज्जगत् उद्वे
जयति भूतानि क्रूरवाक् धनदोपि सन् हृदि विद्ध इवात्यर्थं यथा संतप्यते जनः पीडितोपि हि मेधावी
न तां वाचमुदीरयेत् प्रियमेवाभिधातव्यं नित्यं सत्सु द्विषत्सु वा शिखी चेकेकां मधुरां वाचं ब्रूते जनप्रियः
मदरक्तस्य हंसस्य कोकिलस्य शिखंडिनः हरंति न तथा वाचो यथा साधुविपश्चितां ये प्रियाणि प्रभा
षंते प्रियमिच्छंति तत्कृतं श्रीमंतो वंद्यचरिता देवास्ते नरविग्रहाः तथा शुचिरास्तिकः पूतात्मा पूजये
द्देवतां सदा देवतावद्गुरुजनमात्मवच्च सुहृज्जनं प्रणिपातेन हि गुरून् सतोनृचानचेष्टितैः कु
र्वीताभिमतान् स्वस्त्यै देवान् सुकृतकर्मणा अनृचानाः श्रोत्रियस्तस्य चेष्टितानि तल्लक्षणस्य इत्यर्थः स
द्भावेन हरेन्मित्रं सद्भावेन च बांधवान् स्त्रीभृत्यान् प्रेममानाभ्यां दाक्षिण्येनेतरं जनं प्राणैरप्युपकारि
त्वं मित्रायाव्यभिचारिणे गृहागते परिष्वंगः शक्त्या दानं सहिष्णुता स्वसमृद्धिष्वनुत्सेकः पर
वृद्ध्यमत्सरः बंधुनि बंधुसंयोगः स्वजने चतुरस्तथा तच्चित्तानुविधायित्वमिति वृत्तं महात्मनो
अनेकगुणसन्निपतं महात्मनामिमं त्रिलोके च परं च विंदति अन्यातपि गुणानाह याज्ञवल्क्यः महो ३०

त्साहः स्थूललक्षः कृतज्ञो वृद्धसेवकः विनीतः सत्त्वसंपन्नः सत्यवादी च नराधिपः स्थूललक्षः स्थूलमूलतल
क्षमुद्दिश्य सः कुलीनः कन्यादानग्रहणयोः सत्कुले संबंधेन कुलमर्यादारक्षणपरः अदीर्घसूत्रः
यः बुद्धिमान् स्मृतिमान् विस्मरणशीलः क्षुद्रो दोषद्वेषी अपकर्षः परदोषापकीर्तनः अव्यसनः
व्यसनानि चाष्टादशाह मनुः मृगयाक्षा दिवास्वापः परिवादः स्त्रियो मदः तौर्यत्रिकं वृथाट्या च कामजो
दशको गणः पैशुन्यं साहसं द्रोह ईर्ष्यासूयार्थदूषणं वाग्दंडजं च पारुष्यं क्रोधजोपि गणोष्टकः तत्र
सप्तकष्टमान्याह मनुः पानमक्षाः स्त्रियश्चैव मृगया च यथाक्रमं एतत्कष्टतमं विद्याच्चतुष्कं कामजे
गणे दंडस्य पातनं चैव वाक्पारुष्यार्थदूषणे क्रोधजेपि गणे विद्यात्कष्टमेतत्त्रिकं सदा सप्तकस्यास्य
वर्गस्य सर्वत्रैवानुषंगिणः पूर्वं पूर्वं गुरुतरं विद्याद्व्यसनमात्मनः परिवादः परनिंदा वृथाट्या वृथा
दंडनं पैशुन्यमज्ञातपरदोषज्ञापनं साहसं साधोर्बंधनादि निग्रहः द्रोहश्छद्मवधः ईर्ष्या परगुणास
हिष्णुता परगुणेषु दोषाविष्करणमसूया अर्थदूषणमर्थापहारो देयानामदानं च वाक्पारुष्य
आक्रोशादि मद्यदोषाधिक्यमाह वराहमिहिरः पत्नीपत्यपि मातरं मदवशात्पत्नीं च मात्रीपति
श्च श्री पत्यपि मादरं ८ त्रिलिंकपं च गेही पति स्वल्पं वायुर्दधीपति स्वरसमपां मोहात्स्त्रीपत्यपि मित्रा
पत्यपि मादिरं ८ त्रिलिंकपं च गेही पति स्वल्पं वायुर्दधीपती स्वरमपां मोहा विद्विषं किमपरं कुर्या
न्न यन्मद्यपः नीतिसारे वमने नानर्दुणं त्वं च संज्ञाना शौविवस्वता अस्त्र बद्धप्रजापित्वमकस्माद्धस

तंमुहुः साद्भिर्वियोगोऽसद्भिश्चसंयोगोनर्थसंगमः सवलनंवेपथुस्तंद्राच्छ्रंतातंत्त्रिनिषेवणं संकल्प
नैवस्त्रीसंगः इत्यादिपानव्यसनमत्यंतंसाहूगर्हितं तथाश्रुतेबहवोनोपेताः पानदोषेणभूयसा
क्षयमक्षीणनामानो जग्मुरंधकवृष्णयः एवंपानेवर्जिते ऽपवादोपोगयात्रायां अभ्यासमोर्ष्टि
सवभिषग्वचनोपदेशैः कामोपिवेदस्मृतिलोपकृदप्रकारैः तद्कनान्नरंरागादौतद्वचनेरित्य
र्थः द्यूतदोषानाहकामंदकः लोभोधर्मःक्रियालोपःकर्मणामप्रवर्तनं सत्समागमविच्छित्तिरस
द्भिः सहवर्तनं स्वल्पेष्वर्थेनिराश्रित्वमसत्यपिचमात्सर्यता प्रतिक्षणंक्रोधहर्षौविषादश्चप्रतिक्ष
णं प्रतिक्षणंचसंक्लेशः साक्षिप्रश्नः प्रतिक्षणं अन्यावाचोग्रदौर्बल्यंशास्त्रार्थाप्रत्यवेक्षणं मह
नेपुन्नगाकृतोः क्षुत्पिपासोपपीडनं इत्यादीन्शास्त्रनिपुणान् द्यूतदोषान्प्रचक्षते पांडवोधर्म
राजस्तुलोकपालइवापरः द्यूतेनाद्भुतताविद्वान्कष्टमापत्प्रापहारितः नलश्चराजाद्यूतेनहृते
राज्येमहोदधे धर्मदारान्वैनैत्यक्तोपरकर्माकरोत्प्रभुः द्यूतादनर्थःसंभोद्यूतान्संहक्षयोम
हान् यक्षाणांसंहतानांचद्यूताद्भेदःप्रवर्ततइति मृगयादोषानुक्तानीतिसारे पानक्षोभोपानपा
नोपानोभिहरणंतथा क्षुत्पिपासाश्रमायासशीतवातोष्णपीडनं अभिपानस्पर्तंपत्यापातव्यसन
जंमहत् दुःखंप्रतत्तसिकताकुशकंटकभूमयः रुक्षाजगरमानुंगसिंहव्याघ्रभयानिच इत्या ३२
दिपि विद्वीद्रोणं मृगयाव्यसनंमहदिति अन्येष्वपिव्यसनेषुलोकतोपपापर्श्वदोषाऊह्याः विस्त

रभयानुनतेस्तेत्रेप्रपंचिताः गुणेषुकेषांचिद्व्यवस्थामाहमनुः स्वराष्ट्रेन्यायवर्त्तीस्याद्भृशंचदंडश्चश
त्रुषु सुहृत्स्वजिह्मःस्निग्धेषुब्राह्मणेषुक्षमान्वितैः याज्ञवल्क्यः स्याद्राजाभृत्यवर्गेचप्रजासु
चयथापिता अन्येपिगुणायुक्तायोगपात्रायां मेधावीमतिमान्दानवचनोदक्षःक्षमावान्धर्माली
पनक्षपकोलघुकरः षडुल्पाविच्छिकिमान् उक्ताहीपररंध्रवित्कृतधृतिर्वृद्धिक्षयस्थानविद्व्यसनैव
सनीस्मरत्युपकृतंवृद्धोपसेवकः तथा परीक्ष्यकारिनिर्विक्लृत्यनश्चदृढप्रतिज्ञोतिदृढप्रहारीजिते
न्द्रियःस्याजितकोपलोभनिद्रालस्तःस्थानपरिग्रहश्च त्यागीविनीतःप्रियदर्शनश्चव्यपेतमोहः
प्रतिपत्तिपुलः देशस्यकालस्यचभागवेत्तास्वपंचयःस्याद्व्यवहारदक्षः शास्त्रार्थविज्ञानपटुःप्र
गल्भः संग्रामविद्याकुशलोभिजातः मिताभिभाषीमितसत्यवक्तादेवान्वितोपश्चसभामल
क्ष्याः त्यागीत्युक्तं तत्रपात्रेदातव्यमपात्रेदातुरनिष्टमुक्तं मितिरेल गुणैःसमस्तैरपिसंप्रयुक्तःक
न्येवपिमत्रविगुणप्रदाता करोत्यकीर्तिंस्वविहतहानिं शास्त्रेतरज्ञानजडायपदातुः अपात्रेपि
क्वचिद्दानमुक्तंभारते योलेतिमृत्युग्रस्तातिदरिद्रंदीनमातुरं सपुत्रभृत्यदारांश्चतस्यैवस्थानंतस्य
मन्तेताज्ञातयोवर्द्धनीयास्तैर्यदुक्तं त्वोक्तनःप्रभुर्न विगुणाश्चापिसंरक्ष्याज्ञातयोजनर्षभ
किंपुनर्गुणएवंतस्तेत्वत्प्रसादाभिकांक्षिणः ज्ञातिभिर्विग्रहस्तातनकर्तव्योभवाप्रिनीति तस्य

३२ कृत्यमुक्तं मिहिरेण विचिंत्य कार्याणि निशावसाने द्विरदं घटकुहर्म्यं उत्संश्रितानां बलाय
देशेषु नियोजितानां समाश्रितानां च कृताकृतानि तथा सर्वं एव वीणापटहस्वनेन गीतेन पूर्वं स्वपनी
तनिद्रः शय्यातलं त्यजेत् पुरस्तावसाने स्यात् एवं नागरीमंगलपाठकानां तदुत्तरमाचारमयूखोक्तप्रकार
एणैव च दंतधावनं कुर्यात् तत्र दंतधावनत्यागे परीक्षोक्ता योगयात्रायां अभिमुखपतितं प्रशांतदि
क्स्थं शुभमतिशोभनमूर्ध्वसंस्थितं च अशुभकरमतोन्यथा प्रदिष्टं स्थितपतितं च करोति मिष्टमन्नं
स्मश्रुकर्मणि विशेषः १ राज्ञा कार्यं पंचमे पंचमे न्हि क्षौर देवीरक्ष तस्योदयेवाल्पकातारा: सत्रप
च त्रिपूर्वया कालेनैव कार्यं न युद्धे ततश्च पंचांगादि श्रवणमुक्तं श्रुत्वा तिथिं भं च हवासरं च प्राप्नोति
धर्मायुषी प्रांसि सौख्यं आरोग्यमायु विजयं शुभं च दुःस्वप्ननाशं च तथा विदध्यात् आयुर्जनकं वि
जयाप्यं दुःस्वप्नं च कर्मकुर्यादित्यर्थः दुःस्वप्नाश्चाचारमयूखे उक्ताः तच्छांतयः शांतिमयूखे वक्ष्यंते
ततः कृत्यं प्रणम्य देवीश्च गुरूंश्च पूर्वं वंदित्वा च गां वत्सयुतां द्विजाय दत्वा मुखं सर्पिषि दर्पणे च सर्पि
श्च दद्यात् सहिरण्यमेवं ततश्च पूर्वदौष्मदानं निबंधादिदानं च कुर्यादित्याह याज्ञवल्क्यः दत्वाभू
मिं निबंधं वा कृत्वा लेख्यं च कारयेत् आगामिभद्रनृपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः निबंधो वृत्तिः भ
द्रश्चा मिकः लेख्यप्रकारस्य विस्तरमाह पटेवा ताम्रपट्टे वा स्वमुद्रोपरि चिन्हितं अभिलेख्यात्मनो ३२
वंश्यान् आत्मानं च महीपतिः प्रतिग्रहपरिमाणं दानछेदोपवर्णनं स्वहस्तकालसंपन्नं शासनं कार

येत्स्थिरं प्रतिगृह्यत इति प्रतिग्रहो भुर्निबंधादि तस्य परिमाणं दानं दीयमानं क्षेत्रादि तस्य छेदो मर्यादा
स्वहस्तेन हस्तालिखितेन कालेन च शककवर्षमासपक्षदिनरूपेण कारयेत् संधिविग्रहादिकारिणा सं
धिविग्रहकारी तु भवेद्यस्तस्य लेखकः स्वयं राज्ञा समादिष्टः स लिखेद्राजशासनमिति स्मरणात् तथा
प्रेषये च तथाचारान् स्वेषु अन्येषु च सादरं ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैराशीर्भिरभिनंदितः दृष्ट्वा ज्योतिर्वि
दो वैद्यान् दद्याद्गां कांचनं महीं नैवेशिकानि च तथा श्रोत्रियाणां गृहाणि च नैवेशिकानि विवाहोप
योगीनि ततश्च सभां प्रविशेदित्युक्तं मिहिरेण स्मितप्रसन्नप्रथमाभिभाषिते प्रसाद दृष्ट्या करसंग्र
हैश्च यथानुकूलं हृदयान्यपि द्विषां प्रसादयन् धर्मसभां समाश्रये सभाप्रवेशनानंतरमाह म.
नुः तत्र स्थितः प्रजाः सर्वाः प्रतिनंद्य विसर्जयेत् विसृज्य च प्रजाः सर्वा मंत्रयेत्सह मंत्रिभिः तत्र चैव
ड्यान् दंडयेदित्याह वराहमिहिरः क्षमान्वितो स्मीति विचिंत्य चैवं दंड्येषु दंडं क्षमणं न धर्मः दंडप्र
भावो हि सदुर्जनस्य हस्ते न योजीवति भृत्यवर्गः सुतरामभिवृद्धं तेऽभिमानो जीवानां क्षमयान्वितेन पंच
अतश्च तरेण तेन वृत्यापि नान्यो परवलास्तथा न भूपः यस्मिन् गृहीते स हृदनापराधी महाजनस्त्रा
समुपैति तस्मिन् दंडो नियात्योमनुजेश्वरेण कालांतरेणान्य दवापदि स्यकार्ये दंडाकरणे चानिष्टं
यथोक्तं हि दंड एवमदेवादि प्रयुक्तो विषरहितो भुजगाव्यासतिश्चकोरः पारिभवमुपयाति नापया
तिनापराधे यदि मनुजाधिपतिः करोति दंडं दंड्यश्च योग्यएवकार्य इत्युक्तं योगयात्रायां एकस्य तु

ल्पोदरपाणिपाद दंडाग्रभिन्नाः प्रणमंति मस्याः अत्युग्रदंडादपि चोद्विजंते दंडोपराधप्रतिमः स्थिवाय।
पके बाचितप पंचयत्नवदा वर्णकलमुक्तामिहिरेण दुष्टस्य दंडः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोशस्य च संप्रवृद्धिः ॥
अपक्षपातोर्थिषु राष्ट्ररक्षा पंचैव यज्ञाः कथिता नृपाणां मनुः कन्यानां संप्रदानं च कुमाराणां च रक्षणात् दूतसं
प्रेषणं चैव यज्ञाः कथिता नृपाणां। कार्यशेषं तथैव च अंतःपुरप्रचारं च प्रणिधीनां च वेष्टितं कृत्स्नं चा
ष्टविधं कर्म पंचवर्गं च तत्त्वतः अनुरागापरागौ च प्रचारं मंडलस्य च अष्टविधं कर्म प्रचेता आह आदाने च
विसर्गे च तथा प्रैषनिषेधयोः पंचमे चार्थवचने व्यवहारस्य वेक्षणे दंडशुद्ध्योः समायुक्तस्तेनाष्टगतिको
नृपः शुद्धिः प्रायश्चित्तं पंचवर्गः सहायाः साधनोपायाः विभागो देशकालयोः विनिपातप्रतिकारः सिद्धिः
पंचांगः सिध्यते मनुः उपेतारमुपायेन सर्वोपायांश्च कृत्स्नशः एतत्त्रयं समाश्रित्य प्रपतेतात्मसिद्धये त
ततश्च भोजनमुक्तं योगयात्रायां स्नातश्चतस्मिन् विनियुज्य साधून् संग्रामविद्यादि विभक्तकालः स
र्वाणि कार्याणि यथाक्रमेण कृत्वा परं भोक्तुमपो विशेषः मनुरपि एवं सर्वमिदं राजा सह संमंत्र्य मंत्रिभिः + व्यायामं
स्नात्वा मध्याह्ने भोक्तुमंतःपुरं व्रजेत् विषघ्नैरगदैश्चास्य सर्वद्रव्याणि योजयेत् विषघ्नानि च रत्नानि
नियतो धारयेत्सदा भोजनमाह स एव तत्रात्मभूतैः कालज्ञैरहार्यपरिचारकैः सुपरीक्षितमन्ना
द्यमश्नीयान्मंत्रैर्विषापहैः कामंदकोपि पानेशय्यासने पाने भोज्ये वस्त्रे विभूषणे सर्वत्रैवाप्रमत्तः स्या
द्बुध्येत विषदूषितं विषघ्नैरुदकैः स्नातो विषघ्नमणिभूषितः परीक्षितं समश्नीयाज्जांगलीविद्धिकृत: ३२

जांगली आरण्य वृश्चिकादिविषं तद्वित्तत्परिहारविदित्यर्थः तत्र भोजनसमये विषदिग्धपरीक्षार्थं प
क्षिणः रक्ष्याः तेषां वक्तव्या विषं ज्ञेयं यथोक्तं नीतिसारे भृंगराजशुकश्चैव सारिका चेति पक्षिणः कौ
शंति भृशमुद्विग्ना विषपन्नगदर्शनात् चकोरस्याविरज्येते नयने विषदर्शनात् विरज्येते निमीलिते
नवृतः व्यक्तं च माद्यति क्रौंचो म्रियते मत्तकोकिलः जीवंजीवस्य च ग्लानिर्जायते विषदर्शनात् ज्ञा
नी रोगवृतता एषामन्यतमेनापि समश्नीयात्परीक्षितं परीक्षामाह कामंदकः भोज्यमन्नं परि
रक्षार्थं प्रदद्यात्पूर्वमग्नये वयोभ्यश्च ततो दद्यात्तत्र लिंगानि लक्षये अग्निमध्ये क्षिपेदित्यर्थः धू
मार्चिर्नीलता वह्नेः शब्दस्फोटश्च जायते अन्नेन विषदिग्धेन वयसां मरणं भवेत् द्रव्यविशेषेण परि
क्षामाह स एव रसश्च नीलः पयसः श्यामता मधुनस्तोयस्य च कोकिलाभा स्याद्दध्नो विषदूषितं
स्यात् भवेत् ध्वजता वल्लरी वा विषदिग्धवस्त्रपरीक्षा नीतिसारे प्रावरणाभरणानां चर्मणाम्
डकीर्णता तंतुलोपक्ष्मणां लोम्नां स्याच्च रश्च विषाश्रयात् रूप्याभरणानां वस्त्राणां च श्यामलमंडलकीर्ण
ता तंतुलोपक्ष्मणां लोम्नां नाशः स्यादित्यर्थः विषदायिनां च पुरुषाणां लक्षणमुक्तं नारदे
न शुष्कश्यामवक्त्रत्वं वामे दोर्जनं स्वेदः स्खलनं वेपथुः स्वेद आवेगा दिग्विलोकनं स्वकर्म
णि स्वभ्रमोत्पादनं वक्त्रानमिवच लिंगान्येतानि निपुणं लक्षयेद्विषदायिनामिति ग्रहे सर्पाद्युप
द्रवनिरासार्थमुपायमाह कामंदकः मयूरपृषतास्तं गेन भवंति भुजंगमाः तस्मान्मयूरपृषताः

३६ नवनीनित्यमुत्सृजेत् शयनस्य चाहितेन हन्तकुलं स्थापयेन्नृपइति इतिविषपरीक्षा एवं परीक्षितम
न्नमनेकविधं भक्ष्यभोज्यादिकमाचारमयूरेवोक्तरित्या भुंजीत तत्र च मक्षिकानिवारणार्थं व्यजनार्थं
च स्त्रीभिः स्पर्शमनुजानातिमनुः परीक्षितास्त्रियश्चैनं व्यंजनोदकधूपनैः वेषाभरणसंयुक्ताः संस्पृशे
युः समाहिताः एवं प्रयत्नं कुर्वीत यानशय्यासनाशने स्नाने प्रसाधने चैव सर्वालंकारकेषु च इति
भोजनं मनुः भुक्तवान्विहरेच्चैव स्त्रीभिरंतःपुरे सह विहृत्य च यथाकालं पुनः कार्याणि चिंतयेत्
अलंकृतश्च संपश्येदायुधीयं पुनर्जनं वाहनानि च सर्वाणि वस्त्राण्याभरणानि च ततः पुनः प्रसा
धनादिकार्यं प्रसाधनादिकिंचित्परिचारकाः उपनयेयुर्नरेंद्रायसुपरीक्षितमुद्रितं परस्परागतं प्रत्यु
तद्वस्तुसर्वं परीक्षयेत् सदा स्वेद्यः पुरे स्यान्मध्ये दृढराजासुरक्षिते अनंतरं च मृगया द्यूतपाना द्यासो
हेप्सितिकामंदकः पानं वारनमारोहेत् ज्ञातं पात्रोपपादितं अविज्ञातेन तपांसंकटे न न स्नातं व्रजेत् ज्ञा
तमन्यैः परीक्षितं पात्रोपपादितं तत्र युद्धं त्रायायोग्यं यथाव्याघ्रादिमृगया वाहस्त्यादि तदा च खड्गा
द्यपि विमृश्यात् तत्र खड्गलक्षणं योगयात्रायां अंगुलशतार्द्धमुत्तमं ऊनस्यान्यविंशतिः खड्गः अंगु
लमानात् ज्ञेयः समांगुलस्थो व्रणः शुभदः केचन व्रणाः शुभदाः इत्युक्तं श्रीवृक्षवर्द्धमाना तपत्र शिवलिं
गकुंडलाब्जानां एतेव्रणप्रशस्ताश्वानुदृष्टस्वस्तिकानां च व्रणानामशुभत्वं च तत्रैव काकोलूकसकाकं ३६
कंकव्यादृक्कबंधवृश्चिकाकृतयः स्वे व्रणा न शुभदावंशानुगताः प्रभूता श्चेति तदाकारस्तत्रैव गोजि

ह्वासंस्थानो नीलोत्पलवंशसदृशश्च करवीरपत्रसदृशाश्चंडकरो मंडलाग्रः प्रशस्तश्च मंडलाग्रः खड्ग
स्यपानाकारणं न विमृष्याद् न विषदयेत् न पश्येत् न तत्र वदनं न वदेत् मूल्यं दिव्यं न चास्य कल्पयेत्
तिमानं वेद्यु नैवस्पृशेन्नृपतिरन्यतोऽस्त्रियाष्टिं प्रतिपानयेत्पूजयेत् अघ्रयतोऽशुचिः खड्गादिस्ते
क्कारमाह मिहिरः अर्कपयो हतुविषाणमषीसमेतं पारावतास्कुतकृतां च लेपः शस्त्रस्य तैलम
र्पितस्य ततोऽस्यपानं पश्चात्शितस्य न शिलासु भवेद्विघातः क्षारकदल्यामर्पितो नयुक्तोदिनोषि
तेपायितमायुधं यत् संम्यक्शितं चास्य न निमितिभंगं न चान्यलोहेष्वपि तस्य कौंठ्यं इति खड्गल
क्षणं अश्वादिलक्षणं वननिरूपणे वक्ष्यामः अथ मृगया त्रिविधा जलस्थलांतरिक्षभेदात् सा
च यद्यपि पूर्वं व्यसनमध्ये परिगणिता तथापि अन्यकार्याविरोधेन कुर्यात् दारखेटकं तदपइत्यादिवचनात्
त्यक्तासक्त्येनकार्या अस्यां च गुणाः प्रयुक्ताः कालिदासेन मेदश्छेदकृशोदरं लघुभवत्युत्थानयोग्यं
वपुः सत्वानामपिलक्ष्यते विकृतिमच्चित्तं भयक्रोधयोः उत्कर्षः स च धन्विनां यदिषवः सिध्यंति लक्ष्ये
चले मिथ्यैव व्यसनं वदंति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः कामंदकोपि आमादयोल्लिजीवंति साधयोन्ये
वधिवानिशं चरश्चोपत्रलक्ष्येषु बाणसिद्धिश्च जायते इति तत्र जलमृगया माह कामंदकः परि
तापिषु वासरेषु पचय न पटलेखा खिन्नमाज्यसेव्यचक्रं सुविरोधितनक्रमीनजालं अवगा
हेत जलं सुहृत्समेतः तथा अधार्मिकांश्चक्रूरांश्च दृष्टदोषान्निराकृतान् परेभ्यो भागतांश्चैव

हरेदेवं समाचरेत् तथा महावातसत्त्वद्रुतामपरीक्षितनाविकां अन्यनौप्रतिबद्धां वा नारोपयेन्नाम
मातुरं नारोपयेन्नां गोकुर्यादित्यर्थः तत्र च जालैश्च वडिशैश्चैव ग्राहिभिः प्रविकर्कशैस्तथा
मत्स्यकच्छपराजीवान् हन्याद्विगतसंभ्रमः इति जलमृगया स्थलमृगयामाह चारणकैः सुप
रिक्षितं रक्षितां तुस्तीर्णां लघुपानात्क्लमात्तृषा वीर्यपेयादिति कामंदकोपि अप्यवैन्मृगयाक्रीडां
वांछेत् तु नरनाथकः कारयेन्मृगयारण्यं क्रीडाहेतोर्मनोरमं अकंटकलतागुल्मं विषमादपवर्जि
तं गाधितग्राहसलिलसुगंभीरजलाशयं नानापुष्पसमाकीर्णं हस्तिनीकुलभान्वितं अ
गम्यं रिपुसैन्यानां मनःप्रीतिविवर्द्धनं तद्वनेचरवित्तैश्च आप्तैः आसं...दहैः मृगयारक्षिभिः
स्वाप्तैश्च क्रीडेद्विस्मानस्तः वनेचरान्मृगादयस्तेषां क्रोधभयादि चितं जानंति तैः पत्कमानुतरैः
त्यजनोऽजितपरिश्रमः क्रीडनायास्यविविधा मृगजातीः प्रवेशयेत् यदा च प्रविशेद्राजा क्री
डनाय तथा बहिः सन्नद्धयत्तास्तिष्ठेयुः सैन्यमहारा नरोत्तमे विधिरेवं समादिष्टो मृगयाक्रीडने
वरः न गच्छेदन्यथा राजा मृगयां मृगयुर्यथा नृपः एकचरः काकीन गच्छेदित्यर्थः एवमनासक्तः
स्यैनादिकं पक्षिभिरंतरिक्षमृगयामपि कुर्यात् इति मृगयानिरूपणं ततो गृहमागत्य सायं
कृत्यं कार्यमित्याह मनुः संध्यां चोपास्य शृणुयादंतर्वेश्मनि शास्त्रभृत् रहस्याख्यायिनां चैव प्रणि
धीनां च चेष्टितं गत्वा कक्ष्यांतरं सम्यक् तमनुज्ञाप्य तं जनं प्रविशेद्भोजनार्थं तु स्त्रीवृतोन्तःपुरं ३५

पुनः तत्र भुक्त्वा पुनः किंचित्तूर्यघोषैः प्रहर्षितः संविशेत्तु यथाकालमिति विविक्ते मंत्रं कुर्यादित्याह म
नुः सर्वेषां तु विशिष्टेन ब्राह्मणेन विपश्चिता मंत्रयीत परं मंत्रं राजा षाड्गुण्यसंयुतं अन्यानपि प्रकुर्वी
त शुचीन् प्रज्ञानवस्थितान् सम्यगर्थसमाहर्तॄन् अमात्यान् सुपरीक्षितान् निवर्तेतास्य यावद्भिरिति
कर्तव्यता नृभिः तावतोतंद्रितान् दक्षान् प्रकुर्वीत विचक्षणः तेषामर्थे नियुंजीत शूरान् दक्षा
न् कुलोद्गतान् शुचीनाकरकर्मांते भीरूनंतर्निवेशने आकराः सुवर्णाद्युत्पत्तिस्थानानि कर्मांतो धा
न्यादिसंग्रहस्थाने अंतर्निवेशने शयनादिगृहे भीरून् शूरानिति तत्रैकांते कदाचित् राजानं निहन्युः
अध्यक्षान् विविधान् कुर्यात्तत्र तत्र विपश्चितः तत्र तत्र हस्त्यश्वादौ हतं चैव प्रकुर्वीत सर्वशास्त्रवि
शारदौ इंगिताकारचेष्टज्ञं शुचिं दक्षं कुलोद्गतं अनुरक्तः शुचिर्दक्षः स्मृतिमान्देशकालवित्
वपुष्मान् वीतभीर्वाग्मी दूतो राज्ञः प्रशस्यते पूर्वश्लोकयोः शुचिदक्षत्वयोरत्र पुनरुक्तिः प्रशंसार्थी
तत्रैव विविक्तैः शास्त्रं धर्मशास्त्रादीनामनुक्तधारणं वाक्यानि श्रृणुयात् तदुक्तं तत्र शास्त्राणि धा
पनि च समाचरेद् मेदिनीं कुर्यादिति तत्र सर्वदा राजसमीपवर्तिनां सेवकानां लक्षणमाह कामंदकः भ
र्तुरर्थासने दृष्टिं पुरुषं न्यस्यन् निक्षिपेत् कोत्रेत्यहमिति ब्रूयात् संप्रश्नेऽज्ञायतेति च आज्ञां चाविहितां
कुर्याद्यथाशक्त्या विलंबितं उच्चैः प्रहसनं कासं ष्ठीवनं कुत्सनं तथा जृंभणं गात्रभंगं च पर्वास्फोटं
च वर्जयेत् प्रविश्य सानुरागस्य चिंतनं तस्य च संमतः समर्थयेत् तत्प्रियं साधु भाषितभाषिते

३५ तान्नियोगेन चाज्ञया दर्पेत्तु पारिनिश्चितं सुखप्रबंधगोष्ठीषु विवादे वादिनां मतः विजानन्नपि न ब्रूयाद्भर्तुः
क्षिप्रोत्तरं वचः प्रबलोपि च मेधावी वर्जयेदभिमानितां प्रदद्युश्च विजानीयान्नो चेत्तदपि कीर्तयेत्
कर्मणा तस्य वैशिष्ट्यं कथयेद्विनयान्वितः आपत्सु मार्गगमने कर्मकालात्ययेषु च अपृष्टोपि हितान्वे
षी ब्रूयात्कल्याणभाषितं प्रियं तथ्यं च पथ्यं च वदेद्धर्मार्थमेव च परार्थे देशकालज्ञो देशकाले
च साधयेत् संतोषाद्युवस्त्रे परोपकारमपि कुर्यादित्यर्थः तथा आपत्स्वागुवदासीनं सुप्प्नृपरिग
तः क्षुधा न त्वेवानर्थसंपन्नां वृत्तिमीहेत पंडितः तथ गुह्यं कर्म च मंत्रं च न भर्तुः संप्रकाशयेत् विद्वे
षं च विनाशं च मनसापि न चिंतयेत् स्त्रीभिस्तद्दर्शिभिः पापैर्वैरिभिः तैर्निराकृतैः एकार्थचर्यां सततं हि
त्वं संसर्गं च विसर्जयेत् वेषभाषानुकरणं न कुर्यात्पृथिवीपतेः संपन्नोपि च मेधावी स्पर्द्धेत न च तद्
गुणैः रागापरागौ जानीयाद्भर्तुः कुशलकर्मवित् इंगिताकारचेष्टाभ्यस्तदभिप्रायवित्तया तद्
पां निकृतां वोद्वेगाकर्णपाति तत्कथां श्लाघते श्लाघनीयेषु श्लाघमानं च मंदति राज्ञा कस्यचित्तत्त्व
तो क्रियमाणायां स्वयमस्याभिनंदनं कार्यमित्यर्थः कथांतराण्यस्मरति प्रकृष्टान्यकीर्तयद्गुणान्
निर्गुणं चापि भर्तारं आपत्सु न परित्यजेत् भारते अग्निं दीप्तमिवासीदेत् राजानमुपशिक्षितः आ
शीविषमिव क्रुद्धं प्रभुं प्राणधनेश्वरं यत्नेनोपचरेन्नित्यं नाहमस्मीति चिंतयेत् इति राजोक्तिविप
तौ तिमलानाचारणीयः किंतु पर्यासपेक्ष्याविधानता तत्पाश्रमीकार्येत्यर्थः ततः परतरो नास्ति पक्षो
पत्सु प्रतिष्ठते स्वस्य दृतेषु सत्तायो नेवयां त्यभिलक्ष्यतां किंतु धर्मधनायगं तेषां नामाति रिच्यते ३५

ष्वं

श्लाघ्यमानंदनी चैव महतामुपकारिता कालेकल्याणमाधत्ते स्वल्पापि सुमहोदयं जयाद्यापपजी
वितनाप्यवेदेति चादरात् रक्षास्यापि हिताष्टक्तं ते नित्यं छंदानुवृत्तिभिः धीसत्त्वोद्योगयुक्तानां किंतुरा
यमहात्मनां छंदानुवर्तिना लोके कः परः प्रियवादिनां अलसस्याल्पदोषस्यानिर्विघ्नस्याकृता
त्मनः प्रदानकाले भवति माता पि हि पराङ्मुखी पिशुनायेच विद्वांसोपि च सेवाविपश्चितः तेषामे
वविकारित्वो भाग्यान्नृपतिसंपदः आजीव्यः सर्वभूतानां राजा पर्जन्यवद्भुवि आजीव्यः सर्वभूतानां रा
जा पर्जन्यवद्भुवि अनाजीव्यं त्यजंत्येनं शुष्कवृक्षमिवांडजाः चारणैरपि सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं
विचिन्वंति त्रयो जनाः शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुं तथा कुलं वृत्तं तथा शौर्यं सर्वमे
तन्न गण्यते दुर्वृत्तेष्वकुलीनेपि जनो दातरि रज्यते इत्यादिसेवकलक्षणं अपकार्मिकत्वं
नीतिसारे अपेक्ष्यपरिलिप्सः कालं भृत्यानामनुजीविनां कर्मणामानुरूप्येण वृत्तिं समनुकल्पयेत्
स्थाने काले च पात्रे च नाहिवृत्तिं विलोपयेत् एतद्वृत्तिविलोपेन राजा नेवति गर्हितः अपात्रवर्ष
णं जानुन कुर्यात्सविशेषितं अपात्रवर्षणं दत्त्वा किं स्यात्कोशक्षयादृते कुलविद्याश्रु
तशौर्यशीलाव्यं स्तपर्वतां वयोवस्था च संप्रेक्ष्य आद्रियेत महात्मनः कुलीनानवमन्येत समे
गृहीतान्मनस्विनः त्यजंत्ये ते च भर्तारं धृतिवामानहेतुना निरालोके हि लोकेस्मिन् नसंतोत
त्र पंडिताः जात्यस्याहि मणेर्यत्र काचेन सममर्ज्ञता कथं तत्र विवेकज्ञैः तैस्तं स्थीयते ॥

३१ तथा सर्वैर्गुणैर्विहीनोपि स राजा यः प्रज्ञावान् प्रज्ञायुक्तात्त्रस्यंते परे सिंहात्सेनमृगा इवेति विर-
क्तस्वामिलक्षणमुक्तं कामंदकेन अकोपोपि सकोपाभः प्रसन्नश्चापि निःफलः वदत्यकस्माद्दुष्टे
ति कृक्षं च मुहुरीक्षते विलाप्यमानो हृत्सर्पं सहसोत्थाय गच्छति संभावयति दोषेण वृत्तिछे-
दं करोति च सा धर्ममपि तद्वाक्यं समर्चयति चान्यथा आचक्षाणः कथाभंगं करोति विरक्तनवे
उपास्यमानः शयने सुप्तवत्तत्रमिच्छति यत्नेन बोध्यमानोपि सुप्तवच्च विचेष्टते इत्यादि अनु-
रक्तस्याविरक्तस्य च लक्षणं रक्ता वृत्तिः समीहेत चिरक्तं च परित्यजेदिति अत्र षाड्गुण्यं संयु-
तामिति मंत्रविशेषणमुक्तं तानाह मनुः संधिं च विग्रहं चैव यानमासनमेव च द्वैधीभावं सं-
श्रयं च षड्गुणांश्चिंतयेत्सदा तत्र कामंदकः संधिनिरूपयति बलीयसाभियुक्तस्तु नृपोनन्यप्र-
तिक्रियः आपन्नः संधिमन्विच्छेत्कुर्वाणः कालयापनामिति तत्र नीतिसारे यद्यप्यनेकवि-
धस्तथाप्युपहारसंधिमैत्रीसंध्योरेव प्राधान्यमुक्तं एक एवोपहारस्तु संधिरेष मतो हिनः उप-
हारस्य भेदास्तु सर्वेन्ये मैत्रवर्जिताः अभियोक्ता बलीयस्त्वादलब्ध्वा न निवर्तते उपहाराद्दते
यस्मात्संधिरन्यो न विद्यते मैत्रीसंधिस्तु समयोरेव क्वचिदन्यज पार्थविषमयोरपि भवति
कन्यादानाद्युपकारस्तं धयस्तु अनयोरेवांतर्भवंति अतो न ते पृथक् निरूपिताः अत्रासं-
धेयानाह कामंदकः बालो वृद्धो दीर्घरोगस्तथा ज्ञातिबहिष्कृतः भीरुको भीरुकजनो लुब्धो ३१

लुब्धजनस्तथा विरक्तप्रकृतिश्चैव विषयेष्वतिशक्तिमान् दुर्भिक्षव्यसनोपेतो बलव्यसनसंकुलः अ-
देशस्थो बहुरिपुर्युक्तः कालेन यश्च न एतेः संधिं न कुर्वीत विगृह्णीयात्तु केवलं एते विगृह्यमाणाहि
क्षिप्रं यांति रिपोर्वशं तथा संधिः कार्योप्यनार्येण संधिः प्राप्यात्सादयेद्द्रुतं संघातवान्यथा वेणुर्नि-
विडैः कंटकैर्वृतः न शक्यते समुच्छेत्तुं भ्रातसंघातवांस्तथा बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनं
प्रतिवातं हि न घनः कदाचिदुपसर्पति बलीयसि प्रणमतां काले विक्रमतामपि संपदो नापसर्पंति
प्रतीपा इव निम्नगाः राजा न गच्छेद्विश्वासं संधितोपि हि बुद्धिमान् अद्रोहसमयं कृत्वा वृत्रम-
द्रः पुरा वधीदिति इति संधिः अथ विग्रह उक्तो नीतिसारे आत्मनोदयाकांक्षा पीड्यमानः परेण वा दे-
शकालबलोपेतः प्रारभेतेह विग्रहं तत्र विग्रहकारणान्याह कामंदकः राज्यस्त्रीस्थानदेशानां मान-
स्य च धनस्य च अपहारो मदो मानः पीडा वैषयिका तथा देवस्वसंबंधिनी मित्रार्थं चापमा-
नता तथा बंधुविनाशनं भूतानुग्रहविच्छेदस्तथा मंडलदूषणं एकार्थाभिनिवेशित्वमिति विग्रहयो-
नयः कर्तव्याकर्तव्यविग्रहावाह स एव तदात्वफलसंयुक्तमायत्यां फलवर्जितं आयत्यां फलसंयुक्तं
तदात्वे विफलं स्मृतं उभयोः फलवान्नुत्तमः एवं त्रैविध्यं उत्तममपि मध्यमं यत्तु तदात्वायत्यो-
रफलः सोधमः विग्रहस्तमनं चावक्ष्यं कुर्यादित्याह स एव कुर्याद्दर्पपरित्यागं एकार्थाभिनिवे-
शने धनापचारजाते तु विरोधं न समाचरेत् कदाचिद्विग्रहे पुंसां सर्वनाशः प्रजायते स

३८ योपि परैस्तैः राजा विग्रहं न समाचरेत् उपायांतरनाशे तु स च तं विग्रहमाचरेदिति इति विग्रहः या
नमाह कामंदकः गुणानुरागप्रकृतौ यात्रा यानमिति स्मृतमिति तत्कालमनुसृत्य मार्गशीर्षे
चैत्रमासे वा यायाद्यात्रां महीपतिः फाल्गुने वाथ चैत्रे वा मासे संप्रति यायाद्बलं अन्येष्वपि च मासेषु
यदा परस्य ध्रुवं जयं तदा यायाद्व्यसने चोत्थिते रिपोः बृहद्दीक्षापीत्यर्थः मित्रेऽपि
पात्रान्नृपस्य शरीरस्य दीर्घफलामध्यो चाभिद्वारपोर्न नियमोस्ति तु कोचिदाहारति तद्वदाह
नीतिसारे विग्रहश्च संधाय तथा संभूयाथ प्रसंगतः उपेक्षया च निपुणैर्यानं पंचविधं स्मृ
तं विग्रह्य याति हि यदा सर्वान्शत्रुगणान् बलात् विग्रह्य यानं यानज्ञास्तदाचार्याः प्रच
ते अरिमित्राणि सर्वाणि स्वमित्रैः सर्वतो बलात् विगृह्य चारिभिर्गत्वा विग्रह्यगमनं स्मृतं सं
धायान्यत्र यात्रायां पार्ष्णिग्राहेण शत्रुणा संधायगमनं प्रोक्तं तज्जिगीषोः फलार्थिनः एकीभूय
पद्येकत्र सामंतैः सांपरायिकैः शक्तिशौर्ययुतैर्यानं संभूयगमनं हि तत् अन्यत्र प्रस्थि
स्थितः संगच्छन्न्यत्रैव वर्तते इति प्रसंगयानं तत्प्रोक्तमत्र शल्यौ निदर्शनं रिपुं यातस्य बलिनः
संप्राप्य विकृतं फलं उपेक्ष्य तस्मिन्नघानमुपेक्षायानमुच्यते निवातकवचोन्नित्वाहिर ३८
एयपुरवासिनः उपेक्षायानमास्थाय निजघान जनंजय इति यानं चार्येषु नानेकृपापिष्यास्तः

इति यानं आसनमुक्तं नीतिसारे परस्परस्य सामर्थ्याद्विधातादासनं स्मृतमिति तथा यदा दुर्गस्थितः शत्रु
र्गृहीतुं नैव शक्यते विग्रहेनं तदासीत स्थित्वास्या सारवीवधौ विच्छित्त्वा वीवधासारं प्रक्षीणं यः सैंध
नं विग्रह्य मानं प्रकृतिकोपेनैव नाम नयेत् अरेश्च विजिगीषोश्च विग्रहे हीयमानयोः संधायपद
वस्थानं संध्यायासनमुच्यते सर्वत्र च देशकालानुरोधेनासनं कार्यमिति इत्यासनं द्वैधीभावोप्युक्तो नीति
सारे द्वैधीभावेन तिष्ठेत काकाक्षिवदलक्षितः इति तथा द्वैधीभावो द्विधा प्रोक्तः स्वतंत्रपरतंत्रयोः स्वतंत्र
उक्तोन्यस्तु परस्याथ नयवर्तनः इति द्वैधं आश्रय उक्तः कामंदकेन उच्छिद्यमानो बलिना निरुपायप्रति
क्रियः कुलोद्भवं सत्यमार्यमाश्रयेत बलोत्कटं बुध्यैवोपक्रमः श्रेयान् फलनिष्पत्तये सदा उपायेन प
दं मूर्ध्नि धत्ते व्याघ्रतेम तहस्तिनां अयोभेद्यमुपायेन द्रवतामुपनीयते लोकप्रसिद्धमेवैतत् वारि वन्हि
नियामकं उपायोपगृहीतेन तेनैतत्परिशोष्यते उपायः कटाहादिप्रक्षेपः अतः सर्वमुपायेन कुर्यादि
त्यर्थः मनुः यदि तत्रापि संपश्येत् दोषं संश्रयकारितं सुयुद्धमेव तत्रापि निर्विशंकः समाश्रयेत इत्या
श्रयः एवंविधं मंत्रमंत्रिभिः षड्गुणविदा प्राज्ञेन न सह कुर्यात् मनुः सर्वोपायैस्तथा कुर्यान्नी
तिज्ञः पृथिवीपतिः यथास्याभ्यधिका न स्युर्मित्रोदासीनशत्रव इति तान् द्वादशमंडलोक्तारयो
त्रयस्त्रिविधाः सहजाः कृत्रियाः प्राकृताश्चेति तत्र सहजोरिः सापत्नभ्रातापितृव्यतत्पुत्रादिः कृत्रिमो

रिपुर्यश्चापकृतं येनापकृतं वा प्राकृतश्चानंतरदेशाधिपतिः सहजं मित्रं भागिनेयपैतृष्वस्त्रीयमातृष्व
स्त्रीयादि कृत्रिमं मित्रं येनोपकृतं यस्य चोपकृतं प्राकृतं प्राकृतं मित्रमेकांतरितदेशाधिपतिः सह
जकृत्रिमशत्रुमित्रलक्षणरहितौ सहजकृत्रिमोदासीनौ प्राकृतोदासीनो द्व्यंतरदेशाधिपतिः अरिः
पुनश्चतुर्विधः यातव्योच्छेत्तव्यपीडनीयकर्षणीयभेदेन तत्र यातव्योऽनंतरदेशाधिपतिः व्यसनी हीनब
लोऽरिक्तप्रकृतिः विदुर्गो मित्रहीनो दुर्बलश्छेत्तव्यः पीडनीयो मंत्रबलहीनः प्रबलो मंत्रयुक्तः कर्षणीयः
तथा च राजमानसोल्लासे निर्मूलनामुच्छेदं पीडनं बलनिग्रहं कर्षणं तु पुनः प्राहुः कोशबलाधिक
कर्षणीयं प्राकृतारिमित्रोदासीनानाह अनंतरस्तत्परः पर इति अनंतरः प्राकृतोऽरिस्तत्परः प्राकृत
मित्रं तस्मात्परः प्राकृत उदासीनः शेषाः पुनः प्रसिद्धत्वान्नोक्ताः एतद्राजमंडलं क्रमशः पूर्वादिक्र
मेण चिंत्यं एवं चतुर्दिक्षु त्रयस्त्रय आत्मा चैक इति त्रयोदशराजकं मंडलं प्राकारं ये च पालिग्राहादय
स्तेऽप्यत्रैवांतर्भवंति सामादिभिरित्युक्तं तान् सामादीनुपानाह याज्ञवल्क्यः उपायाः साम दानं च भे
दो दंडस्तथैव च सम्यक् प्रयुक्ताः सिद्ध्युर्दंडस्त्वगतिका गतिः भेदः शत्रुसामंतादीनां परस्परं वैरोत्पाद
नं स एव सज्जेतुं न्यायतो शक्यो लुब्धेनाकृतबुद्धिना सत्यसंधेन शुचिना सुसहायेन धीमता यथा
शास्त्रं प्रयुक्तस्स देवासुरमानुषं जगदानंदयेत्सर्वमन्यथा तु प्रकोपयेत् अधर्मदंडनं स्वर्गकीर्तिलो ३९
कविनाशनं सम्यक् दंडनं राज्ञः स्वर्गकीर्तिजयावहं मनुः अदंड्यान्दंडयन् राजा दंड्यांश्चैवाप्यदंड

यन् अयशो महदाप्नोति नरकं चैव गच्छतीति दंडप्राकारं दंड्या दंड्यव्यवस्थां व्यवहाराध्याये दर्शयिष्यामः
एवं त्रपितिसांत पुरं शोधयित्वा प्रविशेत् यथा कारयेद्वृन शोधनमाह सौमाल हरंतिकमपि प्रविविक्षुः आ
स्वप्नस्थानगतश्चाविशेषं चूसंकटिच गहने च न तिष्ठेत् तथा निर्गमे च प्रवेशे च राजमार्गे समंत
तः शोत्साहितजनं गच्छेत्स्वपन्नविकृतोन्नतिः मात्रोत्सवसमाजेषु उज्वलसंबाधशालिनः प्रदेशा
न्न वगाहेत नातिवेलं संप्रपतेत् निषेवितो वर्षधरैः कंचुकी शीर्षशालिभिः अंतःपुरे च विचरे
त्कुब्जकैरात्तवामनैः नीचैरंतःपुरामात्यास्तु चपर्श्वितवेदिनः शस्त्राग्निविषवर्जाहिनमर्येयुर्मही
पतिं अंतःपुरशोधनमाह कामंदकः आशीतिकाश्च पुरुषाः पंचाशीत्स्त्रियोषितः बुध्येरन्नवरोधा
नं शौचमागारिकाः स्वयं अभ्यंतरगतोपीह विश्वास्तं स्त्रीषु न व्रजेत् दिष्टिष्टमनगतं भ्रातं भद्रसेनम
हारयत् मातुः शय्यांतरे लीनः करूषं चौरसः सुतः नहि देवीगृहं गच्छेदात्मीयात्संनिवेशनात्
तथा सत्र एवं चरितमुक्तं नीतिसारे विशेषेण तु संयोज्य मधुनेति विलोभितं देवी तु काशिराजेंद्र
निजघान रहोगतं विषाक्तेन च सौवीरं मेखलामणिना नृपं वैरूप्यं तास्त्री समादाय यथा चाप्यविदू
रथं इति तत्परिहरणाय दास्यापि प्रयोजयेत् यस्य दाराः सुगुप्तास्तु पुरुषैराप्तकारिभिः सर्वलोकाभि
तं तस्य हस्ते लोकद्वयं स्थितं एवं शास्त्रविधानेन पुरं प्रविशेत् अथ भार्यागमनमुक्तं कामंदकेन धं
र्ममविच्छिन्नरपतिः सर्वदारान् न तु क्रमं गच्छेद्वृत्तु निरोगान् नित्यं वाजीकरणबृंहितः वाजीकरणादिकं
च कामशास्त्रादवगंतव्यं विस्तृतिभयान्नेहोनरूपित नीतिसारे विचार्यकार्यावयवान्दिनक्षये

विसृज्य लोकं प्रमदादतुक्रियः समास्त्रबंधेन हि साधुपाणिना स्वपित्यसक्तः परमार्थरक्षितः तथा
नयेन जाग्रत्यनिशं नरेश्वरः सुखं स्वयं तीह निराधयः प्रजाः प्रमत्तचित्ते सति जाग्रति प्रजाः प्रजागरे
ण स्यजगत्त्रबाधत इति एवं तिष्ठतः फलमाह वराहमिहिरः आचारवान् सागरांतां धरित्रीं भुंक्ते
दीर्घकालमुतनातशत्रुः पवित्राचारस्तत्र धर्मस्य वृद्धिर्मोदे भोगानंदेह नैव भुंक्ते भारते धृतिः क्षमो
दमः शौचं कारुण्यं वागनिष्ठुरा मित्राणां चानभिद्रोह एताः सप्त समिधः श्रियः सप्त समिधो वर्द्धनानि इति स
परिकरस्वामिनिरूपणं अथामात्यः तत्र पुत्रोप्यमात्यमध्ये परिगणितो नीतिसारे अमात्यो युव
राजश्च भुजावेतौ महीपतेरिति राजपुत्रस्य कृत्यमुक्तं पितुस्त्वापरक्लिष्टे कार्य वा ज्ञानस्ते सदा
तत्कर्म कुर्यात्प्रियं तं येन तुष्टो भवेत्पिता तन्न कुर्याद्येन पिता मनागपि न सीदति तथा यस्मिन्नपि
तु तुष्टे वेत्ति नीतिः स्वयं तस्मिन्न प्रियं चरेत् तस्मिन् द्वेषं पिता कुर्यात्स्वस्यापि द्विष्यात् एवं सः अन्तं मंतविके
ष्टं च पितुर्नैव समाचरेत् प्राप्यापि युवराजत्वं प्राप्य याद्धि कृतं न च स्वस्तंपत्तिमदान्नैव मातरं पितरं तथा
भ्रातरं भगिनीं चापि अन्यांश्चाराजवद्धवान् मल्लाजनोंस्तथा राज्ञेनावमन्येन्नपीडयेत् प्राप्यापि
महतीं वृद्धिं वर्तेत पितुराज्ञया पितुस्थपितुराज्ञा हि परमं भूषणं स्मृतं सोदरेषु च सर्वेषु नाधिकं
स्व दर्शयेत् भ्रातॄणामवमानेन बहवो हि विनाशिताः पितुराज्ञोल्लंघनेन प्राप्यापि पदमुत्तमं
तस्माद्भ्रष्टा भवंतीह दासवद्राजपुत्रकाः एवं यहा विरोधेन राजपुत्रो वसन्नरस्ह [illegible] त्यागी च सत्याच स ४०

पन्नः सर्वान् कुर्याद्वशे स्वके शनैः शनैः प्रवर्द्धेत शुक्लपक्षमृगांकवत् एवं वृत्तो राजपुत्रो राज्यं प्राप्याप्यकंट
कं सहायवान् सतामात्यो चिरं च भुंक्ते वसुंधरां एतद्राजपुत्रो विशेषमत्र उक्तं सामान्यात्तु पूर्वोक्ता
वक्ष्यमाणाश्च गुणाः सर्वे अपेक्षिता एव तेषां राजपुत्राणां रक्षणं रक्षणं प्रयत्नतः कुर्यादित्याह कामं
दकः प्रजार्थं श्रियस्ते राजा कुर्वीतात्मजरक्षणं लोलुप्यमानास्ते येषु हन्युरेनमरक्षिताः राजपुत्रमदो
द्धृता गजा इव निरंकुशाः भ्रातरं चाभिनिघ्नंति पितरं चाभिमानिनः राजपुत्रैर्मदोद्धृतैः प्राप्यमानमि
तस्ततः दुःखेन रक्ष्यते राज्यं व्याघ्राघ्रातमिवामिषं रक्ष्यमाणा यदि छिद्रं रूपं चित्रांकुर्वंतिते सिंहशा
वा इव घ्नंति रक्षितारमसंशयं विनयोपग्रहान् भूत्यै कुर्वीत नृपतिः सुतान् अविनीतकुमारं हि कुल
माशु विनश्यति वीनीतमौरस्तु पुत्रं यौवराज्येभिषेचयेत् दुष्टं गजमिवोद्वृत्तं कुर्वीत सुखबंधनं तथा
ताडनीयः पालनीयो भवत्यापेक्षया च [illegible] योप्यास्य दुर्नयी सुतः दुर्वृत्तं प्रत्याहरा
जपुत्रः सुदुर्वृत्तः परित्यागं हि नार्हति क्लिश्यमानः सपितरं परानाश्रित्य हंति हि व्यसने सज्जमानं हि कि
[illegible] इति राजपुत्रनिरूपणं अमात्यस्त्रिविधः उत्तममध्यमाधमभेदात् तदुक्तं महाभा
रते त्रिविधाः पुरुषा लोके उत्तमाधममध्यमाः तेषां च सम्वेतानां गुणदोषान्वदाम्यहं मंत्री त्वेहितसंयु
क्तः समर्थो यश्च निश्चये मित्रैर्वापि समानार्थैर्बंधिर्वै स प्रगल्हितैः समंत्रयित्वा यः कर्म प्रारंभे संप्र
वर्तते धैर्याद्वि कुरुते यत्नं तमाहुः पुरुषोत्तमं एकोर्थान्विमृश्य यो धर्मे च कुरुते मति एकः कार्याणि

कुरुते तमाहुर्मध्यमं नरं । एवं दोषाननिश्चित्य दैवमेव व्यपाश्रितः करिष्यामीति यः कार्योपेक्षकः स नरा
धम इति याज्ञवल्क्य समंत्रिणः प्रकुर्वीत प्राज्ञान्मौलान्स्थिरान्शुचीन् तैः सार्द्धं चिंतयेद्राज्यं विप्रेणाथ
ततः स्वयमिति मनुः सरव्योनम्यार मौलान्शास्त्रविदः शूरान् लब्धलक्षान् कुलोद्भवान् सचिवान्सप्त
चाष्टौ वा कुर्वीत सुपरीक्षितानिति लब्धलक्षांश्चतुरान् मौलान्स्ववंशपरंपरायातान् नीतिसारे कुली
नाः शुचयः शूराः श्रुतवंतोऽनुरागिणः दंडनीतेः प्रयोक्तारः सचिवाः स्युर्महीपतेः तथा स्मृतिस्तत्परता
पेक्षु वितर्को ज्ञाननिश्चयः दृढता मंत्रगुप्तिश्च मंत्रिसंपत्प्रकीर्तिता सज्जमानमकार्येषु निरुंध्युर्मंत्रि
णो नृपं गुरुणामिव चैतेषां शृणुयाद्वचनं नृपः पुरोहितं कुर्यात्तत्रैव तथा चंद्रोदयनीत्यां च कुर्याज्ञो
स्य पुरोहितः अथर्वविहितं कर्म कुर्याच्छांतिकपौष्टिकं तादृक्संवत्सरोप्यस्य ज्योतिःशास्त्रस्य चिंतकः
प्रश्नानिधातकुशलो होरागणिततत्त्ववित् इत्यमात्यादिनिरूपणं सुहृन्निरूपणं तथा पद्माः पर्वकृतमे
व गुणाग्रकुकेचनोच्यंते अमात्यानां स्वकमध्ये तंभावः सुहृदस्त्वमित्राणीति भेदः तेषां कृत्यमुक्तं कामंद
कीन नृपस्य ते हि सुहृदः स्वाः वृद्धवोमताः परस्थानमुत्पथगतं वा स्वयं त्वनिवारिताः सज्जमानमका
र्येषु सुहृदो धारयंति ये सत्यं ते नैव सुहृदो गुरवो गुरवो हि ते कृतविद्योपि बालेनाप्यकेशांतेन
रज्यते रागी नुरक्तः चित्तसंरक्षिन्नकुर्यादसौ सांप्रतं तथा त्यागविज्ञानसत्याढ्यो महापक्षः प्रियंवदः ४१
अथातिक्रमं मद्वेष्यमित्रं कुर्वीत सत्कुलं समुत्पन्नेषु कार्येषु दीक्षणेषु भयसंशयः दर्शयित्यन्यहृदये:

कुलीनश्चातुरस्तथा तौ धर्मार्थकामसंयोगो मित्रात्तु त्रिविधं फलं यस्मादेतत्त्रयं न स्यात्तन्न सेवेत पंडितः
शुचित्वत्यागिता शौर्यं समानं सुखदुःखता अनुरागश्च दाक्ष्यं च सत्यता च सुहृद्गुणाः तदपि राजनु
गम्यं साक्षिप्तं मित्रलक्षणं यस्मिन्नेतत्र तन्मित्रं तत्रात्मानं न निक्षिपेत् न विश्वसेदित्यर्थः प्रायो मित्राणि
कुर्वीत सर्वावस्थासु भूपतिः बहुमित्रो हि शक्नोति वशे स्थापयितुं रिपून् न तत्र तिष्ठति भ्राता न पिता नान्यो
मित्रवाजनः पुंसां नापत्प्रतीकारे सन्मित्रं यत्र तिष्ठति अतित्रासः सर्वतोमित्रैर्निर्दिष्टा हि याद दृढव्रतेरिति
सुहृन्निरूपणं अथ कोशः तस्य मुख्यत्वमाह वराहमिहिरः कोशो हि राज्यतत्त्वमूलमतो हि शास्त्राः
पक्षी विपक्षं द्रव्याकं निधनं करोति अन्यादि वैद्रिपगणैर्वस्तु तस्य पालनं तत्प्राप्तिरक्षणविवृद्धिषु यत्न
वान्स्यात् भारते मधुदोहं दुहेद्राष्ट्रं भ्रमरा इव पादपं वत्सापेक्षी दुहेच्चैव स्तनांश्च न विकुट्टयेत्
विकुट्टयेच्छोषयेत् तथा यः कश्चिज्जनयेदर्थं राज्ञा रक्ष्यः स मानवः यो राजकोशं नश्यंतं नाचक्षीत
युधिष्ठिर श्रोतव्यस्तस्य च रहो रक्ष्यश्चामात्यतो भवेत् अमात्या ह्युपहर्तारं ज्ञातिवा घ्नंति भारत उ
पहर्तारं राज्ञे निवेदयितारं राजकोशस्य गोप्तारं राजकोशाध्यक्षोपकाः सर्वे तमनुधावंति स विनश्यत्य
रक्षितः अनुधावंति मारयितुं धावंतीत्यर्थः कामंदकः वर्द्धमानोल्पनिस्रावः ख्यातः पूजितदैवतः
ईप्सितः द्रव्यसंपूर्णो हि धर्मी आप्तैरधिष्ठितः मुक्ताकनकरत्नाढ्यः पितृपैतामहोचितः गजे
ष्वारोपितः साधुशीघ्रपानैरधिष्ठितः यत्र राजा तत्र कोशः कोशाधीना हि राजता तथा धर्मार्जितो व्यय

४२ सहः कोशः कोशज्ञसंमतः धर्महेतोस्तथा पाप्यविभृत्यानां भरणाय च आपदर्थं च संरक्ष्यः कोशः कोशज्ञैः
संमतः धर्महेतोस्तथा वृत्तासदा पुत्राद्यपि हि संरक्ष्यो भार्यायाः सुहृदस्तथा नीतिसारे नान्यायेन च व्य
यं कुर्यात्त्रत्य चक्षोसवाच हं कृषिर्वाणिक्यपथो दुर्गं सेतुः कुंजरबंधनं खन्यः करधनादानं स्वस्थापि
तोपि वर्द्धयेदिति भागत्रक्तो विधर्मे तस्मात्त्रिभागं वित्तस्य जीवनाय प्रकल्पयेत् भागद्वयं तु धर्मार्थि
मनित्यं जीवितं यतः भागत्रयं वित्तस्य एकं जीवनाय द्वौ धर्माय भागपंचकं कृत्वा त्रितयं जीवनाय भागं
द्वयं धर्मायेति हेमाद्रिः कृपणं राज्ञा निषेधे भारते एकांगं दद्यात् दद्यादर्धं दद्याच्चतुर्गुणं ग्रती ग्रतस
हस्त्ये तु दद्यात्सर्वे स्मिन् फलाः स्मृता इति दत्तां त्रां दद्यात् इति भावः इति कोशः राष्ट्रमुक्तं नीतिसारे
स राज्यांगानां तु सर्वेषां राष्ट्रं नातिस्सम्भवः तस्मात्सर्वप्रयत्नेन राजा राष्ट्रं प्रसाधयेत् तस्माद्दस्माद्दस्यून्
पापिष्ठान्स्तान्घ्नन् पापेन लिप्यते ये ये प्रजाः प्रवाधेरन् महीपतिः येमार्याः क्रियमाणं हि संस्तत्याम्य
वेदिनः स धर्मो यं विगर्हंति तं तम धर्मे प्रचक्षते धर्माधर्मौ विजानन्हि शास्त्रनोप्रिरतः सतां प्रजारक्षेन्न
पः साधु हन्यान्नपरिपंथिनः राष्ट्रोपघातकुर्वीरन् ये पापा राजवल्लभाः एकैकशः संहतान्वा दृष्ट्वा स्ता
न्परिचक्षते दृष्ट्वा न दृष्ट्वा शुद्धदंडेन हन्याद्राजा विलंबितं अदृश्यं वा प्रकाशं वा लोकं द्वेषं समाश्रितान् त ४२
था अरक्ष्यमाणाः कुर्वंति यत्किंचित्किल्बिषं प्रजाः तस्मात्तु नृपतेरर्द्धं यस्मा जग्राहत्यसौ करान् सर्वतो
धर्मषड्भागो राज्ञो भवति रक्षितः अधर्मादपि षड्भागो भवत्यस्य ह्यरक्षितुः यथा बीजांकुरः सूक्ष्मः पारि

पुष्टोभिरक्षितः काले फलाय भवति साधु तद्वदपि प्रजा। उद्वेजयति तीक्ष्णेन मृदुना परिभूयते तस्माद्यथा
र्हं तीक्ष्णं नृपेत्यहमनाश्रितः याज्ञवल्क्यः पीड्यमानाः प्रजारक्षेत्कायस्थैश्च विशेषतः इति भारतेपि उद्वि
ग्यते धर्मरक्तम धर्मो वर्त्तते महान् नृपमाहुर्दिवात्रे रायदा पापोनवार्ह तद इति राजधर्मेषु विक्रियंक्रम
मध्वानं भक्तं च सपरिव्ययं योगक्षेमं च संप्रेक्ष्य वणिजः कारयेत्करान् उत्पत्तिं दानवृत्तिं च शिल्पं
संप्रेक्ष्य वास्तकृत् शिल्पं प्रतिकरानेवम् शिल्पिनः प्रतिकारयेत् तथा यथा न हीयेरन् प्रजाः कुर्यान्मही
पतिः सत्यज्ञात पालिता तेरा जानमतिख्यापितं न कर्म कुरुते वत्सो भृशं दुग्धो युधिष्ठिर राष्ट्रमप्यति
दुग्धं हि न कर्म कुरुते महत् यो राष्ट्रमनुगृह्णाति तपश्च स्वयं नृपः संजातमुपजीवन्सल्लभते सुम
हत्फलं पौरान् ज्ञातपदोच्चेर्वो संश्रितोपाश्रितांस्तथा यथाशक्त्यानुकंपेत सर्वानिष्पधनानपि
तथा प्रजारक्षणं भृत्यभरणं व्यसनं ग्रामतो नयं योगक्षेमं च संप्रेक्ष्य गोमिनः कारयेत्करं तथा यथावामत्र
मतंत्रकरान्संप्रणयेन्मृदुनेति इति राष्ट्रं दुर्गकरणं पंडुवमाह कामंदकः भरुडगैर्वृतैराष्ट्रं तद्वृद्धि
नृप वर्द्धये तस्मात् दुर्गवतीं भूमिं भर्त्ये भृपत्स्तु कारयेत् सस्याकरवतीं पुण्यां सवनिद्रव्यसमाचितां अदे
वमातृका चेति रम्यतां भिर्विभरतये निषिद्धभूमिमाह स एव सदार्करा सूपाषाणसा छवी नित्य तस्क
रा रूक्षा सकंटकवना सव्याला चेति भिरसः रुक्षान्यदिनेपेक्षया चतुर्दण्ड पंच दण्डगादि जलसेके न
सस्यजेनी जनपदमाह स एव स्वाजीव्यो भरुडलेपुर्वकः सानूपः पर्वताश्रयः शूद्रकारुवणिक्प्रायो

नीतिम०
५२

महारंभकृषीबलः सानुरागो रिपुद्वेषी पीडाकारस्तहः पृथुः नानादेश्यैः समाकीर्णो धार्मिकः पशुमान्ध
नी तं वर्द्धयेत् प्रयत्नेन तस्मात्त्वं प्रवर्त्तते पुरमाह पृथुसिंममतास्यात् सुगुप्राकारगोपुर समावासेत् पु
रं गौलं सरीन्मरुवनाश्रयं याज्ञवल्क्यः रम्यं पशव्यमाजीव्यं जांगलं देशमावसेत् तत्र दुर्गाणि कुर्वी
त जनकोशात्मगुप्तये पशव्यं पशुवृद्धिकरं कंदमूलफलादिभिराजीव्यं जांगलं सजलतृणपर्वतं
दुर्गमाह मनुः धन्वदुर्गं महीदुर्गमब्दुर्गं वार्क्षमेव च नृदुर्गं गिरिदुर्गं च समाश्रित्य वसेत्पुरं कामंद
कस्तु ऐरिणमपि पपाठ औदकं पार्वतं वार्क्षमैरिणं धान्वमानवं प्रशस्तान्यास्रसतानि दुर्गं दुर्गविचि
तकैः इरिणमूषरं धन्वानिरुदकं स्थलं मरुस्थलमित्यर्थः महीदुर्गमित्यत्र मलो दुर्गं महीरूपमेव
वा तत्र नैसर्गिकं पाषाणमैष्टकं वा तथा च महाभारते महीदुर्गं पेक्ष्या मृदुर्गस्य पृथ्वी द्विदैः कृतः
६ धन्वदुर्गं महीदुर्गं गिरिदुर्गं तथैव च मनुष्यदुर्गं मृत्दुर्गं वनदुर्गं च तानि षडिति वं धनुदुर्गेतो द्वा
दिवै धुनां राजगृहस्य परितः स्थानानि तत्र वंधुदुर्गं मनुष्यदुर्गयोः पृथग्ग्रहणं गोबलीवर्दन्यायो
न अंतरंगत्वाद्भूरत्वाद्वं बधूनां पृथ्वाज्ञै दैर्यः तथा यावद्बंधुदुर्गं संभवति तावदितरं मनुष्यदुर्गं ने
१५ कुर्वीतीति एवं चद्दुर्गस्य भवं बलं संपद्यतो धन्वदुर्गं महीदुर्गमित्यत्र द्वे जलदुर्गं संवृक्षदुर्गं नृदुर्गं गिरि
दुर्गं वंधुदुर्गं ऐरिणदुर्गं महीदुर्गे मृदादीनां विशेषः पूर्वमुक्त एव दुर्गस्य गुणमाह मनुः एकः शं
तं योधयति प्राकारस्थो धनुर्द्धरः शतं दशसहस्राणि तस्मात् दुर्गं समाश्रयेत् दुर्गाणामपि ५२

पराभवं प्राप्नुवंतीत्यर्थः तत्र सर्वदुर्गाणां प्राशस्त्ये च गिरिदुर्गे विशेषमाह मनुः सर्वेण तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं
समाश्रयेत् एतेषां बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशेषमाह मनुः सर्वेण तु प्रयत्नेन गिरिदुर्गं समाश्रयेत् एते
षां बाहुगुण्येन गिरिदुर्गं विशेषमाह विशिष्यते एतेषामिति निर्द्धारणे षष्ठी तादृशे पि मनुः तस्मादा
युधसंपन्नं धनधान्येन वाहनैः ब्राह्मणैः शिल्पिभिर्मंत्रैर्यवसेनोदकेंधनैः मंत्रैःसयादिमंत्रविद्भि
र्मनुष्यैरित्यर्थः भारते दुर्गं प्रकृत्य शूरान्यजनसंपन्नं ब्रह्मघोषानुनादितं वक्ष्यमाणलक्षणो राजाते
त्र संस्थयमाविशेत् तत्र कोशं बलं मित्रं व्यवहारं च वर्द्धयेत् इति संवृत्तं आरामादिषु तत्तद्वृत्तप्र
जितवृक्षसहितं तत्तत्फलपुष्पादिसहितं वा तत्तदेतयोग्यसामग्रीसहितं सर्ववस्तुसम
न्वितमित्य + मनुः तस्य स्यात् सर्वगुप्तार्थं कार्यं वेश्मात्मनः गुप्तं सर्वर्तुकं शुभ्रं जलवृक्षसमान्वि
तमिति + ऽर्थः इति दुर्गं अथ बलं तत्र मुहूर्त्ताद्यपेक्षया बलस्य प्राधान्यमाह वराहमिहिरः ग्र
हर्क्षतिथ्युद्गमरात्रिहोमाद्रे क्वाणभाग्यान्तु कलमात्रं भवेत्पिपासोर्यदि सिद्धिहेतुः स्वयं न वेदेव वि
ध्वराज्ञा मंत्राभिषेकमणिबंधनशांतिकर्महोमोपवासस्वस्त्ययनतथादिमात्रं स्यात् सिद्धिहेतुरु
पचेहितिगीवृतोरिक्तस्मात्तदानस्पतिनन्नेतुरोधाः तथा बुद्धापिशास्त्राण्यपि मंत्रिणोपि कु
र्युः ग्रहमंदरेण्वालि यथा निजा त्यक्तिययाति पातिकोम्यापेक्षान न वेत्प्रधानं अतो वस्यं बलं की
लाधीनं राज्यं ननु जयपराजयादिकं सर्वं कर्माधीनं तत्र किं बलादिनेति चेत् उच्यते न केवलं स

४६ वं कर्माधीनं किंतु पुरुषकाराधीनमपि उक्तं च याज्ञवल्क्येन यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत्
एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यतीति माघेनालंबते दैष्टिकतां न नीषीदति पौरुषे शब्दार्थौ सत्क
विरिव द्वयं विद्वानपेक्षत इति ननु तर्हि क्वचित् पुरुषकारे कृतेपि न फलप्राप्तिः उच्यते न वयं क
र्मणः कारणत्वमेव खंडयामः किंतु तन्मात्रस्य वस्तुतस्तु न हि कर्म पुरुषकारापेक्षया भिन्नमस्ति
पूर्वजन्मार्जितः पुरुषका■कृतेपि न फलप्राप्तिः उच्यते न वयं कर्मणः कारणत्वमेव खंडयामः कि
तु तन्मात्रस्य वस्तुतस्तु हि कर्मोच्यते अतो यदिह जन्मनि दृष्टाभ्यामेकजातीये प्रयत्ने कृते फलावाप्ति
रेकस्यैकस्य नतीन्न नमेकस्य प्राक्तनः पुरुषकारो नास्ति पापरूपो वा स प्रतिबंधक इति कल्प्यते अ
तः सर्वं कर्मापरपर्यायपुरुषकाराधीनमेव अत एवोक्तं भारते स्वकर्मणा मुनेनापि मुनाप्यथवा
जनः फलं तदनुरूपं हि प्राप्नोति भरतर्षभ अत एवोत्तरमीमांसायां कस्यचिद्वर्तमानजन्मनि कर्म
मिः पापक्षये जाते संन्यासो ततो मुक्तिः यत्र तु कर्मस्वकृतेषु संन्यासो ततो मुक्तिस्तत्र पूर्वजन्मार्जिता
निकर्माणि कल्प्यंते अत एव क्षत्रियजनकस्य ज्ञानोत्पत्तिं दृष्ट्वा प्राक्तनः संन्यासोपि कल्प्यत इत्युक्तं अ
तो यत्र लोकतः शास्त्रतो दृढतरः कार्यकारणभावो वगतस्तत्र कार्यं दृष्ट्वा कारणमनुमीयतेति अ
तः सर्वत्र प्राक्तन ऐहिको वा पुरुषकारः कारणमिति अतः पुरु■कार एव राज्ञा कर्तव्य इति स च बला ४६
धीन इत्यवश्यं बलसंग्रहः कार्यः अत्र बलं षड्विधमाह कामंदकः षड्विधं तु बलं व्यूह्य द्विषतोभियु

क्तं व्रजेदिति षड्विधं बलमादाय प्रतस्थे दिग्जिगीषयेति कालिदासोपि तद्भेदा उक्ता नीतिसारे मौलं भृतं
श्रेणि सुहृद्द्विषदाटविकं बलं पूर्वं पूर्वं गरीयस्तु बलानां व्यसनं स्मृतमिति पूर्वपूर्वस्य नाशः कश्चिन इ
त्यर्थः तत्र मौलं नाम परंपरागतं भृतं यावद्विभक्तापि श्रेणिः गमनमार्गे स्थाने स्थाने निवेशितु सु
हृन्मित्रबलं द्विषतां स्वाधीनं यज्जातं तद्विषद्बलं आटविकं अरण्यसंबंधि तत्रैतद्द्वयादौ मौलसाहि
तो गच्छेदित्याह पूर्वकल्पधनिकाले वा गच्छेन्मौलैः समावृतः मौलास्तु दीर्घकालेपि क्षयव्ययसहिष्ण
वः एष्ववस्तुषु मेधावी भृतादीनि विवर्जयेत् दीर्घाध्वकालखिन्नेषु तेषु भेदभयं भवेत् भेदः स्वामिपरित्या
गः एवमन्येषामपि बलानां गुणदोषा ऊहनीयाः तत्र कस्मिन् काले किं बलं ग्राह्यमित्याह कामंदकः
स्फीतसारानुरक्तेन बलेनोपचितः परः तत्तुल्येनैव यातव्यः क्षयव्ययसहिष्णुना कश्चिन्मतमपि ग्रा
ह्यमित्याह स एव प्रभूतं स्वं भृतं वस्तं मौलमल्पमसारवत् अरे वक्ष्यात्मनस्ताद्विपरीतं जयेदरिं
भृतबलेन मौलं रूपादिति विपरीतं श्रेणिबलस्योपयोगमाह स्फुतं श्रेणीबलं शक्यमाधातुं यानिवलं
नि नित्यं प्रयासव्यायासामिति श्रेण्यामस्तु त्यजेत् आसेत्रैपेयोपयोगमाह प्रभूतेनारिसैन्येन
योधयेन्महतोरिपून् अकार्यं तं कापेनयादन्यासैनरिपोर्बलं वा सपत्कर्षयेद्वैतं दुर्गकंटकशोध
नैः आटविकस्योपयोगमाह नित्यमाटविकं सैन्यं दुर्गकंटकशोधनैः परदेशप्रवेशे च पुरः कुर्वी
त पंडित इति पूर्वोक्तं बलस्य चतुरंगतामाह हस्त्यश्वरथपादातं सेनांगस्याच्चतुर्विधमपि अप

गजनीरूपणं चतुर्विधा गजाः भद्रा मंदा मृगा मिश्राश्चेति तल्लक्षणमाह वराहमिहिरः मध्वाभदंताः
सुविभक्तदेहाः न चोपदिग्धा न कृशाः क्षमाश्च गात्रैः समैश्चापसमानवंशा वाराहतुल्यैर्जघनैश्च भद्राः
चापवंशस्य तत्तुल्यपृष्ठा वक्षोपकक्षावलयः श्लथाश्च लंबोदरस्त्वक् बृहती गलश्च स्थूला च कुक्षिः
सहमेचकेन सैंहीवदृक् मंदमतंगजस्य कक्षाग्रिमपादद्वयोक्तसंधिः सैरीस्तिंहस्तदृग्लोविरत्य
र्पः मृगस्तु ह्रस्वाधरबालमेंढ्रास्तान्यंघ्रिकंठद्विजहस्तकर्णः स्थूलेक्षणश्चेति यथोक्तलिंगैः संकीर्ण
नागाव्यातिमिश्रसंज्ञाः मिश्रत्वं भद्रमंदादिसंगेन एवमन्यत्रापि अथ परिमाणमाह पंचोन्नातिस
प्तमृगस्य दैर्घ्यं अष्टौ च हस्ताः भद्रस्य सप्तोन्नातिनवदैर्घ्यं दशापरिणाहाः अन्यास्यष्टं अत्र हस्तास्तेष
ग्यवोदराणीति कल्पनेन कार्यः तेषां मदवर्णमाह स एव भद्रस्य वर्णो हरितो मदश्च मंदस्य हारिद्रकसन्नि
कोशः कृष्णो मृगस्य विहितो मदस्य संकीर्णनागस्य मदो विमिश्रः गजप्रशस्तामाह नाम्नोच्छतान्व
दनाः कलविंकनेत्राः स्निग्धोन्नताग्रदशनाः पृथुलामुतास्याः चापोन्नतायतनिगूढनिमग्नवंशास्तन्वे
करोमचितकूर्मसमानकुंभाः कलविंकश्चटकः तत्तन्येकजातीयानि रोमाणि तैः तथा विस्तीर्णकर्णह
नानिललाटगुह्याः कूर्मोन्नतौ द्विनवविंशतिवानखैर्निकुमौन्नितानि पुष्करं शुंडाग्रं तथा मूलम
ध्यदेशा नागसंस्थिता देवदैत्यमनुजाः क्रमान्नतः दंतभंगफलमत्र दक्षिणे भूपदेशबलविद्रवप
दं वामतः सुतपुरोहितेभयंतहंति साटकदारनायकान् आद्यविकोटयामाधिकृतस्तस्तोहिता दारमा

रकादाराधिकृताः पुरुषास्तान्हंति भयंकरोतीत्यध्याहारः तथा आदिदेशुभयगर्भं दर्शनात्यापि विस्पष्ट
फलं कुलक्षयं सौम्यलग्नतिथिभादित्रिः शुभं वदतेशुभमतेन्यथापरं क्षीरिमिष्टफलपुष्पपादपेश्वाप
गातटविघट्टनेन च वाममध्यरदभंगखंडनं शत्रुनाशकृदतोन्यथापरं वल्मीकस्थाणुगुल्मक्षुपत
रूमथनः स्वेच्छया हृष्टदृष्टिर्यायाद्यात्रानुकूलंत्वलितपदगतिर्वक्त्रमभ्युन्नमय्य चोद्धैः भद्रस्यासन्नारकालेजन
पतिचमुहुः शीकरं प्रेरतेवातत्कालं वामदांतर्जपकदपरदंवष्टयन् दक्षिणं च स्खलितगतिकरस्मा
त्रकरणीतिदिनंश्चासितिमृदुसुदीर्घन्यस्तहस्तः पृथिव्यां मुतसुकुलितदृष्टिः सप्तरात्रीणां विलोनो रूप
कृदहितभक्षी नैकश्च मोत्सक शाकृद्भे आहितभक्षी रोगजनकं तृणादिवक्षी असृक्रुधिरं तत्साहि
तं सकृत् तथा प्रवेशनं वारीणि वारणस्य ग्राहेण ग्रायभवेन्न पस्याग्राहं यही त्योतरणं द्विपे
स्यतो पालकेनेवृद्धिकरं परस्मात् बंधनभमीराहभद्रमंदमृगमिश्रदंतिनांश्चेतरत्र कनकोपमाःस्त
ताः भसयोहिर दपृष्टिवृद्धिपाय भुजामापिपनुः सुरवावहाः शालाआरज्येष्ठाच्च तु विंशतिरेव हस्ता
द्विघ्नितितमध्यजघन्यशालाविस्तारतस्तात्र्गुणश्चदीर्घान्तिं भाश्चविस्तारसमुच्छ्रिताः स्युः एत
च शालास्तंभाः अत्रपवोक्तिपरिमाणं मध्येवहूनां हस्तिनाम संनिवेशनार्थमतिहस्तिपूर्वोक्तास्ताशालो
नेया: स्तंभानां परिमाणमाह ज्येष्ठांगुलानि खलु ... दनाष्टमनुनागनमध्यस्तु पंचेदशाकनकं
गुलोनः स्तंभप्रमाणविभुताः क्रमशोनिषंगाः प्रोक्तांगुलाईमिदशांवहलं ... भेषानिषंग बंधनर

४५ उत्तवः द्वारमाह द्वारोच्छ्रयः कुंजरस्यामतुल्यो विस्तारोस्य त्र्यंशहीनः स एवाहीनोष्टपञ्चात्मषष्ठांशके
न ग्रालाद्वारं प्राग्उदक् प्रशस्तं अयः पुनः आत्मनस्त्र्यंशस्य षष्ठांशेन विस्तारः एवं च द्वारमुपरिस्तम्भ
मधोभागे महत्संपन्नं भवति बंधनार्थवृक्षानाह चंदनार्जुनशिरीषमधुकदेवदारुखारलार्जुनशाल
रोहिणीखदिरचंपकशाकाः स्यंदनश्चसकदंबविशोकाः शीताः शिवाश्च द्विपबंधनार्थमेते द्रुमाः पुष्टि
कराद्विकराद्विपानां स्तंभार्थमन्ये विहिता रवंतः कार्याः प्रशस्ताः गुणसंप्रयुक्ताः तथा पूर्वोत्तरमुखो नि
वध्यते यः क्षिप्रं स करोति विक्रमाशत्रुः समरे भिनि जितो दीर्घं चापुरवाप्नुयाद् गजः उदङ्मुखो बध्यमुपै
ति नागो योऽर्थस्य वृद्धिं स करोति भर्तुः प्राप्नोति पुष्टिं चिरजीवितांश्च संग्रामकाले ऽपराजयं वेति अ
न्यादिङ्मुखे निषेमाह दक्षिणास्यवदनस्य च बंधो जीवितनाशकरो द्विरदः स्यात् पश्चान्मुखो बंध
स्तं नमानमाह दिग्भ्रमेणान्यां बंधनार्थं द्विपानां स्तं नो राज्ञः श्रेयसे दंतिनश्चौति अन्यादिग्स्थानिषं त
त्पार्श्व एमाह ज्येष्ठो दंष्ट्रो मौनवमध्यमश्चस्तनोष्टहस्ताः कुपितः कनीयान् सर्वे निरवताश्च
तुरश्चहस्ता मानाधिको नाश्च शिवापनस्तु गजानां प्रदर्शनकल्पोपयानि तु हस्ती चिकित्सायां
दृष्टव्यानीति नेह प्रपंचितानि इति सपरिकर गजलक्षणनिरूपणं अथाश्वलक्षणमुक्तं योगयात्रायां दी
र्घग्रीवाक्षिकूटस्त्रिकहृदयपृथुस्ताम्रताल्वोष्ठजिह्वः सूक्ष्मत्वक्केशवालः सुशफगतिमुखो ह्रस्वक
र्णोष्ठपुच्छः जंघाजानूरुवृत्तः सितसितदशनश्चारुसंस्थानरूपो वाजी सर्वांगशुद्धो भवति नरपतेः ४५

शत्रुनाशाय नित्यं ककुटं ललाटोर्ध्वभागः त्रिकं कटिप्रदेशः केशाः शरीरस्थिता वालाः ग्रीवापुच्छगताः गो
वलीवर्दन्यायेन पृथग्ग्रहणं जंघायां जानुनी वृत्तः मंडलाकारः समानिम्नोन्नतत्वरहितास्सिताः
श्वेताः इष्टनिष्टमाह उत्सर्गनिष्ठुरचंदमाससना पश्चाद्वामेचज्वलनं ततो पुरत्रशस्त्रं सर्वांगज्वलन
मष्टद्धिदंतपानां द्वे वर्षे दहनकरणाश्च धूपनं च अतः पुरं नाशमुपेतु मद्रेकोशः क्षयं यातु दंत्र दी
पो ऽपस्यपापोचपराजयः स्याद्रक्तोज्ञमांगज्वलनेजपश्च स्कंधासनांसज्वलनं जयाय वधायपश्चादज्व
लनं प्रदिष्टं ललाटवक्षोक्षिभुजेच भस्मः पराभवाय ज्वलनं जयाय। प्रदेशोपवसानस्तां पतनं क्वेदो
निमित्तादिना कंपो वा वदनाच्छुरज्ज पतनं धमस्य वा संभवः अस्त्वप्रश्न विरोधतानिशादिवानिद्रालस्यध्या
नतासादो धोमुखता विचेष्टितामिदं नष्टं स्मृतं वाजिनां हेषितपरीक्षामाह मिहिरः क्रौंचवद्रिपुवधाय
हेषितं ग्रीवया त्वचलया च सोन्मुखं स्निग्धमुच्चमनुनादिहृष्टवद्ग्रासरुद्धवदनैश्च वाजिनिः पूर्णपात्र
दधिविप्रदेवतागंधपुष्पफलकांचनादिवा द्रव्यमिष्टमथवा परं नवेद्धेषतां यदि समीपतो जयः वामैश्चापा
दैरभिताडयंतो महीं प्रवासाय नवंति भर्तुः संध्यासु दीप्तामवलोकयंतो हेषंति वेद्धंधुपराजयाय
आरोहती क्षितिपतौ विनयोपपन्नो यात्रानुगोन्यतुरगं प्रतिहेषितं च वक्रेण स्पृशति दक्षिणमात्मपा
र्श्वं योश्वः समन्तरचिरात्प्रकरोति लक्ष्मी मुहुर्मुहुर्मूत्रशकृत्करोति नडमानोपनुलोमयायी अ
कार्यभीतोश्रुविलोचनश्च शिवं न भर्तुस्तुरगोभिधत्ते रथपति लक्षणं लोकतएव ज्ञेयं इत्यश्वादिल

दारां अथाभियोज्यनृपाः योग्यायात्रायां शाखयातेषु हरस्पिशिवागर्दनघानतु ल्यंत्यक्तस्नेहाः परिजन
सुहृत्त्वाहनोपस्कंरेषु कष्टंकोनः शर एणमितिवावादिनो यस्यसैन्यविद्विष्टावाप्रचुरपुरुषाः सोभियो
ज्योरूपेण कापोतकेलकमधूनिबस्यसंमाश्रयंते ध्वजचामराणि छत्रायुधादीनि च जानियोज्याय
स्या यवानाहतत्पर्यग्राहः प्रतिपरत्वंसरितामिषोश्च गोषो यवागोष्पज लानापानां अबारिदेशेस
ति तत्र वृक्षेरुद्दे कृतं वापुसुतरुछिन्नावा भंगपातचलनान्यानिमित्तं दरोदनानि चसुरप्रतिमानां अग्नि
रूपमनलेनवि नीनिश्चलानि च यदाप्रज्वलंति प्रस्तातिवैधत्यमको चतुष्पाएवरएवसत्वस्यपुरुषवे
मः प्रदोषकालेककवाकुरावद्वाहिमाग मेवान्यभृतप्रलापः अन्यभृत कोकिलः दीर्घदीनंसह तासा
स्मिपाकोपस्तंलु चैनित्यमेवान्ततोच हन्युपो वायो षितोनिर्घएणश्चेतः काकोनकमिद्राध्युधंचअ
नृतौ शरत्कालादन्यत्रअनतावर्ती द्वाधुधेप्यन्वेतिअहान्तिरिक्तः पवनोतिचंडोगंधवसंज्ञस्यभवे
तुरस्यपतन्ति नवै ब्राहानितरकाणंनक्तंचतारगणसंप्रलगमः एवांतितधान्नियोज्याः इति येन
देशाः नीतिसारे भेदंकुर्वीतयलेन मंत्र्यमात्यपुरोधसां तेषु भिन्नेषु भेदो हि युवराजेतयोजितेअ
मात्यो युवराजश्च भुजावेतौमहीपतेः मंत्रीनेत्रेहि भिन्ने तो भिन्नेकेस्मिन्नपितद्विषः सर्वावस्थां हि मे
धावी नकुलीनं विकारयेत् तत्रोपजापः कर्तव्योयःकोपोनुग्रहःक्षमः आगतान्पूजयेत्स्वामी न्निजा
श्चपारसीत्यजेत् भेदंकुर्वीतमतिमान्निस्पृहोतो बलावसा दंडेनाहस्माहन्यामितिवारेःसंहतेबलं ४९

भिन्नं हि तत्काष्टमिवजंतुजग्धंविशीर्यते इतिभेदं नृपः कुलाततनोपायादिस्योःपुरमितिएवंसाम
दानभयादिनाभेदं कुर्वीतेत्यर्थः अथदूतमेवएमाहकामंदकः पातव्यापत्राहितुपादूतं दूत्याग्निमा
निनं तावविशिनष्टि प्रगल्भः स्मृतिमान्वाग्मीशास्त्रेचास्त्रेचनिष्ठितः अभ्यास कर्मा भूरितो दूतो भवितु
मर्हति तत्रैवविधमाह निःशक्तार्थोमितार्थश्च तथा शासनवाहकः तत्रयो क्लिष्टो तमेवदेशकालोवितंयथ
योग्यमन्यस्याग्रेव ददाति सनिःसृष्टार्थः यथापांडवानांदूतेवासुदेवः यावत्संदिष्टवक्तामितार्थः शा
सनहारः प्रसिद्धः कृतं प्रत्याहनाविज्ञातपुरे राज्ञा प्रविशेच्चनसंसदिकालमीक्षेत कार्यपरमिनुज्ञा
तश्चनिष्पतेत तन्निष्पतेदुपाविशेत् तस्माश्वतत्राचराद्वसयुगे तज्ञानमेवचाद्विष्टं राज्ञोविजानीयात्को
शमित्रबलानिच उद्यतेष्वपिशस्त्रेषु यथोक्तंशासनंवदेत् रागापरागौजानीयात् कोशमित्र
बलानिच उद्यतेष्वपिशस्त्रेषु यथोक्तं शासनंवदेत् रागापरागौजानीयात्प्रकृतीनां च भर्तरि
मलेननाशीद्रव्येण कर्मणा च महीयसा कुर्याच्चतुर्विधंस्नोत्रं पक्षयोरुभयोरपि तीर्थाश्रमसुर
स्थाने शास्त्रविज्ञानहेतुना तपात्वेजनोपेतैःस्वचरैः सहसंवदेत् प्रतापंकुलमैश्वर्यंत्यागं
मुत्थानसौष्ठवं अक्षुद्रतां च दाक्ष्यंच भर्तुःसर्वत्रकीर्तयेत् हेसंता संहितानिष्टवचनं कामंक्रो
धं च वर्जयेत् वै तस्मीमाश्रयेद्वृत्तिनान्यद्गाश्रितां सदा नान्यं ग्रपेत्राभवस्त्वं वदीद्धिं घात्परस्य
च भावं तर्गतिं उपंगुत्तोमत्तश्चभाषते तस्मादेकः स्वपन्नित्यंस्त्रीमद्येवविवर्जयेत् राष्ट्रात्

यंतपालानां आत्मसात्करणं तथा युद्धाय प्रस्तारमत्तो नेष्टुत कर्मेति कथ्यते धूर्तेनैव नरेंद्रस्तु कुर्वीत
रिविमर्शणं स्वपक्षे विविजानीयात् परदूतविचेष्टितं इदं कर्म निसृष्टार्थस्यैव चराश्च का नीतिसारे तपस्वि
लिंगिनो धूर्ताः पिण्याशल्योपजीविनः चरास्चरेयुः परितः पिबंतो जगतां मनः निर्गछेयुर्विशेयुश्च सर्वदा
नाविदोत्वहं सूक्ष्मनुत्तं हि चारेण परस्परद्विविधचेष्टितं स्वपक्षे परपक्षे जागर्ति वाडवत् महीपतिः विवस्वा
निव तेजोभिर्जनस्थानि विचेष्टितैः राजा वरे जगत्कृत्स्नं व्याप्नुयाल्लोकसंमतैः एते ज्ञेयास्तु संचाराः
सर्वनान्योन्यवेदिनः प्रकाशश्चाप्रकाशश्च चरस्तु द्विविधः स्मृतः अप्रकाशोयमुद्दिष्टः प्रकाशो दूतउच्य
ते तथा जडमूकांधबधिरछद्मानः पंडकास्तथा किराता वामनाः कुब्जास्तद्विधायेच कारवः भिक्षुकाश्चा
रणा दास्या नानाकायविकलाविदः अंतःपुरगता वार्ता आहरेयुः पुरालिता छत्रव्यंजनभृंगारस्नान
वाहनधारणं महावातविहितानि विधुरन्ये च संगताः सदा व्यंजनकर्तारः केल्पकाः स्नाचिकास्त
प प्रसाधकाभोजकाश्च गात्रसंवाहका अपि जलतांबूलकुसुमगंधसंपन्नदायकाः कर्तव्यावरा
गा येते ये चान्येप्यासवर्तिनः इति दूतचारप्रपंचः अथ प्रयाणयोधस्वरूपमाह वराहमिहिरः सूरकृ
ता स्त्रमराः कुलजाताः स्वामिहिता बलिनः कृतयत्नाः दृष्टगुणा बहुबांधवमित्रा नागकवेष्टभुजा
कविनाम्ना घ्रमरेश्वरगोष्टषनादाः स्पनदष्टाः शुकसन्निभनासाः कुंकुमराजिनिमीलितने
त्राः उन्नतकंधरमस्तकहासाः दंष्ट्रागौरा प्राप्तिताश्च पुरोणं गास्तिबहवोयुज्जलकर्णलक्ष्याः का

कर्तोत्कुटीकृतवक्त्राधर्ममतो विविधायुधहस्ताः अथ प्रयाणे विशेषयोगपात्रायां अंतःपुराद्वा
स्थनिवेशनाद्वासिंहासनाद्भिपस्तिशाद्वा कुर्यान्निरेंद्रः प्रथमं प्रयाणं विप्रैः स्नातोग्रैः कृतमंगलाशीः द्वि
जो विष्णुक्रमाद्यं मंत्रेणानेन दापयेत् इदं विष्णुर्विचक्रमे इति पादं समुद्धरेत् अमुकस्य वधाय दि
द्विषं क्षितिशोन्यसेत् मंगलानि ततः पश्यन् स्त्रानृपश्चैवं नरनृपो व्रजेत् अथ दर्शनीयानि शाकुनेव
राहमिहिरः वाचः शुभाः स्नारस्तचाषबर्हिणः कादंबहंसाश्च सजीवकाः का कच्छपकात्कव नातपृष्ठ
गोश्रीवृक्षबालव्यजनानि चंदनं दधिमधु घृतरोचनाकुमारि ध्वजकनकांबुजभद्रपीठासिंहासि
स्तितवृषकुसुमं वराणि मीनद्विजगणिका भजनाश्च चारुवेषाः ज्वलिताग्निखिफला क्षतेक्षुभ
क्ष्यद्विरदमृदंकुशचामरायुधानि मरकतकुरुविंदपद्मरागाः स्फटिकमणिप्रमुखाश्च रत्नभेदाः
स्वयमेव परविमान्यपलतोषाद्यदिकल्पितानि भवंति मंगलानि सज्जयति सकलं ततो धरित्रीं गृहणद
गालभनक्षुतं रूपास्यं इदं मंगलं ग्राह्यं दुष्टवंसंस्पृष्टवं चेत्पथः अनिष्टफलान्युक्तानि ते नैव कार्या
सौषधकृष्णधान्यलवणक्लीवास्थितैलं वृषायं कांगार गुडाहि चक्रं शकृतः केशायतं धिताः वांतोन्म
त्तजडेंधनास्तृणतुषक्षुत्क्षामतक्रारयो मुंडाभ्यक्तविमुक्तकेशपतिताः काषायिणश्चाशुभाः पान
दिने क्षीराश्ममगवजनं तु ज्योतिःशास्त्रे ज्ञेयं एवं मंगलामंगलभिन्नदर्शनानि निषिद्धानापीष्टलानिद्रति
ज्ञेयं देशविशेषे विशेषमाह कुक्कुटारिभकारिकाशिवाचस्पारवापिंगलिकान्यपुष्टामावाः प्रशस्ता

४८ गृहे गोधिका च पुंसं ज्ञका येव पतत्रि एण्श्च तथास्येनोक्तं ढः पूर्णकूटः कपिंज्ञश्रीकर्णच्छिकार कपिश्च
काजाः नैऋत्ये संनिमापे च विस्थिद्विपौ च वामे हिता दक्षिणे भागसंस्थाः आस्फोटितावेडिते संखतूर्य
पुण्याह वेदध्वनिगीतशब्दाः वामाप्रयाणे शुभदा नराणां आक्रंदितं दक्षिणतः परेषां आस्फोटनेमंदम्
धुधुं आह्वानेडितं तस्तवशब्दः भारद्वाजपवज्रबर्हि चाषनकुलाः संकीर्तनाद् दर्शनात् क्रोशतः शुभप्रदा
न सर्पदृष्टः शिवायक्कचित् गोधाशूकरजाहकाहिवराकाः पापारुजाती कृने धन्यं कीर्तनमहन्
वारस्फलं तद्य त्वपाश्च मनने नकुलस्य मृगस्य पक्षिणां चापोदक्षिणे भागस्ति च नेशुभद श्वशृगा
लवनेषु कुक्कुराः रातप्रतोस्तमये च दक्षिणे क्वचिदपवादमाह निरूपहतमनोज्ञवृक्षसंस्थाः शु
चिरुचिरंवनिसस्थसंस्थिताश्च शुभातिप्रदिवसर्क्षलग्नकाले अशुभं तोपि शुभप्रदः प्रदिष्टः
प्रभग्नशुष्कद्रुमकंटकेषु श्मशानभस्मास्थितुषाकुलेषु प्राकारभग्नालयदर्दरेषु सौम्योपिपा
पः शकुनः प्रकल्प्यः तथाहुर्द्वात्रिंशद्गाद् इतभीतमत्तवैराहयुद्धामिषकांक्षिणश्च सीमांतनयंत
रिताश्च सर्वे ना चिंतनीयाः सदसत्फलेषु इति प्राणि शकुनः आप्याणिनः स एव रिक्तो नुकूलः प्रा
कलशो जलार्थमभ्युद्यतः स्त्रियः प्रयाणे विधार्पितो चौर्यसमुद्भिवानां वाणिक्रियाभ्युद्यमिना
मतीनां विशेषमाह यानं धुरंगरहितं वृहतीच कृत्स्नगर्भेण चातिमहतो पुरतः स्थिता स्त्री आगच्छ ४८
ति पृष्ठलिंग रुदितं वाक्ति मर्ध्यशब्दः स्थिरश्च गमनं प्रतिषेधयंति क्षुते आह सर्वत्र पापं क्षुतमुद्दिष्टं

ति गोस्तु क्षुतं मंगलकं प्रियासो मार्जार एव सत्वतनं च पाठवत्रिसपमंगलश्च नुगोभनाय तथा द्रव्याणि शुक्ला
नि तुरंगमश्च पूर्वेण्याम्नेन राववंच मांसं पश्चात् कुमारी दधि चातिशस्तं सौम्येन गोब्राह्मणसाधवश्च त
था काकः शुभो दक्षिणे तस्मात् कुमारी दधि चातिशस्तं सौम्येन गोब्राह्मणसाधवः तेषामन्येषु नेत्रे शुचि
पर्ययेन एप पूर्वदेशे दक्षिणे काकः शुभः अन्यस्मिन्वाम इत्यर्थः तथा क्रोशाद् ऊर्ध्वं शकुनो विफलं
निष्फलं प्राहुरेके तत्रान्निषेधप्रथमशकुनं मानये त्वंचषट् च विज्ञोपामान्तपतिरशुभेषोडशे वाद्वि
तीये प्रत्यागच्छ भवनमिति यद्यानिष्टस्तृतीयः प्रयाणे प्रथमं यत्र शकुनं जातं तन्नैव स्थित्वा एकादश
प्राणानतिवाहयेत् पुनः प्रस्थानेयद्य शकुनंततः षोडशततोप्य शकुने गृहे आगमनं एवं कुशना
निग्रहबलादीनिवीक्ष्य राजा स्वयं यायात् स्वस्यग्रहाद्यनुकूल्याभावे तदुक्तं परास्थिनमसंज्ञपा
पं प्रेषयेत् यथोक्तं योगयात्रायां शत्रुर्विधाय शचिवं शुभदैव युक्तं आज्ञापयेन्नृपतिरात्मनि दैव
हीने इति ग्रहाद्यानुकूल्यं ज्योतिःशास्त्रादवगंतव्यं अथ स्कंधावारस्थानं नीतिसारे पापादिरिपुना
म्यादेशे भूभागे भूभागे साधुसंमते स्कंधावारविशेषज्ञः स्कंधावारं निवेशयेत् मध्यदेशे समध्या
दगारमुपकल्पयेत् उपांतं च पुराकारं महाद्वीपस्तमावृतं पालिशाहेणभुक्तं चरप्यपतिसमा
वृतं तन्मध्ये मानसाल्लादिमहन्मौलबलावृतौ अंतःकोशागृहोपेतं कारयेद्राजमंदिरं मौल
भृतश्रेणिसुहृद्द्विषदाटविकं बलं राजहर्म्यं समावृत्य क्रमेण विनिवेशयेत् हस्तिनो लब्धनामान

५० सुरंगास्तु मनोजवाः गृहोपकंठे नृपतेर्वसेयुः स्वाप्तरक्षिता सुहृद्योग्यो महामंत्री सन्नद्धसाध्वधिष्ठितः
तिष्ठेन्नृपतेर्द्वारि वेगवांश्चतुरंगमः निशि नान्यो बहिर्गच्छेद्द्वारि वारित ततः परं सज्जायकरणं नित्ये
त्सर्वः कार्योन्मुखो जनः तथा बहिश्चखातान्कंछन्नान् तृणैरुपरिसंवृतान् परसैन्यविघातार्थं सर्वो
भूमिं विनाशयेत् केचित्कंटकशाखाभिः क्वचित्कीलैरयोमुखैः दूषयेत्परतोमार्गमुपधादकैरपि निम्न
ढश्चपपाषाणं स्थाणुवल्मीकनिहतान् उन्नममध्यममभेदास्त्रैवा यस्मिन्देशेऽल्पकालं सैन्यबाधा
मभंसयः परस्याविपरीताश्च स्मृतो देशः स उत्तमः आत्मनश्च परेषां च तुल्यबाधामभंसयः यत्र म
ध्यमे त्विहोदेशः शास्त्रार्थचिंतकैः अरातिसैन्यबाधायामसुपयार्तमहीतलः आत्मनो विपरीतश्च
सर्वदेशोऽधमः स्मृतः स्कंधावारं विचिनाद्धि कम्पंदकः दिव्यांतरिक्षैः क्षत्यापि वैश्याप्य दूषितः निचैः
प्रवृत्तपवनो भूगाजीत तनमंगलः हृष्टपुष्टजनः साधुः सुगंधिज्वलिताननः इत्यादिलक्षणोपेतः स्कंध
वारः प्रशस्यते शस्तोऽस्मिन्द्विविधो भंगो ज्ञेयोऽन्यस्मिन्विपर्ययः शकुनाद्युपेतो जयो शकुनाद्युपेते भं
ग इत्यर्थः सेनापतिः कोनीतिसारे कुलोजतजानपदं मंत्रज्ञं मंत्रिसंमतं दंडनीतेः प्रयोक्तारं अ
व्येतारं नयलतः प्रभावोत्साहसंपन्नमाजीव्यमनुजीविनां नित्याकारणवैराणामकर्तारमना
विलं युतानुबंधिकर्माणमत्यामित्रबहुश्रुतं गजाश्वरथचर्यासु शिक्षितं त्यागिनं समरे युद्धभू
मिविभागज्ञं सिंहवज्रद्धविक्रमं अदीर्घसूत्रं निस्तंद्रममर्षणसमुद्धतं हस्त्यश्वरथशस्त्राणां सम्यक् ५०

वक्षणवेदिनं देशभाषास्वभावज्ञं लिपिज्ञं सुदृढं स्मृतं निशाप्रचारकुशलं कुशलज्ञाननिश्चितं दृष्टि
मार्गविज्ञानसंपन्नं तद्दत्तसेवितं क्षुत्पीपासाश्रमत्रासशीतवातोष्णसहिष्णुः आनाहितभयाल्लानिशा
नुपक्षभयावहं भेत्तारं परसैन्यानां दुःसाध्याहितनिश्चयं भग्नानां च स्वसैन्यानां अवष्टंभस्य कारकं
वरदृतप्रचारज्ञं प्रहारं भकलोपमं शश्वत्संस्निद्धकर्माणं सिद्धिः क्रमनिषेवितं इत्यादिलक्षणोपे
तं कुर्वीत ध्वजिनीपतिं तस्य कृत्यमुक्तं ध्वजिनीं च सदोद्युक्तः संगोपायेद्दिवानिशं नद्यद्रिवनदुर्गेषु
यत्र यत्र भयं भवेत् सेनापतिस्तत्र तत्र गच्छेद्व्यूहकृतैर्बलैः व्यूहास्तु मकरश्येनशूचीशकटवज्रस
र्वतोभद्रभेदात्षोढा तेषां विनियोगश्चोक्तो महाभारते यायाद्व्यूहेन महता मकरेण पुरो भये श्ये
नेनोभयपक्षेण सूच्या वा धारवक्रया पश्चाद्भये तु शकटं पार्श्वयोर्वज्रसंज्ञितं अन्ये च गरु
डादयो व्यूहभेदा नोक्ता तेषामेषेवांतर्भावात् सर्वतः सर्वतोभद्रं भये व्यूहं प्रकल्पयेत् यच
नोक्तं नीतिसारे नायकः पुरतो यायात् प्रवीरपुरुषावृतः मध्ये कलत्रं कोशश्च स्वामी फल्गु च
यद्धनं नायकः सेनापतिः फल्गु अत्रादितं दुर्बलं प्रयामित्यर्थः पार्श्वयोरुभयोरश्वा वाजिनां पार्श्वयो
रथा रथानां पार्श्वयोर्नागा नागानां चाटवीबलं पश्चात्सेनापतिः सर्वं पुरस्कृत्य कृती व्रजेत् यायात्सन्नरुद्धैन्यो
खिन्नांश्चाश्वासयन् परं एवं सेनापतेरग्रे यानमुक्तं अधुना पश्चाद्यानं अतो ज्ञायते अग्निपातापश्चा
द्याता चेति सेनापतिद्वयमिति शतसेनापति व्यूहानिरूपणं अथ कूटयुद्धेन शत्रुमारणसमयः

५१ क्तो नीतिसारे दीर्घाध्वनि परिश्रान्तं क्षुत्पिपासाहितश्रमं व्याधिदुर्भिक्षमरकैः पीडितं दस्युविद्रुतं घो
राग्निभयवित्रस्तं दृष्ट्वा तत्समाहितं पङ्कपांसुजलस्कन्धं व्यस्तं श्वासातुरं तथा प्रसुप्तं भोजने व्यग्र
मभूमिष्ठमसंस्थितं एवमादिषु जातेषु व्यसनेन समाकुलं स्वसैन्यं साधु रक्षेत परसैन्यं च घात
येत् विशिष्टो देशकालाभ्यां भुक्तः प्रकृतिभिर्बलैः कुपात्रिकान्वाप्युच्चैः कूटयुद्धविपर्यये कूट
युद्धं नाम विद्याकृच्छास्त्रादिना घातनं लोके प्रसिद्धं किंचिदुक्तं नीतिसारे पुरस्ताद्विषमे देशेऽपि
ह्याद्धन्यात्तु वेगवान् जितमेवं व्यनिम्बस्तं हन्याच्छत्रुं व्यपाश्रितः विलोभ्यापि परानीकमप्रम
त्तो विनाशयेत् अक्लक्लेरस्तापाद्रात्रौ प्रजागरकृधमं दिवासुप्तमाहन्यान्निद्राव्याकुलसैनि
कं प्रातःसंगवसैन्यद्धमपरान्हे विनाशयेत् निशि विस्रान्तसंसुप्तं तत्स्नौतिकविधानवित् इत्य
वं कूटयुद्धेन हन्याच्छत्रून्न लघुत्वितः वर्धते मंत्रमित्यादि सत्रवस्तु प्रकीर्तितिः अश्वत्थाम्नोऽपि जलीपा
तानयमार्गकृविशारदः साधु प्रमत्तं व्यवसायवत् येन प्रकारेण परं निःहन्यात् चरैः समावेदितत
त्प्रचारः शंकेत तेनैव ततोऽप्रमत्तः नित्यमिति नित्यात्कूटयुद्धेषु शत्रुं न हि तिरपाति धर्मं च येनाऽत्रु
न्नाशः अश्वत्थामेव सुप्तं पांडवानामनीकं निशि सुनिशातशस्त्रो द्रोणसूनुर्जघान अत्र ब्राह्म ५१
णं वेजं हन्यात् ब्राह्मणं तु स्वस्य वधाप्युमायां तं निवारयेत् यदा निवारयेमपि कर्तुं मन्यत्कस्तादो
हन्यादेव यथाह मनुः गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतं आततायिनमायान्तं हन्यादेवाविचारयन्

नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चनेति कात्यायनोऽपि आततायिनमायान्तमपि वेदान्तगं रणे जिघां
संतं जिघांसितं जातेन ब्रह्महा न वेद्भवति अतो जिघांसन् एव विप्रस्य मारणं न तु सत्त्वादेः अत्र विज्ञानेश्व
रः मनुवाक्ये वा शब्दात्कात्यायनवाक्ये अपि शब्दात्ब्राह्मणवधे तात्पर्यं किं त्वेतादृशे ब्राह्मणेऽपि वध्यः किं
मुतान्य इति कैमुतिकन्यायेन तादृशान्यवधपरमित्याह वस्तुतः अनेन दोषमाह उद्यम्य शस्त्रमायान्तं भ्रू
णमप्याततायिनं निहत्य भ्रूणहा तस्मादहत्वा भ्रूणहा भवेदिह आत्मघाती भवेदित्यर्थः बृहस्पति
रपि स्वाध्यायिनं कुले जातं यो हन्यादाततायिनं अहत्वा भ्रूणहा स स्यान्न हत्वा भ्रूणहा भवेदिति
सवत एवात्मानं गोपायेदिति श्रुतिरपि अतः स्ववधार्थमागच्छन् ब्राह्मणो वध्यः परवधार्थं गच्छन् स्वयं न
वध्य इति तात्पर्यं एतत्परमेव बार्हस्पत्यं आततायिनमुत्कृष्टं वृत्तस्वाध्यायसंयुतं यो न हन्याद्वधप्राप्तं सो
ऽश्वमेधफलं लभेदिति एवमेव चन्द्रिकाशयः यत्तु धृष्टद्युम्नस्य द्रोणवधे कुलक्षयं कृतेन तद्ब्राह्मणवध
निमित्तमेवाकिंतु न्यस्तशस्त्रवधनिमित्तं तादृशस्य ब्राह्मणस्य वधे न्यायपक्षपाददोषाप्तिस्यात् प्रजा
पीडनमुक्तं भारते उपरुन्धन्ति राजानो भूतानि विविधानि च तद्वत् विजयं प्राप्य वर्धयन्ति पुनः प्रजाः
तथा तावद्बलेनाऽपीडयेच्च शत्रोः प्रकृतयः स्वयं वशं जाते पुनस्तास्तु पितृवद्वृत्तिमाचरेत् अथ धर्म
र्ममाह मनुः समोत्तमाधमैराजा त्वाहूतः पालयन् प्रजाः विनिवर्तेत संग्रामात् क्षात्रं धर्ममनुस्मरन्
तथा आहवेषु मिथोऽन्योन्यं जिघांसन्तो महीक्षितः युध्यमानाः परं शक्त्या स्वर्गं यान्त्यपराङ्मुखाः योधान्

५२ प्रकृतस्तु पदे त्र्यक्षो वराहमिहिरेण अभिज्ञनयुतामयं यो यं जनाक्रूपयति बोधनु जिपरत्रौ सत्क्यांचक्रेत
पैवकृतश्रमाः मपि च भवतामक्तिस्ने त्वरूपं नजयो मम मेधिरूदं तु रक्षस्पाद्याक्रांतं नवद्भिरिदं यथा तथा पुराणे
पदे मोक्षतान्वर्तयेत् तपो हि ज्योतिष्टोमादियज्ञैः स्वर्गाद्याप्तिस्तत्र च ज्ञानाद्यनेकसाधनं महत्कष्टाया
ससाध्यं तपो पासनाद्यपि चास्मादितपस्तु च लोके स्वर्गादिकं स्पष्टमेव योगोपि वायुनिरोधो नाहारनिद्राव्याप
मानिरोधनादिना दुःसाध्य एव सर्वत्र च कीर्तनं कृते पुण्य पक्षः अतः सर्वापेक्षया रणे मरणमेव स्वल्पा
यासमसाध्यसाधीयः तत्र हि पापिनामपि स्वर्गः किमु तान्यस्य तदुक्तं योगयात्रायां द्वैपायनेन मुनिना मनु
ना च धर्मयुद्धेषु येनिगदिता विदितास्तु तेषां स्वाम्यपर्गो द्विजा हि ते त्यजतां शरीरं लोकाभवति सुजना
विपुलं यशश्च तपस्विभिर्यस्तु चिरेण लभ्यते प्रयत्नतः सत्त्रिभिरिष्टया च व्रजंति तां गतिमनस्वि
नो रणेश्वमेधे यश्च यतामुपागता स्वर्गस्य मार्गा बहवः प्रदिष्टाः स्तोकं च साध्याः कुटिलाः सविघ्नाः निमेष
मात्रेण महाफलाय मजुश्च पंथाः समरे व्यसुत्वमित्यपि तथा संरक्षमाणमपि नाशमुपैत्यवश्यं एत
च्छरीरमवहाय स्तु हत्वा तथापि तत्किं वरं प्रलुपता सुदृढां समक्षां कीर्तिं घ्नतः पर बलं भृकुटीमुखस्य
हातान्मातेति च वेदनार्तः किं रंकमकुनमृत्रककफान्तु लिप्तः वरं मृतः किं भवने किमाजौ सदृशदं ५२
तवदंभीमवक्रः तथा यस्य तपो न जना कृपयति नो मरणं समरे विजानं वा न श्रुतदानमहाधनता
वा तस्य भवः कृमिकीटसमानः लोकोस्तु भक्तिषु तु तावदन्यः परा सुखानां समृद्धपुंसां पल्योपितेषां

न हियासुखानि सुरस्तनीनामवलोकयंति शत्रुसैन्यमवदार्य वर्त्ततां पत्युरखंतु रूपयामितादनं स्व
एवतां स्वपचरसोपपन्नवारहंदिग्वधूवदनकर्मपूरकान् निपतति निजस्सिद्धियस्य सिंहरुस्तु तनुस्थाता
धिकमांसराशिम त्तिः पिबति च तदसृक्शुदेष्टगंधं वदनग्रंतां श्वचरानैः प्रमज्य सुकान् भारते इंद्रांब
रिषसंवादे इंद्र उवाच संक्षिप्तेन रणे वर्णं न कृत्वा तन्म ध्येयं मृतस्य फलमाह भर्तुरर्थं तु यः शूरो विक्रमे
द्वाहिनीमुखे भयान्न विनिवर्तेत तस्य लोका यथा मम यश्च शूरो वृक्षते कंचित्सहायं विजये स्थितः
जीवग्राहं प्रगृह्णाति तस्य लोका यथा मम आहवे निहतं शूरं न शोचेत कदाचन अशोच्यो हि ह
ते शूरः स्वर्गलोके महीयते न चान्नं नोदकं तस्य न स्नानं नाप्यशौचकं हतस्य कर्तुमिच्छंति तस्य लोकां
न मे श्रृणु मे वराप्सरसां सहस्त्राणि शूरमायोधने हतं त्वरमाणाः प्रधावंति मम भर्ता भवेदिति एत
त्तपश्च पुण्यं च धर्मश्चैव सनातनः चत्वार आश्रमास्तस्य यो युद्धे न पलायते तथा न हि शौर्यात्परं
किंचित्त्रिषु लोकेषु विद्यते शूरः सर्वं पालयति सर्वं शूरे प्रतिष्ठितं चराणामचरा अन्नमदंष्ट्रा दंष्ट्रिणामपि अ
पाणयः पाणिमतामन्नं शूरस्य कातरा समानपृष्ठोदरपाणिपादाः पश्चाच्छूरं भीरवो नु व्रजंति अ
तो नपाताः प्रतिपत्य भयः कृतांजलीमुपतिष्ठंति शूराः योग्ययात्रायामपि किंचिन्मुकुलबाहुपंज
रैः हाराग्रकृष्ट प्रवरकपीडनं रमयंति विमानसंस्थिता सुरवधूगतिसुदारिणश्चेतान् एकतोस्य
सुरसुंदरीजनः आपतत्यतिसुयुत्सतोन्यतः पाप्मना सह पलायते यतः शोकतः कुलकलंककारकं

तथाचत्रैकिमस्मिन्वदनास्रद्रुसंवापत्न्यामिनोपेगिरण्यंतिनास्तन्नउद्धात्नरणेष्टोविदितोरिमध्येयद्वालि
त्रास्तिछतिसाहसंततनकेवलंगात्रविभूषणानि क्षतानिशस्त्रस्पर्शेनकृतानि यत्रास्तरोमूलिकाविक्षता
नितान्येववंशस्यविभूषणानि भंगेजातेप्रसादंतौफलातित्रापस्तत्रैवश्रेष्ठयोधेषुवपर्यंत्रस्त्राण्याजौ
प्रवृत्ताव्यसनःकृतापे उद्धानिनावाजिकृताध्वलोकस्तेषांविमानान्यवलोकयंति अश्वमेधप्राप्त
लोकेभ्योप्युत्तमंलोकंयांतीत्यर्थः येरश्वमेधोविहितःफलंवदंवैबुद्धिज्ञैर्वाश्रुतिशास्त्रकारैः तैरेवमं
गेप्रतिलोमगस्यपदेपदेवाजिमखःप्रादिष्टःसमृद्धिं तंसंयुगस्तंप्रहारैःपरस्परतिस्तुप्रप्राजिबुद्धन्तुल्यं
आत्मानमंकेषुसुरांगनानांमंदाकिनीमारुतवीजितांगाः यत्तुपराशरवचनं द्वाविमौपुरुषौलोके
सूर्यमंडलभेदिनौ परिव्राड्योगयुक्तश्चरणेचाभिमुखंहतइतितत्रपरिव्राजणत्तस्यापिमोक्ष
इतिकेचित्वाचक्षते युक्तंतुतमेवविदित्वातिमृत्युमेतीत्यादिभिःश्रुतिभिर्मोक्षंप्रतिसाधानत्वावगमा
द्रणस्यचज्ञानसाधनत्वाभावेनज्ञानानुत्पत्तेर्नमोक्षइति यत्तुवचनंनतद्साधारत्वेनरणस्यमो
क्षफलंब्रवीतियोगयुक्तइतिपदंयोगेजातज्ञानोक्तेः प्राक्स्वतस्ययेलोकासोरणेमृतस्यभवतीत्येत ५३
संस्तवेनाप्युपपन्नंनरणमरणस्यमोक्षसाधनत्वंगमपतियोगस्यतुउक्तहितुत्वमेतेनयोगःप्रयुक्तइ
तिसूत्रेनिरूपितइतिविस्तरःसीमांसायांपस्तुकाशीमरणेनमोक्षइतितत्रापिनकाशीमरणंसाधनंकिंतु

ज्ञानवज्ञानंचविशिष्यगुरोः शिवस्योपदेशाद्ध्रुवमेवजायतइतिविस्तरस्तुक्तस्मिन्नुपानेहप्रतन्यतइ
तिदिक् भगवद्गीतायामपिश्रीभगवतायुद्धमेवक्षात्रियस्योत्कृष्टमुक्तं स्वधर्ममपिचावेक्ष्यनविकंपितुम
र्हसि धर्म्याद्धियुद्धाच्छ्रेयोन्यत्क्षत्रियस्यनविद्यते यदृच्छयाचोपपन्नंस्वर्गद्वारमपावृतं सुखिनःक्षत्रि
याःपार्थलभंतेयुद्धमीदृशं अथचेत्त्वमिमंधर्म्यंसंग्रामंनकरिष्यसि ततःस्वधर्मंकीर्तिंचहित्वापापम
वाप्स्यसि अकीर्तिंचापिभूतानिकथयिष्यंतितेव्ययं संभावितस्यचाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते भयाद्र
णादुपरतंमंस्यंतेत्वांमहारथाः येषांचत्वंबहुमतोभूत्वायास्यसिलाघवं अवाच्यवादांश्चबहून्वदिष्यं
तितवाहिताः निंदंतस्तवसामर्थ्यं ततोदुःखतरंनुकिं हतोवाप्राप्स्यसिस्वर्गंजित्वावाभोक्ष्यसेमहीं त
स्मादुत्तिष्ठकौंतेययुद्धायकृतनिश्चयइतितथाविराटोभारते गजोगजेनयातव्यस्तुरगेणतुरंग
मः रथिनाचरथीयोज्यःपत्तिनापत्तिरेवच यथायोग्यंतुसंयोज्यघनधर्मेणनहीयते एवमसंभवेप्रका
चेति पलायनेदोषमाहमनुः यस्तुभीतःपरावृत्तःसंग्रामेहन्यतेपरैः यत्किंचिद्दुष्कृतंतत्तुतत्सर्वं
प्रतिपद्यते भर्तास्यसुकृतंकिंचिदमुत्रार्थमुपार्जितं भर्तातत्सर्वमादत्तेपरावृत्तहतस्यच उपपुराणे
योगयात्रायां जीवतोपिनिहतस्यवारणे धर्मएवविहिनस्त्यस्यद्ध्यतः निश्चयात्तुमरणंहिसंग्रा

५८ रं नैव भीरुरजरामरः क्वचित् मानमात्रमवलंब्य युते कीटकोपि विहगोप्यवाप्नुते कोलिनामपुरुषस्य
तेद्रणं स्वर्गमानसुखकीर्तिवित्तदं नानामुरणेपि यदस्ति मरसपास्य नास्ति मृत्योर्भयमिति युक्तमतो
न्यतः त्वयात्तु अप्यमरणमवश्यमेव जंतोः किमिति मुधा मलिनयशः कुरु धर्ममिति अवध्यानाहम
नुः न च हन्यात् स्थलारूढं न क्लीबं न कृतांजलिं न मुक्तकेशमासीनं न तवास्मीतिवादिनं न सुप्तं न
विसन्नाहं न नग्नं न निरायुधं नायुध्यमानं पश्यंतं न परेण समागतं न परेण समागतं न भीतं न प
रावृत्तं सतां धर्ममनुस्मरन् राजधर्मेषु वृद्धो बालो न हंतव्यो नैव स्त्री नैव च द्विजः तृणपूर्णमुख
श्चैव तवास्मीति च यो वदेत् शंखः न पानीयं पिबंतं भुंजानं नोपानहौ प्रमुंचंतं तनावर्माणं सवर्मानुस्त्रि
यं न करेणुं न वाजिनं न सारथिनं न दूतं ब्राह्मणं न राजानं मराजा हन्यात् रणे वदानसुक्तं नीतिसारे
प्रत्यग्रे कर्मणि कृते श्लाघमानः कृतादरः योधेभ्यस्तु ततो दद्यात् कोटिहोतुर्नयुध्यते नृपारूप्यं
हेम चकुप्यं योयज्जयति तस्य तत् दद्यात् हस्त्यवं तु रूपं च हस्त्यायोधान् प्रहर्षयन्नितिद्रजितवीरोस्मा
हंगत्र धर्मयुद्ध एवं राजा पाररा द्वाज्जितो ताएव प्रजाः पितृवत्पालयेत् तच्चोक्तं पूर्वमेव अ
यवीरोत्साहगर्भो निंदापरिहारः भारते युधिष्ठिरं भीमप्रश्ने भीष्मं प्रति क्षात्रधर्मान्न पापी
यान् धर्मोस्ति भरतर्षभ अभियाने च युद्धे च राजा हंति महाजनं अपश्यत्कर्मणा केन लोका ५८

नृजयति पार्थिवः विद्धन् जिज्ञासमानाय प्रब्रूहि भरतर्षभ निग्रहेण च पापानां साधूनां ग्रहणेन
च यज्ञैर्दानैश्च राजानो भवंति शुचयो मला उपरुंधंति राजानो भूतानि विजयार्थिनः त एव विज
यं प्राप्य वर्द्धयंति पुनः प्रजाः आपतत्विभ्यतिपापानि दानयज्ञतपोबलैः अनुग्रहेण भूतानां पुण्य
मेषां विवर्द्धते एवं शस्त्राणि मुंचंतो घ्नंति वध्यान्नेकधा तस्यैषां निष्कृतिर्दृष्टा भूतानां भावनं पुनः
यो भूतानि धनाज्यासा वधात्क्लेशयन्नृपः क्षितिं दस्युभ्यः प्राणदानाच्च स धर्मः सुखदो विराट् स सर्व
यज्ञैराजानो राजाप्याभयदक्षिणः अनुभूय हि भद्राणि प्राप्नोतींद्र सलोकतां ब्राह्मणार्थे समुत्पन्ने
यो भिनिःसज्य युध्यति आत्मानं यूपमुत्सृत्य स यज्ञोनंतदक्षिणः आभीतो विकिरन् शत्रून् प्रति
तिष्ठन् युगे यावंतः शोणितं तेलोकान्सर्वान्कामदुघाक्षयान् पदस्पर्कधिरंगात्रोदाहवेषु प्रवर्तते
य इति धर्मविदो विदुः तथा पतत्यनिमुखः शूरः पराक्षतः यत्नौयते आस्थायतस्यपरमं ध्यानं सहा
पान्विषमेत्यजेत् मास्मतास्तादृशास्तात मोदिष्ठाः पुरुषाधमान् ये सहायान् रणे हित्वा स्वस्ति
मनोगृहान्ययुः अस्वस्ति तस्मैः कुर्वंति देवा इंद्रपुरोगमाः त्यागेन यः सहायानां स्वान्प्राणान्त्रातुमि
च्छति तं हन्युः काष्ठलोष्टैर्वा दहेयुर्वा कटाग्निना पशुवन्मारयेयुर्वा क्षत्रिया ये स्युरीदृशाः अनीदृशः

अभीरवः शूराद्युत्सर्पः अधमक्षत्रियस्त्वेषपदश्यामरणं नवेत् विसर्जनश्चेष्वपि तन्निरूपणं
परि देवयन अविक्षतेन देहेन प्रलयं योधिगच्छति स एष कुकर्दमंकुलाङ्गारः तैः परिपारितः तीक्ष्णैः
शस्त्रैः क्षतो निर्भिन्नः क्षत्रियो वधमर्हति शूरो हि सत्वसंतुष्ट्या मा मा विद्धो सुध्यते भूरं कृत्यमानानि गा
त्राणि परैर्नैवावबुध्यते ससंख्ये निधनं प्राप्य प्रशस्तं लोकपूजितं स्वधर्मं विपुलं प्राप्य शक्रस्य
तिसलोकतां यत्र तत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवारितः अक्षयान् लभते लोकान् यदि दैन्यं न भाष
ते इति वीरोत्साहगर्भो विचिकित्सापरिहारः अथ क्रीडा नृपाहता राजनीतिमयूखे शंकर
नंदनः श्रीनीलकंठो वदति क्रीडां बुद्धिबलाश्रितां १ परफलके वा भुवि वा पकार्यं प्रागग्रं रेखानुव
र्तं तथैव उदग्दिगग्रं न वकं समानमेव चतुःषष्टिपदं हि तत्स्यात् कोणद्वयोः हंसपदं तत् पदं गपतेर्
त्रिगंदिक्षुपदद्वयं यं मध्ये चतुष्कं च समं क्यत तत्र स्थाप्यं च संग्रामिकसैन्ययुग्मं २ अंते स्वच
पदेषु मध्यपदयो राजा च मंत्री तयोः द्वौ पार्श्वगतौ तयोः राधृत पाबाहो तयोर्दंतिनौ तदग्रयाध
र पंक्तिगा वस्तुक्तिताः स्थाप्याः बुधैः पत्तयः स्थाप्य चाप्यपर त्रसैन्यमुभयं चेवं रणाय द्यतं ४ राजा
दिक्षु विदिक्षु चाष्टपदगो मंत्री विदिक्ष्वाग्रगश्चैकैकं क्रमतस्तु भंरवजतपामध्यं विहायापरं वाजी
दिक्पदतो विदिग्गतपदे घ्रष्टव्यपोकुंजरः पत्तोस्सर्वपदेषु वक्रगतिमान् पत्तिः पुरो गच्छति ५ ५५
एकैकं विनिहंति वक्रगमनैनैवं पदे यांति मेषा ज्ञो मंत्रविपर्ययात् इतो वृत्तः पदप्रवर्गे अंते हस्त

पदं तु सचेंद्रु पगतस्तत्रैव मंत्री भवेन्नो पूर्वं परिवर्ततेन कल्पिताभाबे हसम्यक् क्रमात् अनावृत्ति पुनरावृत्ति भेदा
त्क्रीडा द्विधेष्यते पदतस्थाप्यमेदेन तत्राद्याद्विधामता ६ सचिवाग्रगतो ततः पदाति सचिवीता वं तु गं
त्रचालनीयौ पदयुग्ममिति हि संप्रदायः पदगो न्योपि परैः प्रवर्तते त्र ७ गतागते रथयोर्द्वयोर्नचांतरा निवर्तकः
पुरस्थिताहयादयो गजस्यते निवर्तकाः ८ मंत्रिणः प्रथकोणस्थो स्थाप्यो पत्नीस्थिरावुभौ तथा क्रमेणकस्या
पि पश्चात् छंखलगावुभौ ९ व्यूहद्वयमिदं चक्रं व्यूहव्यत्यस्मारणं त्रित्रिप्रकारो घमनंतु रोरवराः प्रकीर्तितः
परस्पराज्ञोभिमुखं द्विषं स्थाप्यमध्यतः स्त्रीयान्यस्यापस्तरणात् कदीरः स प्रकीर्तितः न सांग्रामिकः कोपि
संस्थापनीयो विनासंश्रयो नीचरः ष्टः नैव संश्रयो भूपतेरन्यदृष्टो नवा मारणं भूपतेस्त्विष्टमेव संरोधनं
राजजयो मतोत्र तदर्द्धतैकाकितया प्रदिष्टा साचेच्चतुःषष्टिमिता क्रमेण स्युर्यस्य सोपत्रयना जिनस्या
त् राज्ञो विरुद्ध सायुतो नवेत्स्यात् न चास्य पदोगतिमान् द्वितीयः प्रमापयेत्सोपि विपक्षपक्षे समीपगं स्व
स्य निरोधनक्षमं निरुध्यमानस्य नृपस्य सोपि ज्ञिष्येत पदैकतस्त देव तत्क्रीडकः संगणयेत् प्रतीयां स्ते
ऽत्मनोद्वाचपतान्दिनिघ्नात् कलात्पदान् गणयेत्प्रतीपक्रीडाश्चतुःषष्टिमिताः सहीनः तन्मध्यएवा
स्य पराजयः स्यात् ततोधिको सौ विपरीतकश्च १५ अथाश्वस्य चतुःषष्टिपदगमनप्रकारः सिंहलद्वीपराज्ञः
श्लोकौ सिंहलीवनिवप्रजापाकं श्रीदमनो विलीवाहलसहुनंतं तिमेपेतु एपधाज्ञिकु श्रीसिंहणे सुहीपा
जमेधा विकुलकबहु पदेन वाजिनो ज्ञानं चलनं प्रतिवेस्मनि अत्र चतुःषष्टिपदं मंडलं कृत्वा तत्रैनैकृती

५८ मारभ्यास्तिनहित्यादिश्लोकाक्षराणिलिखित्वापुनस्तान्येवेशानीतोलिखित्वाश्रीसिंहगेत्यादिश्लोकाक्षराणि
लिखित्वापुनस्तान्येवेशानीतोलिखित्वाश्रीसिंहगेत्यादिश्लोकाक्षराणिवाचपत्रस्थंनयेत इति अपतानं
चरणानांश्लोकौनिनानांत्रितमेजक्कच्छगभेगभवस्त रातिरोतिषभरात्रिवाप्त्रवेहाच्छिहंयगो नाराय
णाद्धारामेग्रामजनिः प्रतिसज्जाति निःशापसंक्रूरोवाहस्वगेहान्तात्रिषाष्टमित अपनामकः प्रकारः अथ
वस्वैकमष्टद्विगुणिखविधुपदाविन्दिङुनांदस्संशंनदैकंपंचयुग्मंशरहरनयनंखाभ्रगांत्रित्रिपृक्तं अं
ग्व अभ्राद्व्योमचंद्रयुगमितखुडराडाक्षिषाड्रि पंचोपात्येवस्वाद्यभ्रामिज्वलनखुधाधिकुवेदं
त्रित्रिषष्टं षट्चंद्रनेत्रयुग्मंनिजमुदधिदङ्ः दवेघ्राभ्रगाविव्योमतर्लघीष्ट्वेछंपुनरनरूपादितो
वाजिनंनीलकंठे: १ इतिश्रीजगद्गुरुनारायणभट्टसूनुतपंडितकुमारिलमीमांसाद्वैतसा
म्राज्यधुरंधरभट्टशंकरात्मजभट्टरंगनाथपदाम्भोदरन्हाहिंहानुजभट्टनीलकंठकृतेभास्करेनी
तिमयूखः समाप्तः ॥ ॐ श्रीजगदंबसमर्प्प ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ